

ТЕМИШВАРСКИ ЗБОРНИК

5

МАТИЦА СРПСКА
Темишварски одбор

The Timisoara Committee of the Matica Srpska

MATICA SRPSKA
Comitetul — Timișoara

ТЕМИШВАРСКИ ЗБОРНИК
THE TIMISOARA REVIEW
CULEGERE DE STUDII — TIMIȘOARA

5

Главни и одговорни уредник /Editor in — Chief/
Redactorul şef și responsabil
др Душан Пойов

Уредништво /Editorial Board/ Redacția
*Спеван Буѓарски (помоћник ёг. уредника), мр Ђорђе Ђурић,
др Војислав Матић, др Миља Радан*

Главни уредници
др Божидар Ковачек (1991—2000), др Миодраг Јовановић (2000—2005),
др Душан Пойов (2005—)

НОВИ САД
2008

САДРЖАЈ
CUPRINS
CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICOLE ȘI STUDII
ARTICLES AND TREATISES

Владика Лукијан (Пантелић), <i>Очуван идентитет СПЦ у Румунији (разговор са преосвештеним епископом Лукијаном, епископом будимским и административором Темишварске српске епархије)</i> — <i>S-a păstrat identitatea BOS în România (interviu cu Preasfințitul Lukijan, episcop al Budei, administrator al Eparhiei Sârbe a Timișoarei — Preserved Identity of The Serbian Orthodox Church in Romania (talk with the Reverend Lukijan, Episcop of Buda, Administrator of the Timisoara Serbian Eparchy) . . .</i>	7
Франц Антониус фон Климштајн (Franz Antonius von Klimstein), <i>Două jubilee memorabile: 1716—2006: 290 de ani de la eliberarea Timișoarei, 1717—2007: de ani de la eliberarea Belgradului — Два значајна јубилеја: 1717—2007: 290 година од ослобођења Темишвара, 1717—2007: година од ослобођења Београда — Two Significant Jubilees: 290th Anniversary of the Liberation of Timisoara, that is Belgrade</i>	11
Љубивоје Церовић, <i>Доситеј и устаничка Србија — Dositej și Serbia Răsculată — Dositej and the Rebellious Serbia</i>	25
Љубомир Степанов, <i>Dimitrije P. Tirol (1793—1857) — Димитрије П. Тирол (1793—1857) — Dimitrije P. Tirol (1793—1857)</i>	39
Божидар Панић, <i>Српска војска у Новом Араду за време примирија 1918—1919 — Armata sârbă la Aradul Nou în perioada armistițiului din 1918—1919 — Serbian Army in New Arad during the 1918—1919 Truce</i>	51
Жива Милин, <i>Пола века славистике на Зададном универзитету у Темишвару — Semicentenarul slavisticii la Universitatea de Vest din Timișoara — Half a Century of Slavic Studies at the West University in Timisoara</i>	75
Стеван Бугарски, <i>Земаљска српска народна странка, љапшија Срба у Румунији 1934—1938 — Partidular Regnicolar al Poporului Sârbesc, partid politic al sârbilor din România 1934—1938 — State Serbian National Party, Political Party of the Serbs in Romania 1934—1938</i>	81
Миодраг Милин, <i>Partidul Comunist Român și minoritățile — Румунска комунистичка љапшија и мањине — Romanian Communist Party and the Minorities</i>	115
Миља Н. Радан, <i>Романски и грчки лексички елементи у карашевским ћоворима. Оишићи ћриказ — Elemente lexicale române și grecești în</i>	

<i>graiurile carașovene. Prezentare generală — Romance and Greek Lexical Elements in the Carasovean Dialects. A General Overview</i>	131
Стева Перинац, Лексичке хијостазе ѡрећка — Ipostazele lexicale ale strămoșului — Lexical Hypostases of Ancestor	147
Stevan Bugarski, Primeri karaševskog govora — Exemplificare a graiului carașovean — Examples of Carasovean Speech	159

**ПРИЛОЗИ И ГРАЂА
NOTE ȘI DOCUMENTE
CONTRIBUTION AND MATERIALS**

Стеван Бугарски, <i>O Србима у Толвадију — Despre sârbii din Tolvadia — On the Serbs in Tolvadia</i>	171
---	-----

**ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ
CRITICĂ ȘI RECENZII
CRITIQUES AND REVIEWS**

Спасоје Граховач: Славомир Гвозденовић, <i>Колико Косова у мени — Slavomir Gvozdenović, De câte pri Kosovo — Slavomir Gvozdenović, How much Kosovo in me</i>	179
Спасоје Граховач: Иво Мунћан, <i>Залубљени Орфеј — Ivo Munćan, Orfeu indragostit — Ivo Munćan, Orpheus in Love</i>	181
Спасоје Граховач: Драго Мирјанић, <i>Занемела је од шуме равница — Drago Mirjanić, A amuțit câmpia de tristete — Drago Mirjanić, The Plain is Mute with Sorrow</i>	182
Спасоје Граховач: Иво Мунћан, <i>Чему служи глава — Ivo Munćan, La ce servește capul — Ivo Munćan, What Head is for</i>	183
Синиша Јокић: Љубивоје Церовић, <i>Срби у Араду — Ljubivoje Cerović, Sârbii din Arad — Ljubivoje Cerović, The Serbs in Arad</i>	185
Сарадници у овом броју Зборника — Colaboratorii din prezentul număr al periodicului — Collaborators in this issue of the Collection of Papers	189
Регистар имена личности — Indice de nume — Name Index	195
Регистар географских имена — Indice geografic — Geographic Index	203

ТЕМИШВАРСКИ ЗБОРНИК

За издавача
Проф. др Душан Николић

Преводи на енглески
Др Предраг Новаков

Преводи на румунски
Флоријан Урсулеску

Лектор и коректор
Таїјана Пивнички-Дринић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Компјутерски слог
Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа
КриМел, Будисава

CIP — Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
94(=163.41)(498)(082)

ТЕМИШВАРСКИ зборник = The Timisoara Review = Culegere de Studii — Timișoara / главни и одговорни уредник Душан Попов. — 1994, 1— . — Нови Сад : Матица српска, Темишварски одбор, 1994—. — 25 cm

ISSN 0354-6721

COBISS.SR-ID 37976332

Штампање овог Зборника омогућило је
Министарство за науку Републике Србије

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

UDC 271.222(498)

Владика Лукијан (Пантелејмон)

ОЧУВАН ИДЕНТИТЕТ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У РУМУНИЈИ

Разговор са преосвећеним епископом Лукијаном, епископом будимским и администратором Темишварске српске епархије водио је др Душан Попов

Како оцењујеше побожност и ујаште верски живот Срба у Румунији?

Када о овоме говоримо, треба имати на уму више фактора:

— Срби су као и остали жители Румуније искусили најгори вид комунистичке диктатуре Дежеа и Чаушескуа.

— Срби су били буквално одсечени од матице у сваком, па и верском погледу, од 1948. до 1989. С обзиром на ове али и друге чињенице, православни Срби су очували свој верски идентитет и своју побожност. Можемо слободно рећи да је побожност Срба у Румунији на високом нивоу. Свакако, то се испљава на различите начине: различито у селима, различито у градовима, различито у Клисури и Польадији, различито у горњем Банату, различито у Банатској Црној Гори, различито поред манастира итд.

Који је садашњи стајус Православне српске епархије Темишварске са становицама црквеноћ права СПЦ и ћрађанских закона Румуније?

У новодонетом Закону о верама у Румунији Српска православна епархија темишварска је призната у рангу са осталим црkvама Румуније.

Какви су односи са Румунском православном црквом?

Са Румунима, па и са Румунском православном црквом, постоји многовековна сарадња и узајамно поштовање. Посебно што су Румуни као и Срби, православан народ, значи имамо једну веру, једно крштење, заједничко причешће. То је највеће јединство што постоји у хришћанству. Осим тога, свештеници обеју цркава, као и верни народ, заједно

богослуже и присуствују богослужењима кад год се за то укаже прилика. Гледано са вишег црквеног нивоа, епископи су веома често заједно, често заједно богослуже, заједно наступају према трећима. Има прилично много таквих лепих повода и прилика.

С обзиром да је број Срба мали, а број цркава значан, да ли румунска држава манифестирају њомаже одржавање и оправку српских цркава?

Румунија је више пута помогла Српској православној епархији темишварској. Навео бих само неке примере: трасирање пута до манастира Бездина, довођење струје у тај манастир, реконструкција манастира Светог Георгија, помоћ приликом санирања храма Светог Георгија у Станчеву и др. Чињеница је да су због 50-годишње паузе у оправкама цркава и манастира у време комунизма, многе наше светиње у веома јадном стању, као, на пример, храм у Парцу, храм манастира Златице, манастира Базијаша, манастирски комплекс у Светом Георгију, конаки у манастиру Бездину... списак је подужи.

Да ли српски свештеници и црквени службеници имају каква примања од државе на име плаћа или су плаћени искључиво од парохија?

Свештенство и неклирикално особље примају плате од државе Румуније, као и сви други верски службеници у Румунији. Једино епископ не добија ништа. Свакако и да парохије учествују у издржавању свештеника и неклирикалног особља.

Који је стапајус пензионисаних српских свештеника и у који ће црквених службеника?

Постоје два пензионисана свештеника који су још на парохијама. Остали пензионери имају своја примања од државе.

Да ли је обезбеђен довољан број свештеника за постојање парохије?

Од постојећих 56 парохија 45 су попуњене. Постоје свршени богослови и за попуну осталих парохија, што ће и бити, надамо се, у доделено време.

Како се обезбеђује обнова свештеничкој кадар, односно како се и где школује свештенички подмладак?

Свештенство је аутокефално, сви су родом из Румуније. Старији кадар је завршио богословске установе при Румунској православној цркви, а новији кадар, почев од 1989, школовао се у Србији, највише у богословијама у Призрену и у Сремским Карловцима.

Да ли се у школама предаје веронаука и како у томе учесујује Српска епархија темишварска?

Веронаука је обавезни предмет у цеој држави Румунији. Наша школска омладина 100% похађа веронауку. Епархија одређује вероучитеље, а то су већином наши свештеници и теолози.

Овде је важно поменути да се последњих 10 година одржавају летњи кампови у манастирима Златици, Светом Георгију и Бездину кроз које преко лета прође око 400—500 деце. Сврха ових кампова је литургијско учешће деце у богослужењима. Сва наша деца знају отпојати целу литургију.

Какво је смање монаштва у Епархији, с обзиром да постоји је спрских манастира?

Од постојећих пет манастира три имају своје монаштво. Али то је још веома мало с обзиром на потребе Епархије темишварске.

На крају, с обзиром на вршољави ћад броја Срба у Румунији између два узасногна државна пописа — са 29.080 (1992) на 22.561 (2002), што износи читавих 22,5%, како процењујеше перспективу њиховој верској животу?

Свештенство Темишварске епархије, са администратором Епархије преосвећеним Лукијаном (Пантелићем)

Наша пажња је усредсређена на квалитет јер квантитета нема. Зато је Епархија темишварска окренута мисији у свом народу: ради се са одраслима, постоји 30 црквених хорова одраслих, али и 10 дечијих хорова. Штампа се часопис Епархије темишварске и то већ преко 80 година, па чак и у време комунизма био је штампан. Ради јачања верског живота народа потребно је организовати чешћа поклоничка путовања и по Румунији, а нарочито по светињама материце, за које наш народ у Румунији зна већином само по чувењу. Али потребно је да поклоници матичних земаља дођу и посете своје сународнике у Румунији и међусобно се упознају и зближе.

Franz Antonius von Klimstein

DOUĂ JUBILEE MEMORABILE

1716—2006: 290 DE ANI DE LA ELIBERAREA TIMIȘOAREI
1717—2007: 290 DE ANI DE LA ELIBERAREA BELGRADULUI

САЖЕТАК: Аутор разматра догађаје који су довели до ослобођења Темишвара и Београда од Турака и описује ретку икону, на којој су, уз пресвету Ђеву с Младенцем представљене ведуте Београда, односно Темишвара, и приказане опсаде градова од аустријске војске које су донеле победу над Турцима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Темишвар, Београд, Турци, ослобођење, пресвета Ђева.

Istoria Banatului are un trecut profund marcat de evenimente deosebite, perioadele pașnice și înfloritoare alternând cu războaie și distrugeri masive. Când vorbim de Banat, atunci se subînțelege Banatul întreg, Banatul istoric de la Dunăre la Mureș și de la Tisa până la Carpații Meridionali. Această regiune nu are doar o istorie deosebită, ci în același timp și caracteristici etnografice specifice, precum și o geografie unică. Particularitățile respective îi influențează mai mult sau mai puțin conștient pe locuitorii care populează regiunea, și din acest punct de vedere este de dorit ca tocmai evenimentele importante care nu sunt prezente în viața de fiecare zi, să fie popularizate pentru a intra în conștiința fiecăruia.

Un astfel de eveniment este și eliberarea Timișoarei (1716), respectiv a Belgradului (1717) de către printul Eugeniu de Savoya-Carignan. Dacă vorbim de eliberarea numitelor orașe, este evident că ele fuseseră ocupate inițial de către o putere opresoare, situația implicând la un moment dat necesitatea de a fi eliberate. Și într-adevăr astfel a fost situația acestei zone a Europei la începutul secolului al XVIII-lea. Întregul Banat istoric a fost ocupat și incorporat Imperiului Otoman, fiind o provincie distinctă, un pașalâc în cadrul acestui imperiu.

Deja în anul 1526, după bătălia de la Mohács este nimicit regatul medieval maghiar, în care era inclus și Banatul. Prin politica de alianțe familiale, Casa de Habsburg moștenește coroana regilor Ungariei, acest lucru conducând la inițierea luptei pentru eliberarea acestei țări, cu toate ținuturile și provinciile

ei de odinioară. În serviciul acestui deziderat politic se vor implica mai multe personalități europene, cel mai vestit și cel mai important printre acestea fiind prințul Eugeniu de Savoya-Carignan.

El s-a născut la Paris, la data de 18 octombrie 1663. Deoarece în Franța i-a fost refuzată efectuarea stagiului militar, a intrat în serviciul militar imperial austriac la Viena. După anul 1689 a luat parte activă la campaniile austriece împotriva Franței și statelor italiene. Începând cu anul 1697, prințului i-a fost încredințată conducerea supremă a armatei în campaniile antiotomane, el înregistrând o răsunătoare victorie la Zenta în data de 11 septembrie 1697. Din anul 1703 i-a fost conferită și președinția Consiliului Aulic de Război. În cursul lunii octombrie a anului 1716 prințul Eugeniu reușește să alunge trupele otomane de ocupație, eliberând astfel orașul Timișoara.

Eliberarea celui mai important oraș al Banatului a adus o mare schimbare în viața oamenilor acestei regiuni, Imperiul Otoman fiind de acum, împins la sud de Dunăre.

Operațiunile militare de eliberare au fost puse sub comandamentul suprem al prințului Eugeniu. Armata imperială se bucura însă de participarea directă și a altor personalități ale secolului al XVIII-lea. Contele maghiar Pálffy, avea sub conducerea sa avangarda armatei imperiale, care număra 16 regimenter de cavalerie. Ducele Alexandru de Württemberg comanda la rândul său un număr de 12 batalioane de infanterie. Aceste două corpuri de armată ajunseră înaintea zidurilor cetății Timișoarei numai la câteva săptămâni după marea victorie de la Petrovaradin. Astfel întreaga armată imperială habsburgică era concentrată în jurul capitalei Banatului. Forțele turcești, în număr de 20.000 de călăreți, trimise de Imperiul Otoman în sprijinul cetății asediante Timișoara, au încercat în ziua de 23 septembrie străpungerea din exterior a inelului de asediu format de trupele imperiale, însă acțiunea a rămas fără succes. Pierderile armatei turcești venite în ajutorul asediatorilor au fost atât de mari, încât a fost nevoie să se retragă peste Timiș, și apoi la scurt timp chiar și peste Dunăre.

După mai multe asalturi ale imperialilor, breșa realizată de aceștia în zidul de la Palanca Mare avea mărimea potrivită pentru a se porni un atac decisiv, plănit pentru data de 1 octombrie. De menționat este faptul, că Timișoara acelei epoci avea patru cartiere diferite: Cetatea, Castelul (azi Muzeul Banatului), Palanca Mare și Palanca Mică. Atacul de la 1 octombrie a costat multe vieți omenesti și s-au depus eforturi deosebite de ambele părți ale zidurilor. Printre răniți se aflau atât prințul Alexandru de Württemberg, cât și fiul cel mare al pașei Ahmed Aga. Situația îngrijorătoare răniților în cetatea Timișoarei, în condițiile asediului imperial era deosebit de precară. Din acest motiv pașa Ahmed Aga apeleză la prințul Eugeniu rugându-l să-i trimite un medic pentru salvarea vieții fiului său. În timpul unei încetări temporare a focului Printul Eugeniu i-a răspuns pașei, trimițându-i un chirurg din armata imperială (se pare chiar medicul personal al prințului). În semn de mulțumire pașa îi va trimite 6 cai deosebiți și foarte valoroși.

La 7 octombrie 1716 sosea în sprijinul armatei asediatoare un mare număr de piese de artillerie de la Buda, care oferea posibilitatea executării de foc continuu timp de aproape o săptămână asupra Timișoarei. Capitularea fortificației devinea astfel doar o chestiune de timp. La 12 octombrie, la orele

11:30 orașul de pe Bega a semnalizat cu steaguri albe capitularea garnizoanei otomane. În data de 17 octombrie turcii, adică garnizoana compusă din 12.000 de oameni sub arme, au părăsit pentru totdeauna Timișoara. Prințul Eugeniu a intrat în oraș pe poarta Forforoza (pe locul acesteia se află azi, la capătul străzii Eugeniu de Savoya, aşa zisă Casă a prințului Eugeniu).

Numerouse desene și stampe ilustrează asediul orașului precum și cucerirea lui de către trupele imperiale. Una dintre cele mai frumoase dar mai puțin cunoscute imagini este icoana „Sfintei Fecioare Maria a Victoriei”. Este vorba de un desen în tuș, colorat și realizat pe o coală de pergament, care la rândul ei este aplicată pe lemn. Dimensiunile stampei sunt: 82x59 cm. Lucrarea nu este datată dar este posibil să aproximeze executarea ei pe la anul 1720. Conform inscripției în limba latină, care se află în partea inferioară a lucrării, icoana fusese pictată de un preot din Verona, pe atunci în vîrstă de 66 de ani. Acesta a lucrat timp de doi ani la realizarea icoanei, în semn de mulțumire precum și de aducere aminte perpetuă a ajutorului Sfintei Fecioare Maria acordat armatei creștine imperiale, cu ocazia celor două bătălii de la Timișoara și de la Belgrad. Acest ajutor a constat dintr-o ceată favorabilă armatelor imperiale, care au putut folosi din punct de vedere tactic procedeul camuflării. Într-adevăr armata imperială, sub conducerea prințului Eugeniu a ajuns la 16 august 1717 pe timp de ceată sub zidurile cetății Belgradului atacând și luând prin surprindere forțele otomane, la adăpostul celei.

Aceste evenimente deosebite sunt reprezentate pe icoană; ba chiar și ceața mistică, cea care acorda un sprijin foarte valoros, este ilustrată la picioarele Sfintei Fecioare. În partea dreaptă este redată cetatea Timișoarei, iar în partea stângă cea a Belgradului. Este, probabil, unica reprezentare a celor două cetăți într-un singur tablou. Pe fundalul imaginii se mai poate vedea și bătălia de la Belgrad din 16 august 1717.

Dar pe icoană evenimentele istorice nu au un rol dominant; ele nu sunt motivele principale ale operei de artă. În centrul desenului se află Sfânta Fecioară Maria împreună cu Pruncul Isus, aflat în brațele ei. În mâna dreaptă a Sfintei Fecioare se află un sceptru, Micul Prunc ținând în ambele mâini o cârjă episcopală cu capătul superior în formă de cruce. Fecioara cu Pruncul este încowurată de o mulțime de capete de îngerași, fiind totodată reprezentată ca Regină a Cerului, în mantie albastră căptușită cu hermelină. Capul ei este încunjurat de un număr de douăsprezece stele aurii, fiind astfel redată conform descrierii din *Apocalipsa Sfântului Ioan* (12, 1) ca marele semn al cerului. Ca și Imaculata picturilor din epoca barocă, Sfânta Fecioară a Victoriei stă pe un glob pământesc încowurat de șarpele păcatului originar. Cu piciorul drept ea calcă semiluna, ceea ce constituie, iarăși, un simbol al victoriei creștinilor asupra trupelor otomane. Cu piciorul stâng ea calcă șarpele care ține mărul lui Adam în gură, acesta fiind totodată doborât de cârja din mâna Pruncului.

Victoria asupra armatelor otomane este prezentată ca rezultat al istoriei măntuirii, conform *Sfintei Scripturi*, unde profetii și vizionarii anunță victoria Femeii asupra șarpei diabolic. Dar aceasta nu se întâmplă din puterea proprie a Sfintei Fecioare, ci din puterea Micului Prunc, Fiul Sfânt. El este cel care zdobește cu cârja capul șarpei, El este cel ce aduce măntuirea. Astfel de

icoane ale epocii baroce sunt numite în mod curent: „Sfânta Fecioară Maria a Victoriei”.

Textul în limba latină, format din cinci rânduri de la baza imaginii, este atât o rugăciune, cât și o descriere a capodoperei:

Jesum, & SS^m Matrem eius victiarum Themisuarij, ac (mira fauente nebula) Belgradij Auctricem, coeli Imperatricem, vos omnes Angeli orate pro nobis, votisque Archiducum; Alleluia, & diurna Regnantis incolumitate; Alleluia.

Opus integri biennij ad perenne marianorum munerum gratum monumentum per sacerdotem veronensem aetatis cadentis. 66 annorum valde laborioso calamo (Dei adiuuante Gratia) depictum jn charta membrana. Si dignum clementer judicabitur: Gratia secundum clementiam, & ferventioribus quoconque tempore precibus pro votis (ut supra) recognoscenda.

Traducerea care urmează este o tălmăcire liberă, utilă pentru a se înțelege întrregul context:

Voi îngeri cu toții, invocați-l pe Isus și pe preasfânta Sa Maică, făuritoarea victoriei de la Timișoara [cu ajutorul unei miraculoase cețe] și Belgrad, Regina Cerului, pentru noi, pentru [împlinirea] jurămintelor arhiducilor [de Habsburg], aleluia, și pentru prosperitatea continuă a domnitorului, aleluia.

[Este] opera a doi ani plini pentru perpetua amintire recunoscătoare a darurilor Sfintei Fecioare Maria, pictată cu pensula, cu multă trudă pe pergament [cu ajutorul grăției Divine] de un preot din Verona, în înaintata vârstă de 66 de ani. Și dacă cu îndurare este primit prezentul dar [al preotului slujitor care pictează], atunci să fie aceasta o mulțumire pe măsura milei [Sfintei Fecioare Maria] precum și o cinstire a Fericitei pururea Preacuratei Fecioare cu obișnuite dar mereu mai fierbinți rugăciuni pentru [împlinirea] juruințelor [arhiducilor de Habsburg].

Originalul icoanei se află în Abația benedictină din Seitenstetten, în provincia Austria Inferioară.

Prințul Eugeniu a fost unul dintre cei mai importanți consilieri ai Casei Imperiale și Regale de Habsburg. Războaiele victorioase de eliberare a Ungariei au fost primite pretutindeni cu mare bucurie și satisfacție. Pentru marea victorie a eliberării întregului Banat, dar mai ales a eliberării cetăților Timișoara și Belgrad, prințul Eugeniu a fost decorat de papa Clement al XI-lea cu o sabie și o pălărie de onoare. Acest gest de prețuire era rezervat exclusiv personalităților cu merite deosebite.

Prințul Eugeniu a fost un mare promotor al artelor frumoase și unul dintre cei mai importanți Mecena ai epocii baroce. Josef Bernhard Fischer von Erlach și Johann Lukas von Hildebrand s-au aflat printre arhitecții săi preferați. Sub conducerea acestora a fost ridicat palatul de iarnă din Himmelpfortgasse precum și magnificul palat Belvedere din Viena.

Prințul Eugeniu de Savoya-Carignan s-a stins din viață la Viena, în data de 21 aprilie 1736, fiind înhumat în Catedrala Sfântul Ștefan din capitala imperiului pe care l-a slujit.

Printre multele instituții bănățene, Episcopia Romano-Catolică de Timișoara a marcat evenimentul scurgerii a 290 de ani de la eliberarea Timișoarei și a Belgradului. În cadrul unei festivități solemnă a fost lansată o mică expo-

ziție, precum și un concert în Domul din Piața Unirii, Catedrala noastră Episcopala. Comemorând evenimentele ce s-au petrecut acum 290 de ani în orașul Timișoara, Arhiva Diecezei Romano-Catolice de Timișoara a emis o notă comemorativă „290” având pe avers redată scena capitulării garnizoanei otomane în fața printului Eugeniu de Savoya, iar pe revers imaginea icoanei „Sfintei Fecioară Maria a Victoriei”, descrisă în cuprinsul prezentului articol.

Франц Антониус фон Климентайн

ДВА ЗНАЧАЈНА ЈУБИЛЕЈА

1716—2006 — 290 година од ослобођења Темишвара
1717—2007 — 290 година од ослобођења Београда

У историјској прошлости Баната било је значајних догађаја. У њему су се раздобља мира и просперитета смењивала с раздобљима ратовања и масовних уништавања. Говорећи о Банату подразумевамо целокупни Банат, историјски Банат од Дунава до Мориша и од Тисе до Јужних Карпата. Та област има не само своју особиту историју већ и специфична етнографска обележја, као што има и јединствену географију. Дотичне посебности мање-више свесно утичу на становништво овог краја, па је стога пожељно популарисати управо значајне несвакидашње догађаје, како би се урезали у свест сваког појединца.

У такве догађаје спадају и ослобођење Темишвара (1716), односно Београда (1717), од стране принца Евгенија Савојског-Карињанског. Кад је реч о ослобођењу споменутих градова, очито је да су они претходно били под окупацијом неке стране угњетачке силе, те је временом настала потреба да се ослободе. Такво је доиста било стање ове зоне Европе на почетку XVIII века. Целокупни историјски Банат беше под окупацијом, уклопљен у Отоманско царство, где се водио као засебна провинција, заправо пашалук.

Већ 1526. године, након Мохачке битке, уништена је Мађарска средњовековна краљевина, којој је припадао и Банат. Политиком породичних алијанси Хабзбуршки дом је наследио круну мађарских краљева, што је условило почетак борбе за ослобођење Мађарске са свим њеним некадашњим покрајинама и провинцијама. За остварење тога политичког циља заложило се више европских личности, од којих је најславнији и најважнији био принц Евгеније Савојски-Карињански.

Он је рођен у Паризу 18. октобра 1663. Пошто у Француској није било могућности да се посвети војној каријери, ступио је у аустријску царску војну службу у Бечу. Након 1689. активно је учествовао у аустријским походима против Француске и против италијанских држава. Почек од 1697. године поверено му је врховно руковођење армијом у антиотоманским походима, а на дан 11. септембра 1697. постигао је значајну

победу код Сенте. Од 1703. припало му је и председништво Дворскога ратног савета. Током октобра 1716. принц Евгеније успева да одагна османлијске окупационе трупе и тако ослободи град Темишвар.

Ослобођење најважнијега банатског града донело је велике промене у животу људи овог региона, пошто је тиме Отоманско царство потиснуто јужно од Дунава.

Војне операције за ослобођење стављене су под врховну команду принца Евгенија. У царској војсци непосредно су, међутим, учествовале и друге значајне личности XVIII века. Мађарски гроф Палфи командовао је претходницом царске армије, коју је сачињавало 16 коњичких пукова. Војвода Александар Виртембершки предводио је 12 пешадијских батаљона. Ова два војна корпуса стигла су пред бедеме темишварске тврђаве свега неколико недеља након велике петроварадинске победе. Тако је читава хабзбуршка империјална војска била концентрисана око престонице Баната. Турске снаге од око 20.000 коњаника, које је Отоманско царство послало у помоћ опсаднотој темишварској тврђави, покушале су 23. септембра да извана пробију опсадни обруч империјалних трупа, али им то није пошло за руком. Губици турске војске притекле у помоћ опсаднотима били су толики и такви да се морала повући преко Тамиша а убрзо после тога и преко Дунава.

Након више јуриша империјалне војске, бреша пробијена на зиду Велике Паланке била је доволно широка да би се кренуло у одлучујући напад, планиран за 1. октобар (напомињемо да је тадашњи Темишвар имао четири кварта: Град, Замак — где је данас Музеј Баната, Велику Паланку и Малу Паланку). У нападу 1. октобра погинуло је мноштво војника и уложени су огромни напори са обе стране бедема. Међу рањеницима нашли су се и принц Александар Виртембершки, и старији син паше Ахмет-аге. Ситуација око неге рањеника у темишварском граду током империјалне опсаде била је изузетно тешка. Стога се Ахмед-ага обратио принцу Евгенију и замолио га да му пошаље лекара који би му спасао сина. У току једне од привремених обустава ватре, принц Евгеније се одазвао пашиној молби и послao му хирурга из империјалне војске (изгледа да је то био његов лични лекар). У знак захвалности паша ће му послати шест скupoцених расних атова.

На дан 7. октобра 1716. у помоћ освајачкој војсци притиче из Будима велики број артиљеријског оруђа, чиме је створена могућност за готово једнодневну непрекидну паљбу на Темишвар. Тиме је капитулација утврђења постала само ствар времена: 12. октобра у 11,30 часова град на Бегеју означио је белим заставама капитулацију отоманског гарнизона. На дан 17. октобра Турци, односно гарнизон који је сачињавало 12.000 људи под оружјем, заувек су напустили Темишвар. Принц Евгеније ушао је у град кроз капију Форфораца (на том се месту, то јест на самом kraју данашње улице Евгенија Савојског, данас налази такозвана Кућа принца Евгенија).

Бројни цртежи и литографије илуструју опсаду града и његово освајање од стране империјалних трупа. Једна од најлепших али мање познатих слика јесте икона *Свете Дјеве Марије Победнице*. Реч је о цртежу

тушем, обојеном и израђеном на листу пергамента, а причвршћеном на дрвену подлогу, величине 82 x 59 цм. Рад није датиран, али се може рећи да је настао негде око 1720. године. Сходно латинском запису који се налази у доњем делу слике, икону је израдио свештеник из Вероне, коме је тада било 66 година. Он је радио око две године на реализацији те иконе, а у знак захвалности и вечите успомене на помоћ коју је света Ђева Марија пружила хришћанској царској војсци приликом двеју битака — темишварске и београдске. Та се помоћ односила на маглу која је погодовала царским армијама, омогућујући им да тактички прибегну поступку камуфлаже. Заиста, царска војска под командом принца Евгенија стигла је под зидове београдске тврђаве 16. августа 1717. и, захваљујући магли, могла је да препадне османлијске снаге.

На икони, међутим, доминантну улогу немају историјски догађаји; нису они главни мотиви уметничког дела. У центру цртежа налази се света Ђева Марија с Богомладенцем у наручју. Света Ђева држи у десној руци скриптар, а Богомладенац обема рукама држи епископску штаку, чији је горњи део у облику крста. Ђева с Богомладенцем окружена је мноштвом анђeosких глава, а представљена је уједно и као небеска краљица, у плавом огратчу постављеном хермелином. Главу јој окружује дванаест злађаних звезда, чиме је приказана, сходно опису из *Оtkrivenja* светог Јована (12,1), као велики небески знак. Попут Пречисте на сликама из барокног доба, света Ђева Победница стоји на земаљској кугли коју окружује змија исконског греха. Десном ногом она гази полумесец, што је такође симбол победе хришћана над отоманским трупама. Левом ногом гази змију у чијим је устима Адамова јабука, а змију гњечи и штака из руке Богомладенца.

Победа над отоманском војском приказана је као исход историје спасења, сходно *Cvetom iismu*, где пророци и визионари најављују победу Жене над ђавољом змијом. До победе се, међутим, не долази сопственом снагом свете Ђеве, већ снагом светог Сина, Богомладенца. Он штаком размрскава змијину главу, он је доносилац спаса. Такве иконе из барокног доба обично носе назив „Света Ђева Марија Победница”.

Текст на латинском од свега пет редова подно слике подједнако је молитва и опис самога ремек-дела. Ево његовог садржаја у слободном преводу, који ће допринети бољем разумевању целокупног контекста:

Ви анђели, сви скупа, молите се Исусу и Његовој пресветој мајци, која је [помоћу чудесне магле] омогућила победе код Темишвара и Београда, краљици неба, за нас, ради [испуњења] заклетви [хабзбуршких] надвојвода, алилуја, и за даљи просперитет Владара, алилуја.

[Ово је] дело рађено током две пуне године, за вечиту благодарну успомену на дарове свете Ђеве Марије, а насликао га је [милошћу Божјом], уз много труда, кичицом на пергаменту свештеник из Вероне у већ поодмаклом 66-годишњем узрасту. Па ако овај дар [служећег свештеника] буде милостиво примљен, нека он буде захвалност сразмерна милости [свете Ђеве Марије] као и частвовање блажене и довека пречисте Ђеве, уз уобичајене или увек све топлије молитве за [испуњење] заклетви [хабзбуршких надвојвода].

Оригинал иконе налази се у Бенедиктинској опатији у Зајтенштетену, у провинцији Доња Аустрија.

Принц Евгеније био је један од најважнијих саветника царског и краљевског Хабзбуршког дома. Победнички ратови за ослобођење Мађарске примљени су свуда с великим радошћу и задовољством. За велику победу у ослобађању целокупног Баната, а посебно града Темишвара, као и Београда, папа Климент XI обдарио је принца Евгенија сабљом и почасним шеширом. Тако значајан гест био је резервисан само за изузетно заслужне личности.

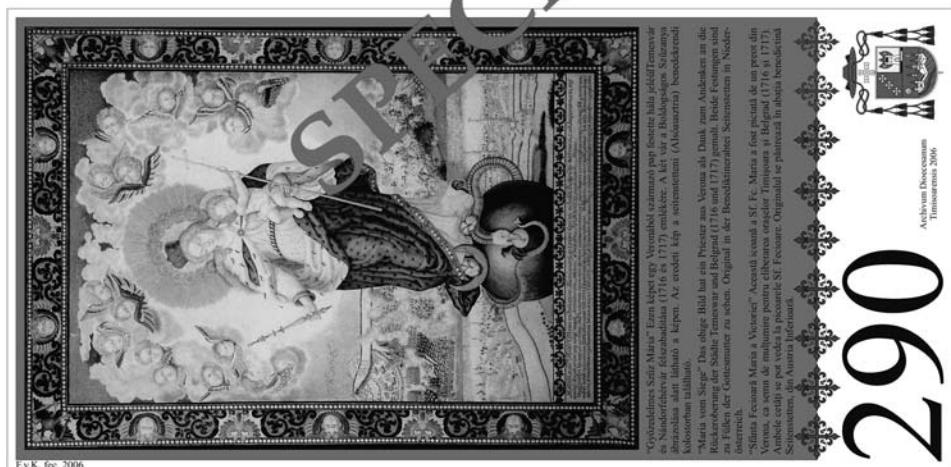
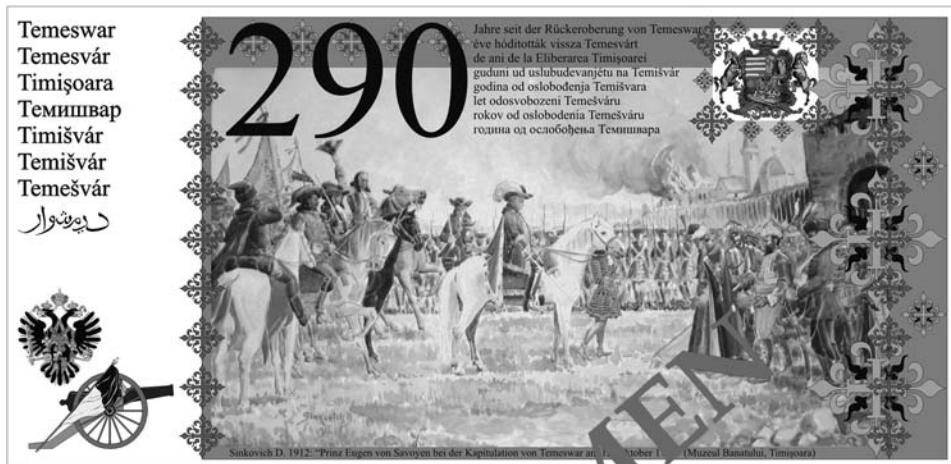
Принц Евгеније био је велики промотор уметности и један од најважнијих мецина барокног доба. Јозеф Бернард Фишер фон Ерлах и Јохан Лукас фон Хилдебранд били су међу његовим највећим архитектима. Под њиховим надзором подигнут је зимски дворац у Химелпфортгасеу, као и величанствени дворац Белведере у Бечу.

Принц Евгеније Савојски-Карињански преминуо је у Бечу 21. априла 1736. и сахрањен је у Саборној цркви светога Стефана у престоници царства којем је служио.

Међу бројним банатским установама, Темишварска римокатоличка бискупија обележила је двестодеведесетогодишицу ослобођења Темишвара и Београда. У оквиру те јавне свечаности приређена је мала изложба и одржан концерт у Бискупској цркви (на Тргу уједињења). Уз комеморацију догађаја који су се забили у Темишвару пре 290 година, Архив Темишварске римокатоличке дијецезе издао је комеморативну ноту „290”, на чијем је лицу приказана сцена капитулације отоманског гарнизона пред принцом Евгенијем Савојским, а на наличју — икона *Свете Дјеве Марије Победнице* описана у овом чланку.

Дарови папе Клименту XI Евгенију Савојском

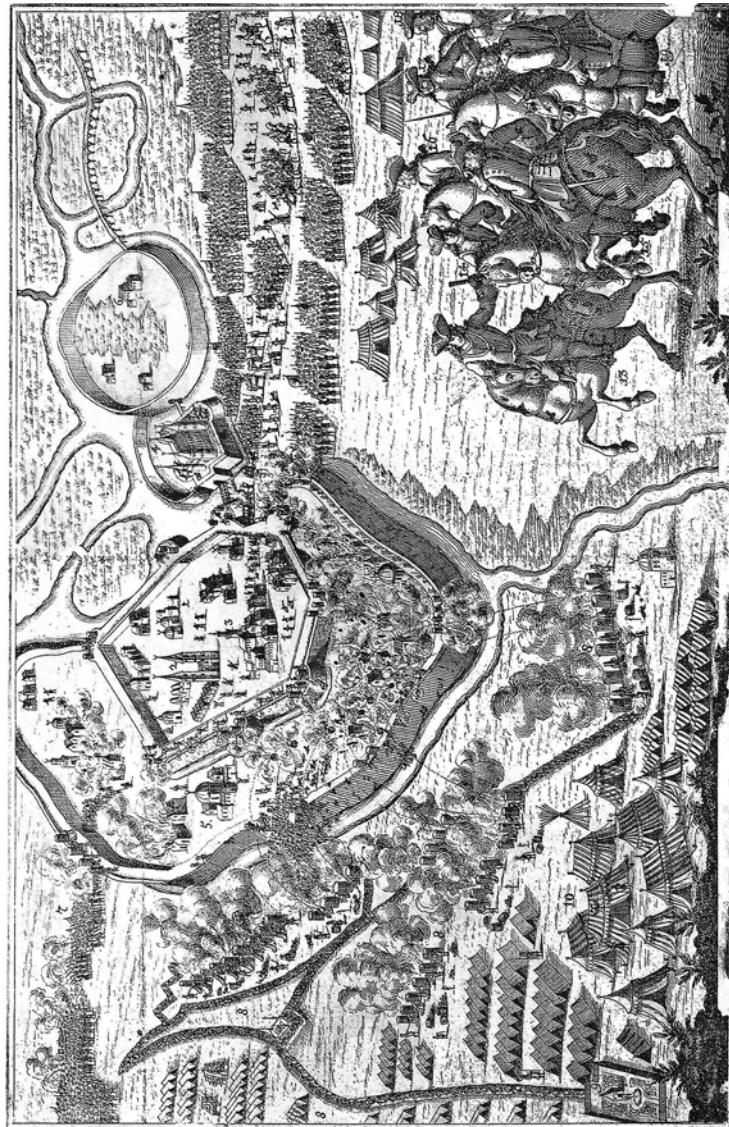
Комеморативна нота „290“ штампана у Темишвару 2006.

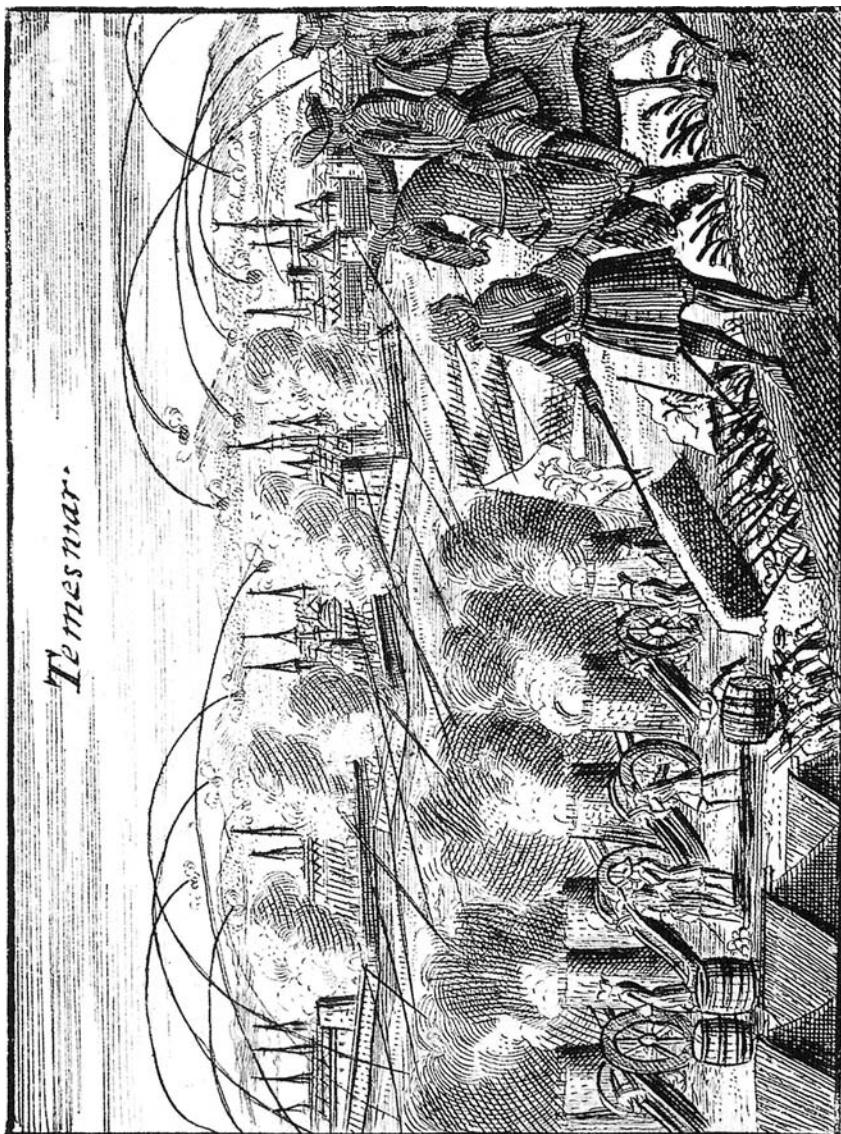
Икона Света Дјева Победница са ведутама Београда и Темишвара

TEMESWAR,

Wie auch was von Tag zu Tag bis zur Übergabe und Auszug der Siegreichen Garnison darbei passirte/ nebst denen eingewilligten Accords-Punkten.

Осада, Темишвар 1716.

Опсада, Темишвар 1716.

TWO SIGNIFICANT JUBILEES: 290th ANNIVERSARY
OF THE LIBERATION OF TIMISOARA, THAT IS BELGRADE

Franz Antonius von Klimstein

Summary

The author events that led to the liberation of Timisoara and Belgrade from the Turks and describes a rare icon representing, along with The Most Holy Virgin with the Child, the vedutas of Belgrade, that is Timisoara; these vedutas represent the siege of these cities by the Austrian army which brought victory over the Turks. It is probably the case of a unique artistic painting which represents Timisoara and Belgrade together.

Љубивоје Џеровић

ДОСИТЕЈ И УСТАНИЧКА СРБИЈА

У поводу двестогодишњице од преласка Доситеја Обрадовића у Србију

САЖЕТАК: Најзнатнији представник српског просветитељства и рационализма XVIII века, Доситеј Обрадовић, рођен 1739. у Чакову, прешао је мукотрпан пут од манастирске келије до слушаоница модерних европских универзитета.

Доситејев живот из темеља се изменио када је избио Први српски устанак. На прве вести о устанку, у Трсту, у којем је боравио у то време, организовао је прикупљање материјалне помоћи српским устаницима. Тих дана настала је његова надалеко чувена *Пјесан на инсурекцију Сербијанов*.

У Београд је дошао 1807. године, пошто је претходно обавио низ значајних послова за устаничку Србију, пре свега на дипломатском плану.

Свој национални програм на пољу просвете и културе, који је израдио пошто се упознао са врхунским европским достигнућима, Доситеј је у пракси остварио у Србији. То је чинио као директор свих школа, када је, одмах по постављењу, отпочео систематски рад на отварању не само основних него и средњих и стручних школа. Доситеј је 1808. иницирао отварање Велике школе у Београду, која ће се развити у универзитет. Две године касније, Доситејевим залагањем, у Београду је отворена Богословија.

Вожд Карађорђе 1811. године поставио је Доситеја за првог министра, односно попечитеља просвете Србије. Само после неколико месеци, Доситеј је умро. Сахрањен је у порти Саборне цркве у Београду. На надгробној плочи исписане су речи које је саставио он сам: „Овде његове српске кости леже; он је свој род љубио”.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Први српски устанак, Београд, Доситеј Обрадовић, Карађорђе Петровић, Велика школа, Богословија, попечитељ просвештенија.

Доситеј Обрадовић, књижевник, филозоф, педагог и народни просветитељ, једна је од најзначајнијих и најутицајнијих личности српске историје XVIII и почетком XIX века. Рођен 1739. године у Чакову као Димитрије, већ у детињству показао је склоност према читању и размишљању. Под снажним утицајем верског заноса, прочитао је све књиге које су се налазиле у месној цркви. И у Темишвару, где је учио капамаџијски занат, све слободно време проводио је у читању. Жеља за стица-

њем знања одвела га је у фрушкогорски манастир Хопово. Тамо га је примио игуман Теодор Милутиновић, који га је узео за свог ћака. На дан манастирске славе светог Теодора Тирона, 1758. године Димитрије се закалуђерио и добио монашко име Доситеј. У Карловцима га је руко положио митрополит Павле Ненадовић, чији је рад на подизању културе и просвете међу аустријским Србима био од епохалног националног значаја. Овде је упознао и историчара Јована Рађића, који је студије завршио на кијевској Духовној академији.

Помно читајући и размишљајући, у Доситеју се родила жеља да оде „макуд у свет, где би се могло штогод научити“. Тим поводом записао је: „Та, зар би могао Златоусти овако умно, овако слатко беседити, да није учио. Мора се учити, па како било“. У таквом расположењу напушта манастир, да би 1761. године доспео на Далматинско Косово, где је учио српску децу. Тамо је упознао народни живот, лепоте чистог језика, народну мудрост, што му је много значило у пројектовању националног препорода свога народа. Овде је саставио *Буквицу*, познатију као *Доситејев буквар*, која се у рукопису годинама ширила Далмацијом.

Жеђ за стицањем знања покренула га је на путешествија по свету. Тако је 1765. доспео у манастир Станијевићи изнад Будве, где га је у јеромонаха произвео црногорски митрополит Василије Петровић. После Крфа и Пелопонеза, Доситеј је боравио у Хиландару. У Смирни, у школи Јеротеја Дендрине, усвојио је грчку верзију просвећености и реформаторских идеја. Стекавши „пуно школско образовање, које се у православном свету могло постићи“, преко Албаније и Венеције, вратио се у Далмацију, где је 1770. године завршио три списка: *Ижица*, *Христоишија* и *Венац од Алфавиташа*.

Средњоевропско просветитељство Доситеј је усвојио у време боравка у Бечу, где је доспео 1771. године и провео шест година. Дајући часове из грчког језика, учио је латински и савремене европске језике. Овде је упознао Константина Филипидиса и Атанасија Димитријевића Секереша, пропагаторе терезијанских и јозефинистичких реформи међу православними у Хабзбуршкој монархији.

Жељан знања, 1777. године Доситеј је доспео у Словачку. Боравећи у Пожуну/Братислави, на тамошњем Евангелистичком лицеју, упознао се са идејама европског рационализма. Словачке високе школе биле су носиоци идеје панславизма. Поред стицања знања највиших интелектуалних дometа, омогућавале су генерацијама студената, међу којима и Србима, да се припреме и оспособе за борбу за националну еманципацију. У Модри је слушао предавања филозофа Фридриха Баумјстера. Док је живео у Словачкој, као светски путник „уман, искусан и забаван“, ви-чан тада модерној конверзацији на француском језику, Доситеј је био радо виђен у интелектуалним круговима. Често је боравио и на имању Бешењенија у Пезинку. У овом градићу, у близини Модре, почeo је да пише *Живот и прикљученија*.

По повратку из Словачке одлучио се да дође у завичај, како би могао „посетити сроднике моје, поклонити се гробовима родитеља мојих и целовати мени свету земљу у којој њихове почивају кости“. Када је до-

шао у Српски Семартон, емотивно потресен забележио је: „Паднем на ову пречасну земљу, изљубим и сузама оросим”.

После двогодишњег боравка међу Србима у Трсту, где је стекао великог пријатеља и поштоваоца у Харалампију Мамули, пароху српске православне цркве Светог Спиридана, 1781. године са руским архимандритом Варлаамом одлази у Италију, где је обишао неколико градова у којима се упознао са културом ове древне земље. Из Ливорна одлази на грчко острво Хиос, где учи код Николаса Аргентиоса. Потом га је пут одвео најпре у Цариград, да би доспео у Молдавију, где је у Фокшању боравио код племићке породице Балша, као и у Јаши, код молдавског митрополита.

О боравку у Молдавији, Доситеј је записао: „Како сам овде блажено пролеће и лето провео, описати није ми возможно. К јесени полазе трговци за Лајпцих, а ја имам близу триста дуката. Ево, дакле ово желајемо време за Германију и даље”.

После краћег боравка у Карловцима, тада најзначајнијем духовном и културном центру српског народа где је живео Захарија Стефановић Орфелин, један од најпросвећенијих Срба свога доба који га је подстакао да иде у свет и стиче знања, отиснуо се у Немачку и доспео у Хале. Универзитет у овом граду био је носилац идеја просвећености. Енергично устајући против сујеверја и католицизма, развијајући теорију природног права, ширећи идеје пијетизма, протагонисти овог учења, полазећи од тезе да је свако добро што га учине људи непосредно дело божанске милости, залагали су се за верску толеранцију. Зато су на овај протестантски универзитет приступ имали припадници многих религија. Међу њима се нашао и Доситеј, на кога су најснажнији утисак оставила предавања Јохана Еберхарда из филозофије и теологије. Дефинишући своје учење, Еберхард је истакао: „Све морално добро зависи од сазнања, а зло од недостатка сазнања доброга. Зато принцип гласи: Живи по нормама разума — то је рационализам”. Полазећи од реченог, на бази сопствених промишљања, Доситеј је обликовао сопствени дидактичко-просветитељски поглед на свет који је изразио у *Писму Харалампију*, 1783. године. Напуштајући Хале, одбацио је свештенничку одору, заменивши је грађанским оделом.

После боравка у Лајпцигу, где је штампао неколико својих дела, у настојању да што боље упозна људе и земље и обогати своја сазнања, Доситеј одлази у Француску и обилази неколико градова. На њега је изузетан утисак оставио Париз. Напуштајући га, записао је: „Како ми је мучно било из Париза поћи! Али, што ћу? Нужда је тврђа од челика. Каkvих би се прекрасних књига ту могло накуповати!” У Лондону се упознао са делима водећих енглеских филозофа. Управнику Британског музеја даровао је своје три књиге. Био је први Србин којем је у Лондону постављена спомен-плоча, на којој пише: „Овде је 1784. живео Доситеј Обрадовић, истакнути српски писац, министар просвете у Србији”. Овенчан славом, назван Српски Сократ, доспео је у Русију на имење генерала Симеона Зорића, од кога је добио финансијска средства за штампање својих дела.

Као познавалац класичних и живих европских језика, неуморно и са великим ентузијазмом проучавао је дела писана на њима. Полазећи од идеја филозофије рационализма Монтења и Лока, теорије друштвеног уговора Хобса и Руса, адаптацијом њихових дела, отвара нову епоху просвете у Срба.

Осамдесетих и деведесетих година XVIII века, штампао је своје најзначајније радове у којима излаже свој програм друштвених реформи и културно-просветног рада. У Лайпцигу је штампао: *Писмо Хараламбију* (1783), *Живот и прикупљаченија* (1783) и *Совјети здравају разума* (1784). У Бечу је штампао *Басне* (1788), као и *Собраније разних наравоучитељних вешчача* (1793).

Његови радови на приступачан начин излажу просветитељске идеје XVIII века, прилагођене потребама српског народа. Слободарским идејама, које су одговарале српској грађанској класи у настањању, освојио је њене симпатије, тако да је постао најчитанији писац свога времена. Његова просветитељска активност била је усмерена на то како народ „избавити и ослободити од тиранства, глупости и варварства“ и како „свет разума чак до простих сељана и до самих пастирских колиба раширити“. Желећи да тековине културе постану доступне простом народу, залагао се за увођење народног језика у књижевност. Целокупним стваралачким делом, своме народу отварао је врата европске културе.

Боравећи у Бечу у време аустријско-турског рата (1787—1791), када се очекивало да ће Србија бити коначно ослобођена од вековног османског ропства, Доситеј је 1789. године испевао *Пјесан о избављењу Сербије*. Узвикнуо је: „Сербија је мила избављена! Нема више оца ни луди ација, нема ни годерљиви јаничара“. Радост је, међутим, била кратког века. Сукоб са Пруском и немири у Угарској, условили су повлачење аустријске војске из Србије, којом су поново завладали Турци. Дунав и Саву, по који пут, прелазиле су колоне српских избеглица, а поједини крајеви у Србији готово су опустели. Следећу прилику да искаже одушевљење, Доситеј је морао да чека више од деценије.

Доситејев живот из основа се изменио када је избио Први српски устанак. Тада је боравио у Трсту, где је по други пут доспео 1802. године на позив српске трговачке колоније. Тршћански трговци су му наменили 2.000 форинти годишње да учи српску децу и ствара своја дела. У Венецији је штампао књигу *Етика или философија наравоучитељна* (1803), према италијанском филозофу Франческу Соавеу.

На прве вести о дизању устанка 1804. године, Доситеј, који је у тршћанској средини уживао велики углед, организовао је прикупљање материјалне помоћи устаницима. лично је приложио 400 форинти, што је чинило половину његовог иметка. Тршћански бродовласници и трговци приложили су замашна финансијска средства: Ђуро и Перо Теодоровић 4.000 форинти, Драго Теодоровић 1.500 итд. Срби у Трсту су том приликом сакупили 17.000 форинти.

Одушељен победама устаника, Доситеј је испевао надалеко чувену *Пјесан на инсурекцију Сербијанов*, за коју је академик Славко Гавrilović у тексту *Срби у Хабсбуршкој монархији од краја XVIII до средине XIX века*

написао да је „садржавала стиховну парафразу устаничког национално-ослободилачког програма и пре него што су га до краја јасно сагледале и саме вође у Србији”. Широм Српства, чули су се стихови:

„Востани Сербије, мати наша мила!
И постани опет што си прије била!
Босна, сестра твоја, на тебе гледа,
Херцегова земља и Чернаја Гора,
Далеке државе и острорви мора.”

Павле Ивић и Јован Кашић у раду *Културна историја Срба у XIX веку*, констатују: „Оно што је Доситеј певао о Првом српском устанку постаје опште место у српској књижевности целокупног романтичарског периода: пропаст српског народа на Косову, петвековно ропство, устанци против Турске и ваканс нове српске државе”.

Избијање Првог српског устанка представљао је нов подстицај размишљањима о ослобођењу свог народа, којем се обраћао „с горућим и пуном љубави срцем”. Своме народу Доситеј је предвидео завидни успон. Прошао је многе земље, упознао многе људе, и баш због тога био је уверен да од Срба „изабраније нације неће бити”; само кад наука и просвета дођу међу њих.

У Трсту, сагледавајући визију нове Србије као једно од најзначајнијих питања, Доситеј је види у оснивању школе по узору на ону Јеротеја Дендрине. Сматрао је да ослобођена Србија мора да добије такав завод, па је тим поводом забележио: „У ослобођеној од Турака Сербији, купићемо дом и сјеноизобилни вертроград”.

У тим временима, Доситеј се читавим својим бићем окренуо устаницима, што је изазвало подозривост аустријске полиције. Конфиденти су почели ревносно да прате сваки његов корак и да о томе извештавају надређене полицијске органе износећи податке о његовом патриотском и антиаустријском расположењу. Посебну пажњу изазвале су његове речи да су аустријске провинције преко Саве и Дунава, а посебно његов родни Банат, некад биле српске земље. На тај начин, стоји у једном конфидентском извештају, „подстиче народ на мисао о усвајању ових провинција”.

Није протекло много времена, када се Доситеј одлучио да пређе у Србију, о чему пише синовцу Григорију Обрадовићу, директору право-славних школа у Банату: „Ако Бог дâ такво добро изменење ствари у Србији, као што нас новине обнадеждавају, ради бих у земљу прародитеља прешао”. Његов поштовалац и следбеник, књижевник Григорије Трајић, професор универзитета у Петрограду, позвао га је да стави своје духовне и интелектуалне снаге у службу народа. Послао му је и песму посвећену устаницима: „Ој, дакле браћо, да сложимо руке, да из земље пртерамо Турке”! Митрополит карловачки Стефан Стратимировић, упутио му је писмо, позивајући га да пређе у Србију и посвети се подизању просвете. Своје обраћање завршава речима: „Ви јесте и можете бити народу своме преполезан”.

Када се одлучио да пређе у постојбину својих предака, Доситеј је констатовао да кад треба бранити отаџство и слободу, „онда је дужан свак, ако је до потребе, и живот свој положити”.

Одлучан у намери да пређе у земљу предака, Доситеј у време Наполеонових ратова, после окупације Трста, 25. јуна 1806. године, напушта овај град и одлази у Срем.

Павле Соларић, научник, песник и одушевљени присталица Доситејев који је у то време боравио у Трсту, описао је његов растанак са пријатељима: „У навечерје онога јутра, поизопростивши се Соцрат наш са свима својим пријатељима, окружен буде от неколико, пређе к тому отбраних младих љубимаца својих и возљуби с њима, у предградском једном вертићу насамо, у летњег вечера тихости и благовојној зеленини, вечерати. По вечери у граду, у сербској кафани, под знаменијем ’Звјезде поларне’, буде нас више, где јагмећим нам јошт који кратки час у дружеском колу с Наставником, дојде ондешњи господар њеки и сазнавши о бившем: — То је, Господине, рече, права њека тајна вечера? и — ето их око вас баш дванаесторице! — што, згледавши се, најдјемо да по случају тако и бејаше”.

Устаничко вођство са војводом Карађорђем Петровићем на челу, 7. августа 1806. године, упућује посланицу Србима у Трсту, којом их позива да помогну „отечству које се сад онако колеба на пољу Косову”. Уједно се сећају њихових ранијих прилога, па кажу: „Благодаримо, јер чрез таква ободрења радосно идемо и весело гинемо за славу општу и вашу и нашу, које славе учесници сви можете бити; отворен пут имате само ако хоћете. Неки пак и то нам поручују, да би се досад нешто више могло учинити за избављање отаџбине него што је учињено. И то је истина. Би сумње више и све би што желимо досад учињено било, кад би сваки штогод и утолико само отаџбини помогао, уколико благодетни људи један другога приватно помажу. А принуђени смо вам казати да је досад врло мало било тако племените наше српске браће који би чиме год боље отаџбини помогли осим само лепом речи, уздисањем и изјавом својих красних жеља, а свак зна да онде где се тражи хране, оружја, барута и олова, од самих жеља и уздаха помоћи нема. Зато, предрага браћо, кад нас је преблаги творац сподобио да баш ми који сада у ово време живимо и при овој прилици, коју наши стари нису имали за ослобођење отаџбине своје, а потомци тешко да ће је имати. Зато говоримо вам: сада је, сад, и никада. И стога кад сте нас, који смо овде, побудили да сви сложно, докле је српске једне капи крви, непријатељу попустити нећемо. То је већ једанпут време да и ви од ваше стране дате помоћи отаџбини”. Посланицу су у Трст донели изасланици из Земуна, у времену док је тамо боравио Доситеј, па се може основано претпоставити да је у њеном сачињавају активно учествовао.

По доласку у Срем, у Карловце, успоставио је непрекидну везу са митрополитом Стефаном Стратимировићем и са српским устаницима. Наиме, вође устанка, неписмени сељаци и оно мало свештеника и сточарских трговаца, тражили су савете и подршку од својих сународника, који су живели северно од Саве и Дунава. Срби из Аустрије показали су

живо интересовање за устанак, узевши активно учешће за време читавог његовог трајања. Никаква сила није могла да спречи њихове везе са устаницима, чије су вође добро знале коме треба да се обрате. Први међу њима био је Доситеј.

Из Карловаца, септембра 1806, консултујући митрополита Стратимировића, Доситеј је упутио писмо устаничким првацима Јакову Ненадовићу, Матеји Ненадовићу и Божи Грујовићу (Теодор Филиповић, који је до доласка у устаничку Србију био професор Универзитета у Харкову) које се односило на унутрашње уређење и културни преображај Србије. У њему је дао низ разборито смишљених и убедљиво образложених сугестија о најважнијим политичким, војним, социјалним, економским, културним и верским питањима, која дубоко засецају целокупан живот у Србији. На крају, позива устаничке вође на патриотску свест, речима: „Проклет сваки, који своју више воли неголи општу корист љуби! Сада ви радите за потомство, а не за вас. Толико хиљада душа гледају на вас, хоћете ли што добро за потомство учинити. А шта велим — хиљада, толико милиона душа Бога моле, да штогод добро учините”.

На иницијативу митрополита Стефана Стратимировића, Доситеј је отишао у Смедерево, где се нашао са вождом Карађорђем. Било је то у времену када су бројне победе над Турцима учврстиле самопоузданје устаника. Оне су подстакле кључно питање, чије се решење поставило пред вођством устаника — како у условима грађанске револуције уредити и бранити своју државу. Када је ступио на тло Србије, у близини Смедерева, рекао је: „Како ми се цели живот кратак чини док смедеревске нисам видео пределе”? Тада су се у овом граду, на скupштини, окупиле српске устаничке старешине, да би се усагласиле у одговору Порти на њене предлоге о миру. Наиме, после устаничких победа над турском војском, оценивши да је наступио повољан тренутак, вођство устанка поверило је дипломатску мисију трговцу Петру Ичку, који је претходно у више мања доказао своје преговарачке способности са Аустријом и Турском. На Порти је издејствовао повољне услове за мир. Наиме, султан Селим III понудио је закључење мира под условом да Србија и даље остане у вазалном статусу. Прихватио је могућност да Србија плаћа данак „одсеком”. Султанов повереник са мањим турским војним одредом био би присутан у Београду, а Срби би вршили све царске и народне службе и били одговорни султану. Порта се сложила да се јаничари и крџалије и остали непожељни Турци протерају, а Срби да чувају своје границе. Догађало се то у време Наполеонове агресије на средњу Европу, па је Русија послала армију и заузела румунске земље, како би она не могућила продор Турске, француске савезнице. Србија је у таквим околностима била добродошла за обезбеђење десног бока руској армији. Зато је Турска у очекивању рата са Русијом, покушавала да паралише српско-рускую војну сарадњу.

У том контексту треба посматрати Карађорђеву одлуку да понуди савезништво Руском двору. Тада је по жељи вожда Карађорђа, Доситеј, крајем новембра 1806. године, кренуо у дипломатску мисију у Букурешт, где је требало да усклади војне и дипломатске акције. Наиме, вожду се

учинио најпогоднијом личношћу учени Доситеј, који је располагао репектабилним животним искуством, познавао језике, владао европским манирима. Још један важан разлог определио је вожда да у Букурешт пошаље Доситеја, а то је његово познавање румунског језика. Руска војска са генералом Михељсоном на челу, стигла је Букурешт 14. децембра 1806. године. Неколико дана касније, Доситеј је био примљен код њега. Упознао га је са договором старешина у Смедереву, с чиме се овај сложио. На крају успешно окончане мисије, марта 1807. године, генерал Михељсон уручио је Доситеју Златни крст, одликовање које му је додељио руски цар Александар I Романов. Генерал Михељсон је тим поводом забележио: „Карађорђе ми је послао јеромонаха Доситеја. Јеромонах Доситеј је учен човек и познат по својим списима међу аустријским Србима. Овамо је дошао из љубави према својој браћи, да би им помогао својим знањем”.

Михељсон је Доситеју напоменуо како се Русија залаже да се одбаци преговори у Цариграду, јер Порта није била спремна да Србији дâ независност. Нагласио је да Срби треба да постану руски савезници. Тим поводом, Михељсон је записао: „Ако Турска империја не жели да уважи ваше захтеве, ми ћемо морати да снабдемо Србе оружјем”. Напомену је да Срби могу да рачунају на покровитељство руског цара. Време је потврдило исправност Михељсонове речи. Пошто је извештена о разговору Доситејевим са Михељсоном, Скупштина је одлучила да се рат са Турском настави.

Карађорђе и устаничке старешине били су задовољни резултатима Доситејеве мисије, па је његов углед у Србији још више порастао. Доситеју су била отворена врата Србије! Чекајући на пасош, још неко време је боравио у Земуну, одакле је посећивао фрушкогорска села и манастире. Посетио је и манастир Хопово, одакле је својевремено „пошао у свет”.

Пошто је добио пасош, 18. августа 1807. године, Доситеј је лађом прешао у Београд. Понео је рукописе и књиге, које је сместио у згради Правитељствујушчег совјета. У Београду је помпезно дочекан. Учесници наводе да се пола града слегло на обалу Саве, а да су топови са тврђаве поздравили његово ступање на тло Србије. Многи су му руку целивали. О „торжественом” дочеку, Доситеј је записао: „Сад сам се поново подмладио, сад већ низашто не марим, дочекао сам све”. У писму које је, тим поводом, војвода Петар Николајевић Молер, упутио Доситеју, каже се: „Није само празник Преображења даровао вас Белграду и Сербији, заједном отечеству, него равно тако и ви преображење нам свима дадосте”.

У земљу својих предака, Доситеј је ступио са плановима да је извуче из мрака вековног ропства. Србију је видео као модел просвећене државе у настањању, са својим местом међу народима. Његов долазак представљао је „чин практичне примене начела за која се читавог живота борио”. Оставило је за собом живот салонске филозофије, ступивши на простор који се супротстављао сили.

Чим је прешао у Београд, Доситеј је од своје скромне уштеђевине купио кућу, наменивши је за потребе штампарије. О својој намери писао је својим земунским пријатељима: „Желим вас у својем дому видети, ко-

ји сам у Белграду за штампарију купио и приуотовио, ако Бог изволи благополучан даровати мир и ако се ова прекрасна земља у добро уређеније и стање постави”. Очигледно је да се са својим земунским пријатељима ангажовао да подигне штампарију у Београду. Јавни послови, међутим, спречили су га да за живота оствари ову замисао. То је остварено тек после три деценије, када је основана Књажевска типографија, где су публикована *Доситејева дела*.

Одмах по доласку у Београд, био је смештен у Пашин конак, дотрајало и оронуло здање на Кalemegдану. Пошто се разболео, без неопходне неге, Доситеј је, на позив домаћина, прешао у кућу Петра Новаковића Чардаклије, који је био личност од изузетног поверења вожда Карађорђа.

Чардаклија је из Београда, где се успешно бавио трговином, пре избијања аустријско-турског рата, 1787. године, прешао у Аустрију. У време Кочине крајине, укључио се у фрајкоре, стекавши чин рихтмајстера, односно капетана. Добивши пензију за заслуге у рату против Турака, раскошно је живео у Будиму, Пешти и Бечу. Пре доласка у Србију много је путовао, упознао прилике у Европи, научио европске језике. Лазар Арсенијевић Баталака, историчар Првог српског устанка, за њега је рекао: „Умео се понашати у отменијем друштву и изазвати поштовање према себи”. Када је избио Први српски устанак, одмах је дошао Карађорђу с којим се познавао из аустријских добровољачких (фрајкорских) чета. Међу шездесетак највиђенијих Срба на сабору у Остружници нашао се и он. Доситеј је ово прокоментарисао речима: „Чардаклију је промисао неба на велику ползу ове земље овде упутила”. По ослобођењу Београда, 1806. године, када су се продавале турске куће, Чардаклија је купио једну од најбољих у граду. Овде се Доситеј угодно осећао, што се може закључити из његове забелешке: „Сада ти у лепој вароши с љубезним мојим пребивам Чардаклијом, како год мојој рожденија кући; и ако никада за преселеније са овог света нисам много марио, сада заиста не марим”.

О угледу Доситејевом сведочи писмо Карађорђа које је упутио Чардаклији, а у којем га моли да га он и Доситеј извештавају о приликама у Београду и о поступцима власти „јер ми нико правије неће казати него ви, јер данас мало правде има”. Доситеј је то поверење стекао још од првих дана доласка у Србију. О томе Божидар Ковачевић у књизи *Доситеј Обрадовић у Првом српском устанку* каже: „Доситеј је од првих дана утицао, зрачио, задобијао поверење и углед никаквим другим средствима и моћима, него само својим добрим особинама. Доситејев углед и пораст поштовања према њему у то време може се најбоље пратити по аустријским повериљивим извештајима са границе; они се Доситејем све чешће баве и придају му све већи значај”.

Чардаклија је имао велики утицај на Карађорђа. Прве куповине оружја и муниције за устанике, ишли су преко њега. На самом почетку устанка, указивао је вожду Карађорђу на неопходну помоћ и покровитељство Русије. У том смислу Совјет је послао Чардаклију у Петроград, да Царски двор обавести о стању у Србији и затражи руску помоћ. По захтевима Карађорђа, одлазио је у Цариград и Букурешт.

Петар Чардаклија умро је 1808. године. На његовом гробу говорио је Доситеј. Поменуо је да су умрли многи српски јунаци. Нагласио је да њихова као и Чардаклијина слава „во вјеки живи и пребива”. На Чардаклијином гробу постављена је плоча са натписом који је сачинио Доситеј.

После Чардаклијине смрти поставило се питање ко ће се старати о Доситеју и његовим потребама. Иако је служио народу, за то није примао никакву плату. У сусрет му је, међутим, изашао руски изасланик Константин Родофиникин који му је омогућио да станује у његовом пространом конаку, где је било места и послуге на претек.

Родофиникин је у Србију дошао посредством Петра Чардаклије. Читаво време боравка у Србији од 1807. до 1810. године, залагао се да Карађорђе води војничке послове, а да унутрашњу управу и спољну политику води он са Совјетом. У том циљу, Родофиникин је покушао да у закон о уређењу државе, који се тада радио, унесе и одредбе које би ограничиле Карађорђеву власт. Због тога је дошао у сукоб са Карађорђем, када је напустио Србију.

Доситеј је учествовао у раду Правитељствујушчег совјета, састављајући писма и утичући на доношење одлука у вези са отварањем школа и васпитањем деце.

Новембра 1807. Правитељствујушчи совјет поставио га је за директора свих школа у Србији и управника „завода за васпитање омладине у Београду”, уређеног по западноевропском узору. Јануара 1808. године, као васпитач Карађорђевог сина Алексе, подучава и другу децу, о чему каже: „Изображавам малену девицу и будући род људски”. Убрзо, 18. јануара 1808. године, Доситеј је и званично постављен за совјетника, задржавши положај директора школа, што значи да је већ тада практично био попечитељ просвете. Одмах по именовању, отпочео је са систематским радом на отварању не само основних него и средњих и стручних школа. Тако је, крајем 1807. године, у Београду отворена дво-разредна гимназија.

Првог септембра 1808. године, захваљујући Доситејевој иницијативи, у Београду је отворена Велика школа, која је имала три разреда. На свечаности уприличеној тим поводом, истакао је да после турског ропства „ваља да се старамо да избавимо душу нашу од сужањства душевног, то јест од незнაња и слепоће ума”. Велика школа је била комбинација правног и филозофског факултета, са предметима из војне академије и богословије. Пропашћу устанка, 1813. године, Велика школа престала је са радом. У време књаза Милоша Обреновића 1833. године обновљена је Велика школа, да би 1838. у Крагујевцу почeo са радом Лицеј или Велика школа.

Две године касније, заслугом Доситеја, у Београду је отворена Клирикална школа, позната као Богословија. Њоме је руководио Вићентије Ракић, који је својевремено боравио у Трсту. Њен задатак био је да спрема свештенике за потребе цркве и верски живот српског народа.

Због велике заузетости, у време боравка у Београду, Доситеј није објављивао радове из књижевности и филозофије. Једино је посветио песме Родофиникину, надгробно слово Петру Новаковићу Чардаклији, а

сачинио је и тестамент *Jасћук ћроба моћа*, који је изгубљен у време пропasti устанка, 1813. године. У историјским временима у којима се одлучивала судбина Србије, радио је послове од општенародног интереса. Био је државни секретар за преписку са Русима, заташкавао сукобе Карађорђа са устаничким старешинама и Родофиникином, скупљао прилоге за малање београдске Саборне цркве, водећи посебно рачуна да се иконостас украси ликовима српских светитеља и јунака, обилазио болеснике и рањенике. У Доситеју се још више учврстила мисао да наш народ треба да тежи независности и, колико год је могуће, да се у првом реду ослања на сопствене снаге, али да при том не одбија помоћ која му се нуди са стране, посебно из Русије.

Током читаве 1808. године, Карађорђе се често обраћао Доситеју тражећи савете. Познато је да је те године, Доситеј у име Карађорђа и Совјета, у Букурешт писао девет писама руском генералу Прозоровском. То је био разлог да аустријска шпијунажа почиње све интензивније да прати Доситејево кретање. Посебну пажњу везама Доситеја са руском командом посветио је генерал Симбшен, заповедник војске на граници према Србији.

О личној храбrosti и патриотизму Доситејевом, сведочи податак да су средином 1809. године, после устаничког пораза на Каменици, из страха од турске освете многи пребегли у Аустрију. Тада се Карађорђе „очајан и клонуо” обратио Доситеју са питањем шта ваља чинити. Доситеј му је одговорио: „Ја сам добегао у своје отечество, па сад, ако оно страда, нека и мене погазе турски коњи”! Охрабривао га је речима да се узда у снагу свога народа и сопствену: „Ти си се, господару, с овим народом подигао да збациш јарам тиранства турскога са српскога врата. Турске си сile, као и ова садања што је дочекивао, надбијао и из Србије истеривао и без ичије помоћи”.

После привремене кризе у српско-руским односима насталој повлачењем Родофинкина, у циљу измирења, вожд је сазвао скуп у манастиру Враћевшица, где су се окупиле устаничке старешине. Тада је у Букурешт 12. децембра 1810. упутио делегацију, у чијем су се саставу налазили војводе Милан Обреновић, Миленко Стојковић, као и Доситеј Обрадовић. Дошавши у Букурешт, тражили су од генерала Каменског, команданта руске војске у Влашкој, да им пружи војну помоћ, што је овај прихватио.

У то време Карађорђе је предузео мере да уреди питање владавине и уређења земље. На Божић, 1810. године, успео је да скупштина старешина дотадашњи Правитељствујушчи совјет, као извршну власт, раздели по ресорима. Тада је донет нов устав који је регулисао положај и односе централних органа власти према унутрашњополитичком и спољнополитичком стању устанка. У том циљу успостављена су попечитељства, односно министарства, у шест ресора: правосуђе (Петар Добрњац), унутрашњи послови (Јаков Ненадовић), иностранi послови (Миленко Стојковић), финансије (Сима Марковић), војни послови (Младен Миловановић) и просвета (Доситеј Обрадовић). Карађорђе је проглашен за поглавара Србије и главнокомандујућег устаничке војске.

У складу с тим, Карађорђе је 18. јануара 1811. године донео указ о постављању Доситеја Обрадовића за министра, односно попечитеља просвете Србије. У указу стоји: „Високоучени г. Доситеј Обрадовић, здравствујте! Труди ваши, отечству жртвовани, истина ревностово нам доказана, и свима познато високоученије ваше, обратило је моје и целог народа народног собранија вниманије на вас: високо воспоминаније возбудило нашу признателност. В знак наше признателности, а вашег отлиција и награжденија, опште сагласно избирајмо, именујемо, и постављамо Вас членом Совета и попечитељем просвештенија народа. Уверителну надежду имам, да ћете ви охотно, приликом овом ползовати се, којом не бројне ваше заслуге за отечество, у новом важњејшем делу јоште умножити, и тако бесмртно име у вечитим отечества књигама оставити доиста можете. Желећи да скоро дело наложено вам предузмете, и вама благополучно здравље, јесам вам благонаклони Врховни народа српског Вожд, Георгије Петровић, у Београду, 18 јануара 1811”.

Доситеј се заједно са војводом Миленком Стојковићем (Милан Обреновић је умро у Букурешту), 29. јануара 1811. године вратио у Београд. Убрзо је у Београд стигло пет стотина руских војника са четири топа, чиме је мисија успешно окончана. Пре поласка, руски командант у Влашкој генерал Каменски наредио је својим официрима и војницима да се не мешају у унутрашње ствари у Србији. Са њима је дошао нови руски изасланик Недоба, који је својевременијо био помоћник Родофиникуну.

Средином фебруара 1811. године, на првој седници Правитељствујушчег совјета, Доситеј је поднео предлог којим је предочио да по Аустрији треба да се врбују „млади, и што је више могуће школовани људи који ће, пошто неко време буду присуствовали сенатском раду у Београду бити употребљени за вођење послова по окрузима”. Предлог је прихваћен, па је у Аустрију послан повереник да тражи „младе људе, првенствено родом из Србије, а ако то није могуће и друге који добро познају земљу, а правилно знају и друге језике, и да их пошље у Београд”.

Дужност попечитеља просвештенија, односно министра просвете, Доситеј није дugo вршио. Умро је у Београду, 28. марта 1811. године, од запалења плућа. Вест о његовој смрти брзо се раширила Српством. Лазар Арсенијевић Баталака је забележио да је Доситејева смрт дубоко гањула вожда Карађорђа „који је неутешан остао”. Погребу су присуствовале све устаничке војводе и старешине са Карађорђем на челу. Погреб је обављен свечано, а посмртни остаци Доситејеви сахрањени су у порти Саборне цркве у Београду. На надгробној плочи исписане су речи које је сам саставио: „Овде леже његове српске кости. Он је љубио свој род”.

Последње дане Доситеја Обрадовића описао је књижевник Сима Милутиновић Сарајлија у песми *Нечувеност*. Доситејева смрт инспирисала је књижевника Лукијана Мушицког да испева оду *Сени Доситеја Обрадовића*, који је „уснуо вечним сном праведника у Белом Граду, новом позоришчу мишица српских”. Јернеј Копитар, који је и раније похвално говорио о Доситеју, написао је: „Међу Србима, он је први, који је својим списима, заменио старословенски језик новим говором својих сељака”.

У *Поменику знаменићих људи*, Милан Ђ. Милићевић наводи да је по смрти Доситејовој наређено да се његове ствари распродадују. И распродато је све што је имао за непуна два сата: „Зар све распродасте? упита председник Савета Младен, Рельу Банаћанина, познатог домишљана и шаљивца, који је био на тој распродажи. — Све оде као алва, одговори Рель. — Чудне ми тековине једног философа, рећи ће на то Младен, сва оде за час! — Е, Бога ми, кад на твоју дође ред, рекне Рель, имаћемо послла таман две године! А данас нико не зна ни за куће, ни за дућане богатога Младена, а Доситејева се свака стварчица чува као каква светиња”, закључује Милан Ђ. Милићевић.

Међу оно мало ствари које власт после смрти Доситеја није распродала, остао је рукопис другог дела *Собранија* на чувању код помињаног Доситејевог земљака Релье, који му је био бескрајно привржен. Павле Соларић је објавио ово дело, под насловом *Мезимац*. Било је, изгледа, још рукописа, али они нису пронађени.

Активном сарадњом са вођством Првог српског устанка и својим свестраним учешћем у политичком изграђивању и културно-просветном уздизању тек ослобођене Србије, Доситеј је часно завршио свој животни пут и остао до kraја доследан националним стремљењима и живим, демократским, револуционарним традицијама народа из којег је поникао и чијој је срећнијој будућности бескрајно био посвећен у једној од најзначајнијих епоха његове историје.

И на крају, поменимо Доситејево завештање: „Научи од мудријега, то ти је велика корист. И научи другог колико можеш: то ти је велика задужбина”.

ЛИТЕРАТУРА

- Бановић, А.: *Педаџијско-просветашко дело Доситеја Обрадовића*, Београд 1956.
 Гавела, Ђ.: *Доситеј Обрадовић*, Београд 1950.
 Гавrilović, С.: *Војводина и Србија у време Првог устанка*, Нови Сад 1974.
 Гавrilović, С.: *Срби у Хабсбуршкој монархији од kraја XVIII до средине XIX века, Историја српског народа*, Књига пета, Београд.
Доситеј Обрадовић, Дела. Избор и поговор Никола Грдинић, Београд 2007.
Доситеј Обрадовић 1. Из његових дела саставио Тихомир Остојић, Нови Сад 1911.
Доситеј Обрадовић 2. Из његових дела саставио Тихомир Остојић, Нови Сад 1911.
Доситеј Обрадовић. Избор приредио Драгољуб Павловић, Сарајево 1960.
Доситеј Обрадовић. Изабрана дела, Београд 2005.
 Ивић, Павле и Кашић, Јован: *Културна историја Срба у XIX веку, Историја српског народа*, Књига пета, Београд,
 Јевтић, Б.: *Образовање у схваћањима Доситеја*, Београд 2003.
 Ковачевић, Б.: *Доситеј Обрадовић у Првом српском устанку*, Београд 1953.
 Корач, С.: *Доситеј Обрадовић или Пут до миљења*, Загреб 1989.
 Костић, М.: *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи XVIII и XIX века*, Београд 1952.
 Милићевић, М. Ђ.: *Поменик знаменићих људи у српском народу новијега доба*, Београд 1888.
 Церовић, Љ.: *Знаменићи Срби у румунским земљама*, Нови Сад 1993.

DOSITEJ ȘI SERBIA RĂSCULATĂ

Ljubivoje Cerović

Rezumat

Pe când a început Răscoala sârbilor sub Karadjordje în 1804, Dositej (de naștere din Ciacova) se afla la Trieste și era înaintat în vîrstă, dar a fost entuziasmat de ideea eliberării poporului său de sub jugul otoman. Așa a luat ființă vestita sa poezie, cu titlul care s-ar traduce: *Cântec la insurecția celor din Serbia*. Fără întârziere a intrat în legătură cu răsculații și le-a făcut mai multe servicii, mai ales de ordin diplomatic.

In anul 1807 a venit la Beograd, devenind confident și sfetnic al temutului conducător al Răscoalei, Karadjordje. Pe teritoriul deținut de răsculați Dositej a început să pună în practică planul său de reforme culturale. Numit în funcția de director al tuturor școlilor, a depus eforturi pentru înființarea atât a școlilor elementare, cât și a celor medii. In 1808 a pus la dispoziție casa în care locuia pentru deschiderea înaltei Școli a lui Dositej Obradović, punând astfel bazele Universității de astăzi. Doi ani mai târziu, tot la insistențele sale, va lua ființă la Beograd și un Seminar Teologic.

Pentru meritele și pentru prestigiul de care se bucura, Dositej a fost numit chiar în funcția de ministru al culturii, fiind primul care a purtat acest titlu în Serbia. Rămânând cu răsculații și în momentele cele mai grele ale confruntărilor militare, a murit la Beograd în anul 1811. Este înmormântat în curtea Bisericii Patriarhiei, iar pe piatra funerară este înscris epitaful pe care el însuși l-a alcătuit: “Aici odihnesc oasele sale sârbești; el și-a iubit neamul”.

DOSITEJ AND THE REBELLIOUS SERBIA

Ljubivoje Cerović

Summary

The most important representative of the Serbian Enlightenment and Rationalism in the 18th century, Dositej Obradović, was born in 1739 in Čakovo, and had a difficult path from the monastery cell to the lecturing-halls of modern European Universities.

Dositej's life changed essentially when The First Serbian Uprising broke out. Upon the first news about the Uprising, in Trieste, where he lived at the time, he organized the collection of material support for the Serbian rebels. His widely famous *Pjesan na insurekciju Serbjanov* was created these days.

He came to Belgrade in 1807, after completing a series of significant tasks for the rebellious Serbia, primarily on the diplomatic plane.

His national programme related to education and culture, which he developed after familiarizing with the highest European achievements, Dositej realized in practice in Serbia. He did as the director of all schools, when he, immediately upon appointment, began with the systematic work in the opening not only of the elementary, but also of secondary and professional schools. In 1808, Dositej initiated the opening of The Great School in Belgrade, which would develop into the university. Two years later, the theological school was opened in Belgrade due to his endeavour.

The leader Karadjordje appointed Dositej the first minister, that is *popečitelj*, of education in Serbia. Just several months after that, Dositej died and was buried in the narthex of the Orthodox Cathedral Church in Belgrade. The following words were written on his tombstone, prepared by Dositej himself: “Here lie his Serbian bones; he loved his nation”.

Љубомир Степанов

DIMITRIJE P. TIROL (1793—1857) Viața și opera*

ABSTRACT: Lucrarea încearcă să readucă la lumină prestigioasa activitate a lui Dimitrije P. Tirol, personalitate de marcă din istoria culturală a sârbilor bănățeni și nu numai, la 150 de ani de la moartea sa.

CUVINTE CHEIE: Dimitrije P. Tirol, Ciacova, Timișoara, Beograd, Banat-skij almanah, Tamišvarskej kalendar, Societatea Iubitorilor de Literatură Sârbă din Timișoara, Societatea de Lectură Sârbă din Timișoara (Fabric).

Repere biografice. Dimitrije P. Tirol s-a născut în data de 30 mai 1793 la Ciacova, din părinții Panta și Magdalina¹, într-o familie de comercianți, având firma „Zur Tyrolen”, de la care va deriva și numele de familie.

După ce a absolvit școala elementară în localitatea natală, părinții l-au trimis să-și continue studiile la Brist, la Timișoara și Kecskemet, apoi a absolvit gimnaziul la Mező-Béreny și Filozofia la Liceul Evangelic din Bratislava. A intenționat să studieze dreptul, dar la chemarea tatălui a revenit acasă în 1813, pentru a prelua conducerea afacerilor comerciale².

Moartea tatălui la 2 octombrie 1815³ este un moment de cumpăna pentru viitorul tânărului Dimitrije: împreună cu mama hotărăște să lichideze afacerile la Ciacova și să se mute la Timișoara, unde au existat alte perspective, atât pentru comerț, cât și pentru alte activități. Prin urmare, în anul 1816 este deja la Timișoara continuând tradiția comercială a familiei. Aici își găsește și viitoarea soție, Hristina, fiica lui Mihail Hristiforov (Nicifor). Căsătoria este oficiată în biserică catedrală din Timișoara (Cetate) la 14 octombrie 1817⁴.

* Sinteză după volumul în limba sârbă: Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Димитрије П. Тирол. Живот и дело*, Timișoara 2007.

¹ Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (în continuare D JTAN), Fond Parohia Ortodoxă Sârbă Ciacova, Registrul 7, Botezați 1789—1797, poziția nr. 385/04.06.1793.

² „Гласник Друштва србске словесности”, IX, *Некрологи*, pag. 320.

³ D JTAN, Fond Parohia Ortodoxă Sârbă Ciacova, Registrul 11, Decedați 1804—1820, poziția nr. 865/1815.

⁴ D JTAN, Fond Parohia Ortodoxă Sârbă Timișoara (Cetate), Registrul 7, Cununați 1812—1852, poziția nr. 27/1817.

Casele la Timișoara⁵. Familia Tirol a locuit inițial în Timișoara (Cetate), în casa cu nr. 87/97/98, proprietate a mamei Magdalina din anul 1818. Din comparația planului străzilor Timișoarei de la începutul secolului al XIX-lea cu cel actual, rezultă că numărul cadastral menționat corespunde cu str. Vasile Alecsandri nr. 8. Familia Tirol a rămas proprietara casei până în anul 1826. Clădirea și-a păstrat aproape neschimbată structura originală până în zilele noastre.

Familia a avut în aceeași perioadă încă o proprietate, un sălaș sau casă de vacanță, în cartierul Maierele, actualul Elisabetin. De fapt, este vorba de două imobile, cu numerele cadastrale 107/133/121 și 134/166/152, înregistrate ca proprietate a Hristinei Tirol. Cartierul Elisabetin a suferit transformări radicale la începutul secolului XX, și acest fapt îngreunează localizarea imobilelor respective. Comparând toate elementele disponibile, s-a putut aprecia că s-au aflat la actualele adrese Piața crucii nr. 3, respectiv str. Mitropolitul Varlaam nr. 6. Ambele au fost vândute în anul 1927 și nu s-au păstrat; actualele clădiri de la adresele menționate sunt de dată mai recentă.

După ce familia Tirol, în urma peregrinărilor prin Belgrad, Odesa și Zemun, s-a reîntors la Timișoara, a cumpărat o casă în cartierul Fabric, pe numele soției Hristina. Casa a figurat sub număr cadastral 850/306/265, iar față de configurația actuală ar corespunde aproximativ cu nr. 30 de pe Calea Dorobanților. În baza testamentului Hristinei casa a revenit nepoatei Elena, fapt întărit, tot prin testament, și de Dimitrije P. Tirol⁶.

Ocupatiile. Familia cu tradiție în comerț se aștepta ca Dimitrije să continue tradiția. După o anumită perioadă de încercări nereușite în afaceri comerciale, el renunță la această activitate și se angajează ca funcționar la poliția orășenească. Nici aici nu-și găsește astămpăr, renunță la slujbă și se dedică în întregime literaturii sârbe în sensul cel mai larg al cuvântului.

În anul 1818 a publicat prima carte, iar în anul 1827 a editat primul almanah al sârbilor din Banat.

Activând pe tărâmul literaturii, Dimitrije P. Tirol a avut legături cu personalitățile culturale și științifice ale timpului, printre alții și cu dr. Jovan Stejić, originar din Arad, care se afla la Belgrad în slujba familiei domnitoare Obrenović. De la acesta află că în Serbia se înființează o tipografie. Informația îi trezește dorința de a se implica în activitatea tipografică și editorială, și în urma unor întâlniri cu Jevrem Obrenović, fratele cneazului Miloš, se hotărâște să treacă cu familia în Serbia.

Soții Dimitrije și Hristina au trecut în Serbia în luna octombrie 1830 și s-au așezat la Belgrad, unde au cumpărat o casă. Dimitrije s-a apucat de lucru cu hârnicie: scria, traducea, consilia în domeniul economic și cultural, făcea corecturi, aduna prenumeranți, participa la misiuni oficiale ordonate de autorități, prezida examene școlare, etc.⁷ Dar viața în Serbia lui Miloš Obrenović

⁵ Capitol întocmit în baza cărților funciare și hărților istorice ale Timișoarei.

⁶ DJTAN, Fond Primăria Timișoara, Testamente, Testamentul Hristinei Tirol din 11. 05. 1849, întocmit la Zemun, respectiv Testamentul lui D. P. Tirol din 29. 03. 1857, semnat la Timișoara.

⁷ Бранко Павићевић, *Казивање старих Требјешана*, Никшић 1973, Предговор, pag. XIII.

nu a fost nici pe departe aşa cum şi-a închipuit-o: relaţiile publice au fost mult mai complexe decât în zona din care provineau, iar metodele de conducere şi comportamentul autorităţilor au fost mult sub aşteptările sale. Nişă veniturile realizate în urma muncii lui infernale nu l-au mulţumit şi de aceea a acceptat să fie şi educator copiilor lui Jevrem Obrenović. În anul 1839 merge cu fiul lui Jevrem la Odesa în calitate de însuşitor, educator şi învăţător.

La Odesa a avut posibilitatea să se întâlnească cu descendenţii conaţionalilor emigraţi în Rusia cu un secol în urmă, a cunoscut intelectuali de elită autohtoni, s-a documentat în legătură cu istoria slavilor.

În toamna anului 1841 a revenit la Belgrad şi curând a fost numit la conducerea Tipografiei de Stat, pe care va încerca să o reorganizeze. Situaţia politică devine însă instabilă şi el se simte nevoit ca în luna august 1842 împreună cu soţia să se refugieze la Zemun, apoi la Timişoara.

Între timp îi muriseră, la interval scurt unul după altul, fratrele şi cunoscătorii săi, rămânând orfani nepotul Dimitrije G. Tirol şi nepoata Marina. Astfel i-a revenit suplimentar în sarcină creşterea, educarea şi şcolarizarea nepoţilor. Întrucât nepotul Dimitrije manifesta talent în domeniul artelor plastice, a hotărât să-l trimítă la Academia de Arte din Viena începând cu toamna anului 1855; posibilităţile materiale fiindu-i modeste, i-a obţinut o bursă minimă din partea Comunităţii Ortodoxe Sârbe din Timişoara (Cetate)⁸.

Se poate presupune că a continuat să se ocupe de literatură, să se documenteze, să scrie, să participe activ la viaţa Comunităţii Sârbe, să se ocupe de nepoţi. Din păcate, în timpul evenimentelor din anii 1848—1849 a fost nevoie să se refugieze la Zemun. La revenire a găsit casa răvăşită, o parte din manuscrise distruse, trebuia să-şi caute mijloace de trai, au apărut şi unele probleme de sănătate... Dar, tenace cum era, se angrenează în proiecte noi: izbuteşte să obțină înfiinţarea Catedrei de limbă şi literatură sârbă la Gimnaziul Superior (de 8 clase) şi devine primul ei profesor, fiind şi director al şcolilor generale sârbe din Timişoara. Activitatea de la catedră i-a oferit satisfacţii, dar l-a şi solicitat: în scurt timp a elaborat manualele strict necesare.

Paralel cu activitatea de la catedră şi de îndrumare a şcolilor sârbe, el s-a lansat şi în alte activităţi din sfera culturală: a iniţiat înfiinţarea *Societăţii de Lectură Sârbă din Timişoara (Fabric)* şi, în cadrul acesteia, a demarat editarea unui calendar-almanah.

Eforturile, vîrsta, condiţiile modeste în care trăia (ajunsese să primească o milostenie din partea Comunităţii Sârbe) i-au grăbit, se pare, sfârşitul. Singuratic şi uitat se stinge din viaţă în casa familială din Fabric la 18/30 martie 1857⁹.

Activitatea pe tărâmul literar. În perioada în care a activat D. P. Tirol noţiunea de literatură era foarte complexă şi insuficient de clar definită. Din punctul lui de vedere, acela al renaşterii târzii, literatură era tot ce a fost scris, indiferent de domeniu. De pe această poziţie el este scriitor, şi în opul său lite-

⁸ Comunitatea Ortodoxă Sârbă din Timişoara (Cetate), Arhivă, Registrul de procese verbale 1856—1858, hotărârea nr. 8/21.01.1856.

⁹ DJTAN, Fond Parohia Ortodoxă Sârbă din Timişoara (Fabric), Registrul 3, Decedaţi 1853—1895, poziţia ne 335/1857.

rar trebuie cuprins tot ce a tradus sau a scris din domeniul istoriei, geografiei, limbii, statisticii și în final — cel al beletristicii.

- Interesul pentru istorie l-a manifestat în mai multe direcții: adunarea materialului documentar, publicarea documentelor esențiale din evul mediu, prelucrarea și publicarea studiilor bazate pe documentare.

Scrierile istorice reprezintă aproape jumătate din creația sa literară, și ele se pot împărți în trei grupe mari: scrieri ce se referă la Banat și la sârbii din Banat, scrieri care se referă la istoria slavilor în general, și biografii ale unor personalități. Printre primele sale scrieri istorice se numără traducerea-adaptarea unei părți din lucrarea lui F. Griselini referitoare la istoria Banatului; traducerea a fost publicată în: *Банатский алманах* din 1827, 1828 și 1829, „*Световидъ*” din 1852 și *Тамишварский календарь* din anii 1854, 1855, 1857 și 1858. Din opera originală a selectat fragmente care se referă îndeosebi la Timișoara sau la sârbii din Banat, dar deseori a și completat textul cu informații noi care i-au fost la îndemână.

În publicațiile periodice pe care le edita, Tirol a introdus rubrici permanente în care publica texte scurte sau comentarii referitoare la istoria și cultura slavilor și istoria sârbilor.

În perioada cât a stat la Odesa a avut posibilitatea să realizeze o bogată documentare în domeniul istoric, în special legat de istoria slavilor. Rezultatul acestor cercetări au fost câteva studii și traduceri: *Возсаединение уніята съ Православномъ црквомъ у Руской Империи* (Moscova, 1841); *Доказыванѣ да съ славянски народы примили христіанство іоштишь йре Кирила и Методія* (Beograd, 1841), *Одривакъ изъ Венелинове Исторіе о Словенима* (Beograd, 1841).

Cercetarea vieții și activității unor personalități marcante ale sârbilor a fost o altă preocupare a lui D. P. Tirol. Texte mai scurte le publica în periodice, iar studiile mai ample — în cărți separate, cum au fost biografiile lui Dimitrij Maksimović Knjažević, respectiv Mihail Andrejević Miloradović (ambele apărute la Beograd în 1841).

- Dimitrije P. Tirol a avut preocupări constante și în domeniul geografiei. Una din direcțiile principale a fost elaborarea diferitelor hărți ale Serbiei și Banatului. Lucrările de referință din domeniul cartografiei pot fi hărțile Banatului, dar mai ales cartea *Политическо землѣописаніе за употребленіе србске младежи* (Beograd, 1832), o amplă lucrare despre continent, țări, coordonate, vecini, populație, relief, climă, flora, fauna, bogățiile subsolului, culte, organizare socială, instituții culturale, orașe, colonii, limbi vorbite... De fapt era un adevărat manual-encyclopedia pentru tinerii studioși, dar și pentru informarea unui public larg.

- Având în vedere faptul că prima jumătate a secolului al XIX-lea a stat sub semnul tatonărilor și disputelor pentru stabilirea alfabetului, regulilor gramaticale și a ortografiei limbii sârbe moderne, a fost de așteptat ca Dimitrije P. Tirol să se implice și în aceste activități. O primă experiență a realizat-o tra-

ducând o scurtă gramatică a lui Vuk Karadžić în limba germană în anul 1823¹⁰. În anul 1827 publică la Viena carteia *Славенска граматика ѡрви ред на Српском језику изјасњена... Прва свеска*, folosind noua ortografie a lui Vuk Karadžić; este prima carte sârbească (în afara celor ale lui Vuk), tipărită cu această ortografie.

Următoarea lui carte în domeniul gramaticii este *Немачка граматика за употребленије србске младежи* tipărită la Buda în 1830. Deși cu titlul de gramatică, lucrarea este un fel de manual complex pentru învățarea limbii germane.

Dintre lucrările din domeniul limbii mai trebuie evidențiate: *Kleine Grammatik der serbischen Sprache für Deutsche* (Novi Sad, 1841) și *Общеметодический правописъ сербского языка за употребленије учеће се србске младежи* (Timișoara, 1852), ambele folosite drept manuale la catedra de limba sârbă a Gimnaziului, unde era titular.

- În domeniul beletristic D. P. Tirol s-a afirmat atât ca autor original, cât și ca traducător. Cea mai importantă pare să fie cartea-manual *Огледи србскога книжевства за гимназијалну младежь*, tipărită la Timișoara în 1855, dar despre care nu se știe dacă a fost finalizată.

Relațiile cu Vuk Karadžić au cunoscut mai multe etape. Inițial D. P. Tirol a fost unul dintre cei mai importanți discipoli ai lui Vuk. În perioada 1822—1824 a și găzduit pe soția lui Vuk, Ana, cu cei doi copii (Sava și Rozalia, născută la Timișoara), purtându-le grija până la venirea lui Vuk din Germania în aprilie 1824.

O preocupare permanentă a avut-o și în a colecta abonamente („prenumerării”) pentru cărțile lui Vuk, a se ocupa de distribuirea și vânzarea acestora. Tot pentru Vuk a cules folclor, a notat cuvinte cu circulație locală, a tradus, a achiziționat cărți vechi și manuscrise. Din corespondență vastă care s-a păstrat, reiese că se informau reciproc despre evenimentele importante și își făceau reciproc referite servicii, dar răzbate și nota de superioritate pe care și-o atribuia Vuk față de mai târziul Dimitrije.

La maturitate s-a distanțat oarecum de reforma lui Vuk, elaborând un sistem propriu de ortografie, bazat pe regulile cele mai uzitate de scriitorii vremii.

Societățile culturale. Unul dintre cele mai importante demersuri întreprinse de Dimitrije P. Tirol la Timișoara a fost înființarea Societății Iubitorilor de Literatură Sârbă (Дружество љубитеља књижевства србског), în anul 1827, la numai un an de la înființarea Societății literare denumită Матица србска, la Pesta. După mai multe întâlniri publice pe parcursul anului 1827, s-au cristalizat principiile de organizare și funcționare a societății, iar eruditul arhimandrit Pavle (Kengelac) de la mănăstirea Sfântul George a fost împunutnicit să redacteze o întâmpinare către autorități în vederea înregistrării societății. Procedura s-a prelungit, Dimitrije P. Tirol între timp a părăsit Timișoara, astfel că Societatea nu a mai fost finalizată. Dintr-o scrisoare a lui Tirol către Vuk Karadžić

¹⁰ Publicată în 1824 la Berlin sub titlul: *Wuk's Stephanovitsch Kleine Serbische Grammatik*.

aflăm că scopurile pe care și le-au propus erau: de a crea împrejurări și modalități pentru ca poporul sârb să se cultive; de a sprijini și dezvolta cultura literară sârbă. Se avea în vedere: publicarea și difuzarea manuscriselor literare sârbe; organizarea unei biblioteci (o găsim atestată pe lista prenumeranților la *Банатский алманах* pentru anul 1827); acordarea de premii în bani pentru diferite opere; editarea unei reviste; acordarea de burse elevilor etc. Este regretabil faptul că zborul Societății a fost frânt încă de la decolare.

Deși avea gustul amar al experienței de la Timișoara, imediat ce a sosit la Belgrad D. P. Tirol a început să facă planuri pentru constituirea unei societăți științifice și literare după modelul celei concepute la Timișoara. Mai mult, a întocmit în 1832 și a publicat în 1835 proiectul unui statut, *Начертаніе Устава Ученого Србскаго Друштва*. Dar nici în acest caz nu a fost norocos. Autoritățile au amânat sine die înființarea. Abia în anul 1841 prin decretul domnitorului din 7 noiembrie a fost înființată Societatea *Друштво србске словесности*, care ulterior a devenit *Academia Sârbă de Științe și Arte*. Printre primii opt membri ai Societății, numiți prin decret în 1842, a fost și Dimitrije P. Tirol, și încă cu atribuții de conducere.

Cât a stat la Odesa, a intrat în legătură cu conducătorii Societății de Istorie și Antichitate, a colaborat și a fost ales membru al Societății, fapt de care era mândru.

După ce a revenit la Timișoara în 1851 D. P. Tirol a demarat acțiunea de înființare a unei biblioteci-societăți de lectură, care s-a finalizat cu constituirea Societății de lectură în cartierul timișorean Fabric (Дружество читалишта у темишварскомъ предградио Фабрики). Societatea a fost aprobată de autorități la 6 noiembrie 1851, a avut Statut propriu: *Устави Дружества читалишта у темишварскомъ предградио Фабрики* (tipărit în anul următor la Timișoara) cu text bilingv german și sârb.

Această Societate de lectură avea ca membri „oameni cinstiți fără deosebire de stare și naționalitate”. Societatea a înființat o sală de lectură în cartierul Fabric, unde se puteau „citi ziare, periodice, cărți care se vor procura în limita fondurilor de care dispune Societatea”. Sala de lectură funcționa zilnic: vara între orele 6—22 și iarna între orele 8—21, avea personalul de serviciu, lumină și încălzire. La data respectivă în Timișoara mai funcționa doar o bibliotecă germană, tot în cartierul Fabric.

Din conducerea Societății au făcut parte personalități de seamă ale sârbilor timișoreni: arhimandritul Samuilo (Maširević), președinte; dr. Toma Stefanović, medicul orașului, vicepreședinte; comerciantul Georgije Marko Ljota, casier; Dimitrije P. Tirol, secretar. După 2—3 ani de activitate Societatea avea aproape 150 de membri¹¹.

După moartea lui Tirol, activitatea ei scade în intensitate, dar continuă până spre finele secolului. Dintre acțiunile mai deosebite întreprinse trebuie menționate balurile organizate în vederea strângerii fondurilor, dotarea încăperilor bibliotecii cu portretele lui Dositej Obradović, Sava Tekelija și Jovan Rajić, realizate de nepotul lui Dimitrije P. Tirol, pe nume Dimitrije G. Tirol, devenit pictor academic.

¹¹ Списакъ Членова Дружества Читалишта фабричкогъ у Темишвару, Темишвар 1854.

Editarea almanahurilor. În bogata sa activitate D. P. Tirol a avut și preocupări editoriale. Nu a reușit, deși a dorit, să editeze un periodic, dar s-a remarcat prin redactarea și editarea almanahurilor. Se pare că făcea acest lucru cu plăcere, paralel cu scrierea și editarea altor cărți.

Almanahul se deosebea de o revistă literară: era anuar, calendar cu structură variabilă — partea calendaristică, date astronomice, statistici, informații interesante, sfaturi practice, texte moralizatoare, științifice, beletristice și distractive, ceea ce nu a fost deloc ușor de a se găsi în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Sub această perspectivă se apreciază drept o operă remarcabilă de pionierat redactarea și editarea anuarului *Банатский алманах*¹² de către Dimitrije P. Tirol pentru anii 1827, 1828 și 1829.

Structura celor trei numere este asemănătoare cu publicațiile similare editate în limba germană pe teritoriul Imperiului, cu specificarea că au în plus o serie de materiale legate de specificul local, de exemplu: descrierea istorică a Banatului după Griselini, descrierea apelor minerale de la Buziaș cu contribuția dr. Georgije Čokrljan, corespondența unor personalități din Banat, știri despre sârbii din Timișoara și împrejurimi. Majoritatea textelor erau ale lui Tirol, dar au fost și colaboratori. Interesant, nu s-au inserat texte din Dositej Obradović.

*Tirol este primul care-și mută centrul activității sale editoriale dintr-un mediu străin în Banat, pe teritoriul Voivodinei, la Timișoara*¹³.

Cu anul 1827 se deschide perioada editării cărților sârbești la Timișoara; pentru că Banatski almanah „este prima publicație apărută la Timișoara în limba sârbă”¹⁴.

*Acestei publicații i-a urmat o bogată și diversă activitate editorială în limba populară prin cărți și scrîuturi ocazionale pe teren propriu, adică pe teritoriul Voivodinei*¹⁵.

Dimitrije P. Tirol a avut și la Belgrad mai multe tentative de a edita reviste, ziare, periodice. I-a reușit să editeze un almanah cu calendar, *Уранія*, pentru anii 1837 și 1838. Cu experiența dobândită la Timișoara, acest demers a fost mai facil.

Revenind la Timișoara în 1851, după ce a înființat Societatea de Lectură din Timișoara (Fabric), s-a gândit să editeze un anuar, din vânzarea căruia să sprijine finanțari Societatea. Așa a apărut *Тамишварскій календар* pentru anii 1854–1858 (deci, un an și după moartea lui D. P. Tirol). Din punct de vedere al conținutului, Calendarul a respectat, în mare, structura publicațiilor anterioare. Unele teme, precum cea referitoare la descrierea Banatului de către Griselini, au fost reluate, continuat, repetate, lărgite, altele noi au fost introduse, precum a fost publicarea unor documente de arhivă legate de istoria Banatului. Colaboratori au fost atât condeiele locale, cât și autori consacrați. Deși

¹² Al treilea în spațiul etnic sârbesc, după ce primul apăruse în 1815, iar cel de al doilea în 1826.

¹³ Др Стеван Јовановић, *О Банатском алманаху Димитрија Тирола*, Зборник Матице српске, Серија друштвених наука, nr. 4/1952, pag. 61–62.

¹⁴ Др Миодраг Матицики, *Лејбопис српског народа*, Београд 1997, pag. 423.

¹⁵ Др Стеван Јовановић, *op. cit.*, pag. 60–61.

a beneficiat de o largă publicitate la apariția fiecărui număr, impactul lui asupra cititorilor a fost mai mic decât cel în cazul anuarului *Банатский алманахъ*.

Concluzii. Dimitrije P. Tirol a apărut pe scena culturală într-un spațiu periferic al poporului sărb, într-un timp de frământări istorice, culturale și lingvistice, la scurt interval după ce Dositej Obradović a trecut la cele veșnice (1811) iar Vuk Stefanović Karadžić abia începușe opera sa reformatoare. Enthusiast, dar cu studii incomplete, el s-a angajat trup și suflet în frământările popului său din prima jumătate a secolului al XIX-lea, renunțând de bunăvoie la viața liniștită de comerciant provincial. Tânăr și ambicioș el a venit la Timișoara cu planuri mari. Deși a avut oarecare bază materială după ce lichidase afacerile și gospodăria la Ciacova, și la Timișoara își cumpărase o casă solidă în centrul Timișoarei, unde și-a deschis o prăvălie, zeița Fortuna l-a părăsit, și a fost nevoie să abandoneze comerțul. Poate că acesta a fost momentul de răscruce care l-a împins spre literatură, spre tumultul evenimentelor literare și culturale sărbești. Pătrunderea sa în cercurile literare sărbe a fost sub semnul modestiei, în umbra altora. Modest a rămas toată viața, deși opera îl îndrepătătea să fie semet. Menținerea sa în cadrul cercurilor literare elitiste s-a datorat hârniciiei sale, unei munci asidue și folositoare, abnegației cu care se dedica unor idei, renunțărilor personale, răbdării de care a dat doavadă, iscusiției de a alege calea de mijloc, puterii de a trece cu vederea chiar unele nedreptăți. În timpul celor mai aprige lupte pentru alfabetul, ortografia și limba sărbă propriu-zisă, a reușit să mențină o echidistanță între tradiționaliștii și reformatorii radicali și să întrețină un echilibru, realizând ceea ce astăzi numim o a treia cale, calea sa proprie. De mare importanță a fost pentru epoca respectivă menținerea unei continuități line în transformarea, modernizarea și crearea limbii sărbe literare. Întrucât și-a extins prea mult spectrul preocupărilor, nu a reușit să aprofundeze multe din problemele tratate. Cu o energie debordantă și un spirit organizatoric deosebit a încercat să fie folositor atât națiunii sărbe în întregul ei, cât mai ales conaționalilor săi bănăteni, respectiv timișoreni. A fost deschizător de drumuri în mai multe domenii. A lăsat o operă variată, bibliografia sa cuprinzând numeroase publicații monografice. A fost atent și tandru cu propria familie, dar în același timp și cu familiile altora. Cu toate acestea, a murit bolnav, uitat, neglijat, totuși fără să se plângă. Nu s-a păstrat până în zilele noastre nici măcar locul lui de veci. Poate că aceste rânduri pot ține loc de piatră funerară.

ДИМИТРИЈЕ П. ТИРОЛ
Живот и дело

Љубомир Степанов

Сажетак

Димитрије П. Тирол се поиграо судбином. Да је остао у Чакову, где је рођен 30. маја 1793, могао је бити, као отац му Панта, угледан трговац, могао је живети пристојно, без већих брига и невоља. Сангиник по темпераменту, млад

и амбициозан, он је дао птицу из руке за врапца на грани: распродавши очевину, дошао је у Темишвар. У граду су тада живели племићи са гробовницама и сигурним приходима са поседа, високи интелектуалици школовани у Пешти и Бечу, трговци на велико и мало са знатним капиталом; војника у касарнама било је двапут више него грађана. Сам Димитрије беше млад, недошколован, неискусан; трговина му, изгледа, није лежала (или није ишла, што није једно те исто, али води истом исходу), ситна државна служба га није привлачила; имао је у власништву кућу у самом срцу Града, с господским салоном у којем је супруга свирала на клавиру, и покушавао да се држи господски, а ипак није могао продрти у сам врх друштва, где су били темишварски епископи, манастирски архимандрити, окружни protoprezviteri, лекари, генерили, градски капетани, потомци чувених Ђуричка, Маленица, Муцула, Дука, Текелија, Калиновића и других. По својим неким склоностима окренуо се такозваном књижевству, српским књижевним и културним токовима.

То његово ступање у књижевне кругове није било спектакуларно, што би се рекло: на велика врата; ушао је скромно и остао скроман, углавном у сенци других, које се, додуше, није ни клонио. Његово одржавање у тим круговима темељило се на вредноћи, на мукотрпном, корисном раду, на самоодрицању, на појртвовању, на стрпљењу, на спремности да очути и када има шта да каже, на виспрености да не пренагли, да се не замери, да се држи златне средине у усијају атмосфери спора око књижевнога језика и правописа. У том спору био је близак обема странама, увек остављао довољно простора за сарадњу са сваком, а сам је оформио неки свој пут, без искључивости, без надмености, темељећи се, по својој сопственој процени, на најзначајнијим остварењима српских умова тога доба.

И што је у Темишвару примио Вука, а његову супругу Ану с двоје деце држао затим у својој кући читаве две године, било је с његове стране настојање да се приближи гласовитим културним посленицима у Српству, и да га они запазе. Материјалне користи од тих веза није имао, више је свога жртвовао, него што се општим окористио.

Породици је био одан: из Темишвара је у Београд отишао тек по мајчинију смрти, некретнине је куповао на име супруге, по њеној смрти одрекао се права на наследство да би се испоштовала њена последња воља изражена у тестаменту, својски се заузео да изведе на пут синовца Димитрија Г. Тирола, све што је имао завештао је њему и синовицама итд.

Као књижевник био је, у крајњем, начелно близак и Доситеју: где год је мислио да би штогод било на ползу српском народу, настојао је да преведе и објави; отуда у његовој библиографији четрдесетак монографских публикација. Разликовао се од Доситеја по рапортаности интересовања, по занесењаштву, по ужурбаном и понекада исхитреном, непробирљивом прихваташтву источника до каквих је долазио. Отуда су и његови историјски написи поуздани и непоуздана колико и извори по којима су израђени.

У погледу језика и правописа особито је похвално његово настојање да дефинише *общујећи потреби језичкости* — оно што се „у народу и књижевству прими, и сви по правилама тога [...] пишу”.

У сваком погледу Димитрије П. Тирол је учинио много, и у многим правцима је међу првима расветљавао видике и перспективе. Отварао се постепено од роднога Баната ка Српству уопште и ка васцелом Словенству, појмивши најзад да је посла и ширине несагледиво много, а да се негде, ипак, мора стати. Професорски посао у Темишвару био му је предах пред смирај. Стao је на дан смрти, у Темишвару 18. марта 1857. године.

DIMITRIJE P. TIROL
Life and Work

Ljubomir Stepanov

Summary

Dimitrije P. Tirol played with his destiny. If he stayed in Čakovo, where he was born on May 30, 1793, he could have been, like his father Panta, a respectable merchant, he could have lived comfortably, without any great worries and troubles. Sanguine by temper, young and ambitious, he exchanged the bird in hand for a bird in the bush: having sold the inheritance from his father, he came to Timisoara. At the time, that city was inhabited by noblemen with coats of arms and sure income from their estates, high intellectuals educated in Pest and Vienna, retailers and wholesale merchants with a significant capital; there were twice more soldiers in the barracks than the citizens. Dimitrije himself was young, insufficiently educated, inexperienced; it seems that trading did not suit him (or he was not successful in it, which is the same and leads to the same outcome), minor civil service was not attractive to him; he owned a house in the very heart of the city, with an aristocratic drawing-room in which his wife played the piano, and he tried to keep up the noble appearance, but couldn't reach the very top of the society where the Timisoara bishops, monastery archimandrities, district protopresbyters, doctors, generals, city captains, the offspring of the famous families Đuričko, Malenica, Mucula, Duka, Tekelija, Kalinović and others lived. Following some of his inclinations, he turned to the so-called sphere, the Serbian literary and cultural trends.

His entrance into the literary circles was not spectacular, in grand style as one may say; he entered modestly and remained modest, mostly in the shadow of others from which he, actually, did not try to get away from. His stay in these circles was based on diligence, on hard, useful work, on self-denial, on sacrifice, patience, readiness to keep his mouth shut even when he had something to say, on skill not to be hasty, not to offend, to keep to the golden mean in the heated atmosphere of the dispute about the literary language and orthography. In that dispute, he was close to both sides, always leaving enough space to co-operate with each of them, shaping his own way, without being exclusice, without arrogance, relying, according to his own assessment, on the most important achievements of the Serbian minds of that age.

The fact that he received Vuk in Timisoara, and then kept his wife Ana with two children in his house for the entire two years, indicated his intention to get closer to the renowned cultural figures in the Serbian nation, and to be noted by them. He did not have any material profit from these relations, he rather sacrificed more of his own than benefited from them.

He was faithful to his family: he left Timisoara and went to Belgrade only after his mother's death, he bought real estates to his wife's name, and after her death gave up his right for inheritance to obey her last wish expressed in her will; he really did his best to bring up his nephew Dimitrije G. Tirol — he bequeathed everything he had to him and his nieces etc.

As a writer, he was, actually, in principle close to Dositej: wherever he thought something could be of use to the Serbian nation, he tried to translate and publish it; therefore, his bibliography includes about forty monographic publications. He differed from Dositej in the diversity of interests, in his fanaticism, in the hasty and sometimes rash, unselective acceptance of the sources which he obtained. Thus his historical writings are reliable and unreliable as much as the sources on which they are based.

As for the language and orthography, one could specially praise his attempt to define *obšteupotrebiteljnost* — what is “in the nation and literature accepted and everybody writes following such rules...”

In every respect, Dimitrije P. Tirol did much, and in many directions was among the first to shed light on the visions and perspectives. He opened gradually from his native Banat to the Serbian nation in general and to the entire Slavic world, finally understanding that there is so much endless and diverse work that one has to stop somewhere. Professor’s job in Timisoara was his pause before his final peace. He stopped on the day of his death, in Timisoara, on March 18, 1857.

Бојићар Панић

СРПСКА ВОЈСКА У НОВОМ АРАДУ ЗА ВРЕМЕ ПРИМИРЈА 1918—1919

САЖЕТАК: У овом прилогу указује се на личности и догађаје у Араду и околини пред долазак српске војске у саставу савезничких снага на демаркациону линију утврђену Београдским уговором о примирју, на деловање Српског народног већа у Араду, као и на збивања у време осмомесечног боравка савезничке војске у овом делу Поморија, од 21. новембра 1918. до 27. јула 1919. године.

У склопу својих одговорности за одржавање реда и мира, српска војска је са банатске стране контролисала прелаз пешака и запрежних возила преко моста на Моришу, између Новог Арада и Арада. У том циљу, команда српске војске издавала је писмене пропуснице лицима која су, по службеној дужности или из других разлога, прелазила демаркациону линију. Представљено је неколико таквих ретких и мање познатих историјских докумената сачуваних у приватним архивима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српска војска, савезници, демаркациона линија, Мориш, Нови Арад, Арадска тврђава, потпуковник Драгомир Поповић, Арад, Табаковићи.

Пробој Солунског фронта септембра 1918. године имао је далекосежне последице не само на даљи ток војних операција на балканском ратишту него је одлучујуће допринео скромом завршетку рата. Након победе Друге српске армије на Козјаку 15. септембра 1918. српска војска је заједно са савезницима, за само 45 дана, превалила у ратним окршајима преко 500 км и коначно ослободила Србију. Београд је ослобођен 1. новембра 1918.¹

Гонећи непријатеља, јединице српске војске под командом пуковника Николе Цоловића 6. новембра прешли су Дунав и стигле на тло јужног Баната. О томе се у *Сиоменици ослобођења Војводине 1918* каже: „Скромним превозним средствима од неколико чамаца, поједини одреди Моравске дивизије код Великог Грађишка прешли су Дунав и заузели следећа места: Стару Молдаву, Мачевић, Српску и Румунску Пожежену,

¹ Иван Божић, Сима Ђирковић, Милорад Екмечић, Владимира Дедић, *Историја Југославије*, Београд 1973, 400, 401.

Радимну, Сушку, Белобрешку, Дивич ... где су у сваком месту успоставили ред и поредак, те од Белобрешке преко брда Локве упутише се ка Златици, Кусићу, Белој Цркви, Вршцу и Темишвару ...”

Београдско примирје и демаркациона линија на Моришу

Суочена са неминовним ратним поразом нова мађарска влада грофа Михаља Карољија је 25. октобра 1918. прогласила отцепљење Мађарске од Аустрије, а 13. новембра у Београду закључила је Уговор о примирју са Савезничком врховном командом. Под тачком 1 Уговор предвиђа да се у року од осам дана мађарске оружане снаге повуку северно од демаркационе линије која је једним делом ишла доњим током Мориша до ушћа у Тису, а евакуисану територију да запоседну савезничке снаге. Остале клаузуле уговора предвиђају, између остalog, демобилизацију мађарске војске изузев неколико пешадијских и коњичких јединица за одржавање реда, неометано кретање савезничке војске на целој територији Мађарске, делимичну компензацију Србији на име ратне одштете у извесном броју шинских возила и пловних објеката мађарске дунавске флоте, тренутно ослобађање свих ратних заробљеника и цивила интернираних у мађарским логорима. На крају, под тачком 18, потврђује се престанак ратних дејстава између савезника и Мађарске. Уговор су у име Савезничке војне команде потписали: војвода Живојин Мишић и генерал Анри, а у име Мађарске владе — Бела Линдер.² По тој основи, српске и француске јединице распоређују се на целој територији Баната. Тако је 15. новембра српска војска ушла у Темишвар,³ а пет дана касније стигла је на демаркациону линију, реку Мориш, на потезу: Липова — Нови Арад — Сегедин.⁴ Командант савезничких јединица у зони Липова — Нови Арад био је француски потпуковник Геспро (Guespereau).

Град Арад или Стари Арад, за разлику од Новог Арада, са својих седам квартова (вид. мапу — Прилог 1) на десној обали Мориша, северно од демаркационе линије, остао је формално под мађарском администрацијом. У тој вишенационалној средини Срби су имали две црквено-школске општине: једну у јужном делу града (кварт II), при цркви Светих апостола Петра и Павла (Текелијина црква), а другу у Гају (кварт VII) са црквом Преображења Господњег.

Нови Арад (ÚJARAD, на мапи — Прилог 1) на левој, банатској обали реке, био је тада још увек засебно сеоско насеље надомак Арада настањено претежно Немцима. Ту се у великом луку Мориша налази Арадска тврђава. Саграђена 1763—1783, у време владавине Марије Тerezije и Јосифа II, служила је не само као војни објекат него је истовремено била и једна од најозлоглашенијих тамница Хабзбуршке монархије.

² Драго Његован, *Присаједињење Војводине Србији*, Нови Сад 2004, 232; Alexandru Roz, *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad 1919*, Cluj — Napoca 1993, 278.

³ Љубивоје Џеровић, *Срби у Румунији*, Нови Сад 1997, 393.

⁴ Alexandru Roz, *Aradul — Cetatea Marii Uniri*, Timișoara 1993, 278.

Током Првог светског рата ту су аустроугарске војне власти интернирале хиљаде српских цивила из Босне и Херцеговине, Срема, Баната, Бачке, из окупиране Србије, као и хиљаде српских ратних заробљеника. Утамничени у мрачним, хладним, мемљивим казаматима тврђаве, од глади, злостављања, заразних болести — туберкулозе и тифуса, умрло је преко четири хиљаде Срба, од одојчади и малолетника до деведесетогодишњих стараца. Крај тврђаве наспрам шесте капије (обележена је на мапи: Aradi vár, VI. sz. kapu), на обали Мориша, налази се највеће од неколико гробља српских интернираца Арадског логора.⁵

Арад пред долазак српске војске

У Араду су крајем октобра 1918. била у току велика превирања. Народ се 31. октобра окупио у центру града на Тргу слободе. Маса од преко десет хиљада људи — радници, демобилисани војници и официри, дезертери са разних ратишта, клицали су слободи, славили скори завршетак рата, тражили успостављање народне власти. Неки од учесника митинга кренули су према Арадској тврђави, разоружали стражу и приморали команду 33. пешадијског пукова да демобилише војнике и ослободи преко 900 политичких затвореника. Тако је коначно преостао да постоји Арадски гарнизон аустроугарске војске.⁶

Од 2. новембра 1918. Арад постаје седиште Централног румунског националног савета који руководи радом локалних савета у Ердељу, Банату и румунским насељима у Угарској на припреми Народне скупштине заказане за 1. децембар у Алба Јулији ради проглашења присаједињења Ердеља и Баната Краљевини Румунији. Иначе, Централни румунски национални савет основали су 31. октобра 1918. у Будимпешти представници Румунске националне партије (Partidul Național Român) и румунског огранка Социјалдемократске партије Угарске. Међу оснивачима били су и Арађани, од стране Румунске националне партије: проф. Васиље Голдиш и правник Штефан Чичо-Поп, а од стране социјалиста — радник Јоан Флуераши.⁷ Штефан Чичо-Поп изабран је за председника, а за седиште Савета одређен је град Арад. Румунска национална гарда (Garda Națională Română) основана је у Араду, 1. новембра 1918. Арадски одред имао је око 50 бораца, углавном повратника са ратишта.⁸

Почетком новембра 1918. све српске општине у Банату добиле су из Новог Сада „пожурнице” да хитно изаберу народна већа као органе јавног реда. Тако је Српско народно веће конституисано у Темишвару

⁵ Владимир Ђоровић, *Црна књига. Патње Срба Босне и Херцеговине за време светског рата 1914—1918*, Београд — Сарајево 1920; Божидар Панић, Милош Криста, Сима Жарков, Андреј Качора, *Арадска тврђава — аустроугарски логор за истребање Срба 1914—1918*, Темишвар 1994.

⁶ A. Roz, *Aradul — Cetatea Marii Uniri*, 118, 119. Аутор не наводи да ли је међу ослобођенима било и српских интернираца.

⁷ Исто.

⁸ A. Roz, *Consiliul Național Român Central și Gărziile Naționale Române din Arad 1919*, 71, 72.

10. новембра. У Поморију Српска народна већа основана су у Араду, Нађвали, Варјашу, Кетфельу, Кнезу, Великом Семпетру, Сараволи, Великом Семиклешу, Надлаку.⁹ У Араду је за председника изабран чувени архитекта Милан Табаковић, за потпредседника јеромонах Стефан Илкић, парох арадски, а за секретара Ђорђе Табаковић, студент архитектуре. Састанци арадског Српског народног већа одржавани су у архитектонском бироу Милана Табаковића. Његов син Ђорђе, секретар (первође) већа, водио је записник.¹⁰ Према породичном предању арадских Табаковића, браћа Иван и Ђорђе истицали су српску тробојку на зградама које је пројектовао и изградио њихов отац арх. Милан Табаковић.

Било је то време провизоријума, безвлашћа, узврелих националних страсти, често ксенофобичних. Срби Арађани били су забринути како за личну безбедност тако и за безбедност српске заједнице у целини, па су у самоодбрани организовали своју Српску гарду. О томе на посредан начин сведочи забелешка из *Деловодно¹¹ зapisника Српске православне црквено-школске оїштишне арадске (12/25. маја 1924 — 15/28. марта 1926)*, у којој се истичу посебне заслуге за српску заједницу арадског велепоседника Миливоја Телечана,¹² који је, у данима када је „овдашњем српском живљу претила велика опасност”, организовао и предводио „јуначку Српску гарду” (Прилог 2).

О деловању Српског народног већа у Араду и његовог председника Милана Табаковића, коме су се тада у разним приликама обраћали за помоћ не само Срби Арађани, сведочи документ под бројем 26 (Прилог 3), који је Веће издало на име Румуна Мојсија Ришкуце¹³ а који гласи:

бр. 26

*Српско Народно Веће
у Араду*

Исказница

За Г. Мојсију Ришкуцу

Идентиitet личности гореименовано¹⁴ овом се [исказницом] поштврђује.

⁹ Љ. Церовић, н. д., 390, 391; Душан Попов, *Расположење међу Србима у данашњем румунском делу Баната у време присаједињења Војводине Србији*, Темишварски зборник 2, Нови Сад 2006, 113—115.

¹⁰ Истो; Владимир Митровић, *Архитекта Ђорђе Табаковић*, Нови Сад 2005, 25.

¹¹ Да ли једино из родољубивих побуда, или из страховања од репресалија нових румунских власти због свог безрезервног ангажовања за српску ствар, Миливој Телечан је крајем 1924. године распродao своју имовину и одселио се са породицом у Краљевину Срба, Хrvата и Словенаца. Неколико година касније то исто ће учинити и архитекта Милан Табаковић.

¹² У цитираним делима арадског историчара Александра Роза име Мојсија Ришкуце наводи се двојако: *Moisă Rișcuța* и *Moise Rișcuția*.

у Араду 20 XI 1918.

Милан Табаковић
председник

(кружни печат
Православног српског
парохијског звања
у Араду)

Овај рукописни документ написан ћирилицом, датиран 20. 11. 1918, дан уочи уласка одреда српске војске у Нови Арад, својеручно је потписао председник Већа Милан Табаковић. По редном броју може се закључити да је за двадесетак дана од како је основано, Српско народно веће у Араду издало још двадесет и пет својих званичних докумената.

Иначе, демобилисани официр аустроугарске војске Мојсије Ришкуца, капетан по чину, постављен је 9. 11. 1918. за команданта арадске јединице Румунске националне гарде. Сигурнијим заobilazним путем под контролом савезничке војске путовао је по задатку у Ердељ на разна одредишта па му је потврда идентитета на српском језику од стране арадског Српског народног већа могла бити од користи.

Српска војска у Арадској тврђави

Овога пута не као заробљеници под ескортом аустроугарских војника и жандара, како то беше 1915. године,¹³ већ под пуном ратном спремом, јединице победничке српске војске у саставу савезничких снага улазе 21. новембра 1918. у Арадску тврђаву, вековни бастион хабзбуршког апсолутизма, симбол охоле свемоћи Ђесаровине, али и стратиште — логор смрти за хиљаде српских интернираца током минулог рата. Зар није то сведочанство испуњења оне више, небеске правде? Тај тренутак победничког славља, изражен на тако једноставан али и тако упечатљив начин, забележила је фотокамера десетједногодишњег студента Ђорђа Табаковића — војници српске краљевске војске развили коло на платоу испред касарне, у Арадској тврђави!¹⁴

Чим је српска војска стигла у Нови Арад, комесар Мађарске владе др Лajoш Варјаши (dr. Lajos Varjassy), секретар Арадске трговачке и индустријске коморе,¹⁵ јавио је депешом из Арада Министарству унутрашњих дела у Будимпешти да су 21. новембра у подне, под командом једног потпуковника, око 1.200 српских војника са шест топова заузели

¹³ Само у једном дану, 16. 10. 1915, у Арад је стигао транспорт од 2.430 заробљених српских војника који су интернирани у Арадски логор. Упор. Б. Панић, М. Кристеа, С. Жарков, А. Качора, н. д., 60, 64, 65.

¹⁴ Копију фотографије добили смо од познатог београдског архитекте Предрага — Пеђе Ристића, сестрића Ђорђа Табаковића, на чemu господину Пеђи Ристићу најсрдачније благодаримо.

¹⁵ A. Roz, *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad 1919*, 91.

Арадску тврђаву у Новом Араду, одакле су евакуисане породице официра и службеног особља команде демобилисаног гарнизона аустроугарске војске. У истој депеши комесар извештава да је посетио српског команданта, који га је уверио у своју добронамерност и потврдио да српска војска неће правити никакве сметње службеницима мађарске администрације нити ће прелазити демаркациону линију.¹⁶ Два дана касније, у суботу 23. новембра, у арадском елитном хотелу код „Белог крста“ градске власти приредиле су „банкет у почаст српских официра у Араду“, о чему је извештaj у свом првом броју објавила темишварска *Слобода* (Прилог 4).

За Румуне из Аустроугарске, Арад је тада био средиште политичких збивања којима је припремано присаједиње Ердеља и Баната Краљевини Румунији. Стога је разумљиво што је долазак српске војске побудио велико интересовање код новооснованих румунских органа власти у Араду, с друге стране демаркационе линије. Већ сутрадан, 22. новембра, румунска делегација на највишем нивоу посетила је пуковника Драгомира Поповића, комandanта српских јединица у Арадској тврђави.¹⁷ О тој посети извештава 23. новембра арадски лист *Romanul* (Românul). У име Централног румунског националног савета дошли су да поздраве Србе, пише *Romanul*, Његово преосвештенство Јоан Игнатије Пап (Ioan Ignatie Papp), епископ арадски и вршилац дужности митрополита ердељског,¹⁸ др Штефан Чичо-Поп, председник Централног румунског националног савета, и мајор Александру Влад, командант Румунске националне гарде. Владика Јоан је топлим речима добродошлице поздравио пуковника Поповића, нагласивши да једнако поздравља сав српски народ чији су синови својом истрајношћу током седмогодишњег ратовања задивили свет. Румунски народ у Угарској и Трансильванији, рекао је владика, одувек је гајио љубав и поштовање према српском народу не само због његових борбених врлина и предане љубави према роду свом већ и зато што ова два народа исповедају исту хришћанску православну веру. Владика је поздрав завршио призывањем благодати и благослова Господњег на сав српски род. Пуковник Драгомир Поповић је, са своје стране, изразио велико задовољство оваквом добродошлицом као и уверење да ће се одувек добри односи између два народа и даље развијати на обострану корист. Замолио је своје саговорнике да пренесу поздрав румунском народу и изразио им је своје поштовање и спремност да им у свакој прилици притечне у помоћ. Румунски изасланици су то са одушевљењем прихватили уз кличање пуковнику Поповићу — „Живио!“. Преводилац током овог сусрета, каже аутор извештаја, био је „наш пријатељ г. потпоручник Александар Табаковић из Арада“ (Прилог 5). Име преводиоца, очигледно, погрешно је наведено. Нема сумње да се ради о Ђурици Табакови-

¹⁶ A. R o z, *Aradul — Cetatea Marii Unuri*, 278.

¹⁷ Војни чин комandanта Драгомира Поповића наводимо према цитираној документацији, у којој му једни приписују чин пуковника, а други — потпуковника.

¹⁸ После упокојења митрополита ердељског Василија Мангре (Vasile Mangra), 14. 10. 1918, дужност митрополита вршио је епископ арадски Јоан (Игњатије Пап). Упор. Preot dr. Pavel Vesa, *Episcopia Aradului 1706—1918*, Cluj — Napoca 2006, 173.

ћу, студенту архитектуре, потоњем чувеном архитекти Ђорђу Табаковићу. Услед општег расула и безвлашћа које је пред крај рата владало у мађарској престоници, он прекида студије и враћа се из Будимпеште у Арад где је активно учествовао у раду Српског националног одбора.¹⁹ Породично предање арадских Табаковића памти да су тада браћа Ђурица и Иван, као што је напоменуто, истицали српску тробојку на арадским зградама, које је њихов отац архитекта Милан Табаковић пројектовао и саградио.

О односу у то време румунских органа власти према српској војсци сведочи, такође, и телеграм који је, одмах по уласку српских јединица у Липову, упутио Румунски национални савет из Арада команди Румунске националне гарде у Липови. Телеграм дословце гласи: „Следите наређења Срба јер долазе као пријатељи. Неспоразуми који су се појавили биће у најкраћем року отклоњени.” (Прилог 6). Апел сличне садржине, објављен у листу *Romanul 10/23.* новембра 1918, упутио је Чичо-Поп²⁰ Румунима у насељима јужно од демаркационе линије, позивајући их да приме Србе „са много добрe волje јер су они наши пријатељи”.²¹

Одушељен дочек приредили су српској војсци Срби Арађани, уосталом, као што је то бивало свуда у Банату где живе Срби од Дунавске клисуре и Пољадије па све до Поморија.²² У присуству великог броја Арађана, потпуковника Драгомира Поповића и српских војника, чланова Српског народног одбора са архитектом Миланом Табаковићем на челу, у цркви Светих апостола Петра и Павла одржана је служба благодарења Господу за победу српског оружја. Чинодејствовао је парох арадски јеромонах Стефан Илкић²³ који је у својој беседи, између остalog, рекао: „Браћо! Једва једном, после више од четири године, поста реч слободна, можемо слободно говорити, можемо отворено рећи шта нам је на срцу. Смемо говорити о српској слави, о српској победи која је извојевана, мада су многи држали да ће српски народ бити уништен. Правснага, која је у српском народу, победила је и данас се од Јадрана до Арада ори слава српског народа, која се има захвалити оној војсци чијем се јунаштву дивио цео свет.”²⁴

¹⁹ Александар Табаковић, такође архитекта, био је стриц Ђорђа Табаковића. Умро је 1880. веома млад, у 24. години. Упор. В. Митровић, *н. д.*, 19, 24, 25.

²⁰ Осведочени пријатељ српског народа, др Штефан Чичо-Поп је 1915, у време када су ликовали сви српски непријатељи, имао храбrostи да у Мађарском парламенту разобличи нејудско поступање према српским интернирцима у Арадском логору. Због тога су му у парламенту претили смртју.

²¹ A. R o z, *Aradul — Cetatea Marii Uniri*, 279.

²² Арадски лекар др Мирко Томић сећа се да је у детињству слушао од своје баке како су Срби Фенлачани са црквеним барјацима изашли на крај села према Немачком Семпетру да дочекају и поздраве долазак српске војске.

²³ После смрти проте Станка Жупанског, пароха арадског, 1918. у Текелијиној цркви у Араду служио је кратко, до октобра 1919, јеромонах Стефан Илкић.

²⁴ Љ. Церовић, *н. д.*, 396.

У Новом Араду за време примирја

У склопу својих одговорности за одржавање реда и мира у Новом Араду и околини, српска војска је контролисала, са банатске стране, прелаз пешака и запрежних возила преко моста на Моришу између Новог Арада и Арада.²⁵

У том циљу команда српске војске, у сарадњи са локалним властима старе мађарске администрације, издавала је, на ограничено време, писмене пропуснице — „дозволе“ (Igazolvány) — лицима која су, по службеној дужности или из других разлога, повремено или свакодневно прелазила демаркациону линију. Прелаз је био дозвољен свакодневно од 7 до 20 часова уз двочасовни прекид у подне — од 12 до 14 часова. Образац „дозволе“ штампан је у Араду двојезично: на српском (Ћирилицом) и на мађарском. Рубrike су попуњавали рукописно, такође на оба језика, службеници локалне администрације, односно војно особље српске команде у Новом Араду. Дозвола је, у ствари, табак хартије величине 29 x 15 цм пресавијен у облику триптиха. Фотокопију једне такве исправе, која гласи на име извесног Ласла Вебера из Новог Арада (Прилог 7), уступио ми је својевремено арадски архитекта Милош Кристеа.²⁶

На насловној страни горе лево је регистарски број, а на средини — назив документа. Следи име, презиме и занимање титулара, а доле у средини — назив штампарије која је одштампала образац. Наводимо само текст на српском:

Број: 653

ДОЗВОЛА
за прелазак преко моста између Новог Арада и Арада за

Име и презиме: *Вебер Ласло*
Занимање: *болн[ички] асистенц*

RÉTHYL ÉS FIA. ARAD. 38272

На унутрашњој левој страни, следе рубрике: место и година рођења, место становиња, а затим — лични опис, односно „описљица“. Свакако, није штампарска грешка. Ради се о кованици, која у српском језику, очигледно, није заживела.

Место и година рођења: *Вилашоу²⁷ 1898*

Место становиња: *Нови Арад*

²⁵ Мост, обележен на мапи (Прилог 1), налазио се наспрам главног улаза у тврђаву. Хиљаде изнуђених српских интернираца спровођене су од железничке станице кроз град, па преко тог моста — у пакао Арадског логора, одакле многи нису живи изашли. Наместо тог старог, налази се данас нови бетонски мост „Децебал“ (Decebal).

²⁶ Главни архитект Арада, предавач на Темишварском грађевинском факултету, почасни грађанин Арада Милош Кристеа, био је активан, цењен и поштован припадник српске заједнице у Араду. Са пијететом и са благодарношћу помињемо његово име.

²⁷ Румунски назив: Шерија.

Описљица:

Израст: *средњи*
 Облик лица: *дугуљасна*
 Боја косе: *црномањасна*
 Бркови: "
 Брада: *бријана*
 Очи: *црномањасне*
 Нос: *обичан*
 Уста: "
 Особени знаци: /

На средњој унутрашњој страни је фотографија Ласла Вебера у аустроугарској војничкој униформи, а испод фотографије — његов потпис наспрам рубрике:

Својеручни потпис:

Отисак овалног печата са натписом на мађарском, из којег се да разабрати само: „...TEMESVAR ... ARAD...”, делимично прекрива доњи леви део фотографије.

На десној унутрашњој страни горе лево је грб Краљевине Србије, а потом стоји:

Одред Нови Арад

Бр службено
15 Марта 1919

Одобравам

Дозвола важи: до 1 Мая 1919 год.

Пре подне од: 7 сати до 12 сати

По подне од: 14 сати до 20 сати

*Заступа Командант
 Потпуковник*

Следи својеручни потпис команданта српског одреда (или, можда, његовог заменика) и једва видљив траг овалног печата. Доле лево је отисак кружног печата коњичког ескадрона француске војске са натписом: * ESCADRON DE SPAHIS MAROCAINS * LE CAPITAINE COMMANDANT *, што значи да су борци ове јединице били Мароканци, из тадашње француске колоније Марока. У средини печата је полумесец са шестокраком звездом. Напомена „Заступа” испред потписа српског команданта а уз печат јединице француске војске, свакако, сведочи и о командном односу унутар савезничке војске на овом делу демаркационе линије. Као што је већ речено, командант савезничких јединица у зони Липова — Нови Арад био је француски потпуковник Геспро.

На полеђини десне стране „триптиха” горе су два нечитка рукописна записа: један на мађарском, а други на француском. Испод је печат са натписом: * A. O. CAVALERIE * LE GENERAL *. На крају доле, запис на румунском: „Să fie liber a trece la Aradul Nou și retour. Arad la 20. V. 1919” оверен је печатом. То значи да је ваљаност дозволе Ласла Вебера за прелаз у оба правца продужена 20. маја 1919. у Араду, на неодређено време. Претпостављамо да исто гласе и два горња записа јер је, у време провизоријума, двовлашће старе мађарске и нове румунске администрације у Араду надгледала француска војска.

Пропуснице за прелазак демаркационе линије становништву других места где је српска војска била стационирана издавала је њена команда, а оверавао потписом сеоски кнез. Оригиналан примерак такве пропуснице (Прилог 8), каквом су Фенлачани 1918/19. године прелазили мост на Моришу одлазећи у Арад на пијаце, као породичну реликвију чува арадски лекар др Мирко Томић, а гласи на име Мише Мишкова, деде по мајци доктора Томића.²⁸ Рукописни образац овог документа је табак хартије величине 21,5 x 16,5 цм, пресавијен напола. Написан је ћирилицом и попуњен личним подацима особе на чије име гласи:

Број дозволе 477

*За Г. Мишу Мишкова Бр. к[уће] 24
из Фенлака ком/којој се дозвољава одлазак у Стару Арад
има се вратити 14 ог Дец. 1918 год. до 8 часа
у вече.*

Лични опис

<i>Стар-а, година</i>	<u>40</u>
<i>Величина</i>	<i>средња</i>
<i>Лице</i>	<i>округло</i>
<i>Нос</i>	<i>правилан</i>
<i>Бркови</i>	<i>јсушни</i>
<i>Брада</i>	<i>обријана</i>

13 ог Дец. 1918 год.

*Рада Момиров
кнез.*

На полеђини:

*Виђен за Нову Арад
14 ог Дец. 1918 год.*

Резервни асистент

Душан Јовановић

²⁸ Доктору Мирку Томићу благодаримо за сагласност да објавимо овај документ.

Већ поменути капетан Мосије Ришкуц(и)а поново је, марта 1919. преко Темишвара и Лугожа, путовао у Сибиу, где се од 8. 12. 1918. налазила Врховна команда Румунске националне гарде, па му је штаб француске војске у Араду издао пропусницу коју су у Новом Араду и у Темишвару овериле српске војне власти. Пропусница дактилографисана на танком прозирном папиру, на француском језику, гласи:

ARMEE DE HONGRIE
Cavalerie
Etat-Majeur
№ 21

O.G Le 13 mars 1919

LAISSEZ-PASER

M. le capitaine RISCUTIA Moïse
est autoisé a se rendre à SIBIU va TEMESVAR.

Le Général de GODRECOURT
Commandant la Cavalerie de l' A.H.
P.O. Le Chef d'Etat-Majeur

кружни печат:
A.H. CAVALERIE
LE GENEAL
потпис

кружни печат:
LE COMMISSAIRE MILITAIRE
Pour l'Officier
потпис

На полеђини (Прилог 9) пропусницу су оверили истога дана, 13. марта: командант одреда српске војске у Новом Араду уз напомену „Виђен за Темишвар, као бив. заробљеник Румун” и командант јединице српске војске у Темишвару („Виђен за Логош”).

Одлазак савезничке војске

У време провизоријума, у Араду и Арадској жупанији северно од демаркационе линије долазило је често до жестоких оружаних сукоба између мађарских војних формација, 23. пешадијске дивизије под командом генерала Шоша (Soós) у садејству са жандармеријом и одредима Мађарске националне гарде, и румунских цивила и одреда тек основане Румунске националне гарде. У тим окршајима само на румунској страни било је око 300 погинулих.²⁹ Један од многих сличних сукоба избио је 29. децембра 1918. у Араду, за време посете француског генерала Бер-

²⁹ A. Roz, *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad 1919*, 98–100.

тлоа (Berthelot). Зато су по његовој наредби 2. јануара 1919. мимо клаузула Београдског договора о примирју, француске трупе ушле у Арад како би успоставиле ред и спречиле даље сукобе. За војног гувернера града постављен је генерал Годркур (Godrecourt).³⁰ Заведене су строге мере безбедности. У том циљу распуштене су и Румунска и Мађарска национална гарда, забрањено је ношење кокарди као и истицање других националних обележја (застава). Становништво Арада, међутим, није се придржавало наређења војног гувернера. Мађари су на капама носили траке са натписом „Erdélyért!” („За Ердељ!”) и свуда по граду лепили плакате са поруком „Nem, nem, soho!” („Не, не, никада!”). Зато је у локалном листу *Романул* 5. 02. 1919. објављено упозорење да ће против прекршиоца наређења француска команда поступати према војним законима. Убрзо потом уведена је и цензура штампе. Лист *Романул* забрањен је у периоду од 22. фебруара до 6. јуна 1919, када поново излази, али са назнаком „Censure Française”.

Јужно од демаркационе линије, у зони одговорности француских и српских јединица од Липове до Новог Арада, није било сличних међутничких сукоба. Ту су савезничке снаге, француске и српске, одмах по доласку распустиле Румунске националне одборе и Румунску националну гарду³¹ што је, разуме се, изазвало незадовољство код Румуна о чему је извештавао лист *Романул*. С тим у вези Штефан Чичо-Поп имао је у Арадској тврђави састанак са потпуковником Драгомиром Поповићем и 8. 12. 1918. преко истог листа обратио се својим сународницима Румунима јужно од демаркационе линије обавештавајући их да је ради избегавања неспоразума са савезничком војском забрањено свако истицање националних застава румунских, мађарских и српских.

Провизоријум је трајао до краја јула 1919. године. Када су на Париској мировној конференцији велике силе победнице у рату одредиле нове границе на тромеђи Краљевине СХС, Мађарске и Краљевине Румуније, француска војска повукла се најпре из Арада (18. јула 1919) а неколико дана касније (27. јула) и са територије јужно од Мориша. Тада се и српска војска повукла са дела територије Баната, који је према одредбама мировне конференције припао Румунији, укључујући и Поморишје.³²

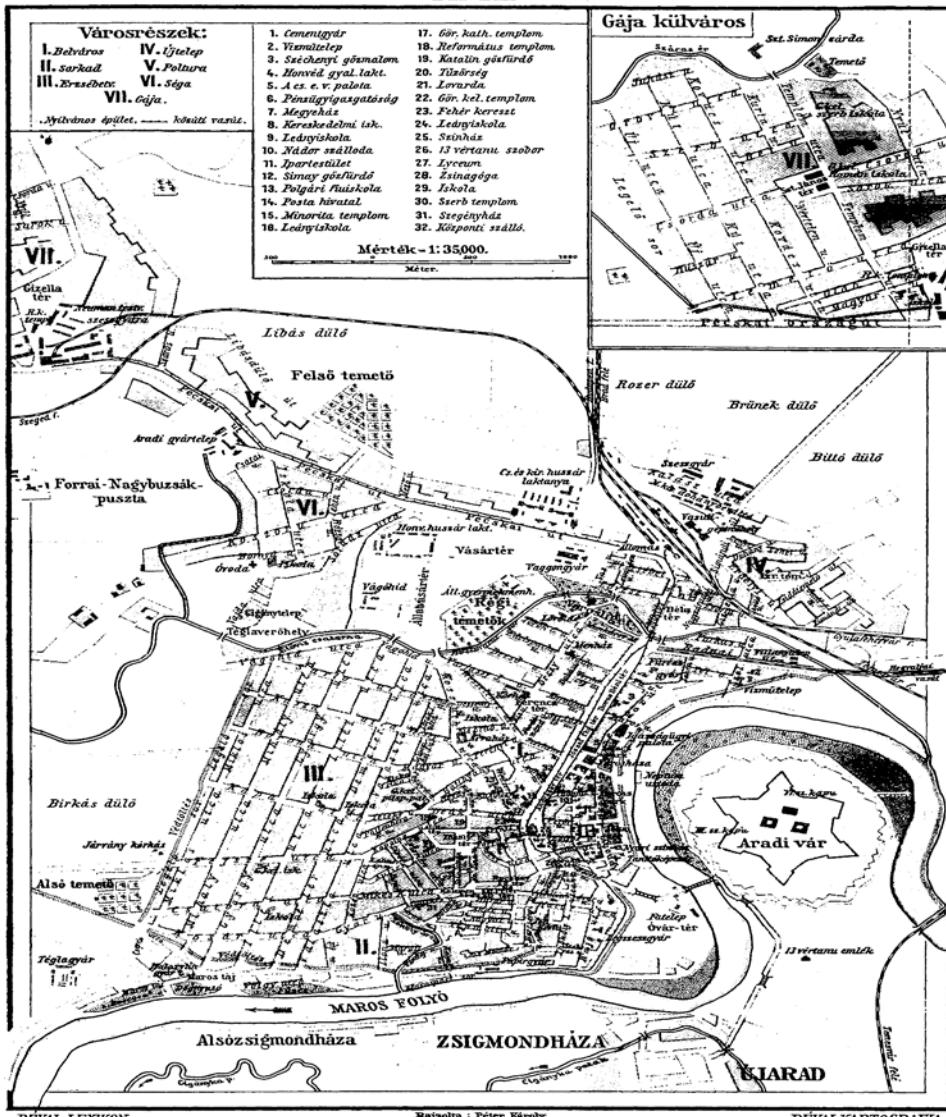
³⁰ *Историја*, 100, 101.

³¹ *Историја*.

³² *Историја*, 102.

Прилог 1

ARAD.

Мапа Арада (RÉVAI LEXIKON, Budapest, 1912)

Прилог 2

Деловодни записник
Српске православне црквено-школске општине арадске
(12/25. маја 1924 — 15/28. марта 1926)

11 Записник
редовне седнице Црквеног одбора [одржане] 1/14 септембра 1924

Бр. 148

Г. Миливој Телечан, велепоседник у Араду, члан Црквене скупштине и Црквеног одбора, пријављује свој одлазак напуштањем места пре-бивања и коначно исељење у Државу Срба Хрвата и Словенаца, услед чега поднаша оставку на сва часништва којима је одликован у овој црквеној опћини, подједном моли за разрешење вршења истих дужности које су му намењене биле и да се из заједнице ове црквене опћине побрише, те да му се изда отпусница а о томе записнички да се извести.

Решено је:

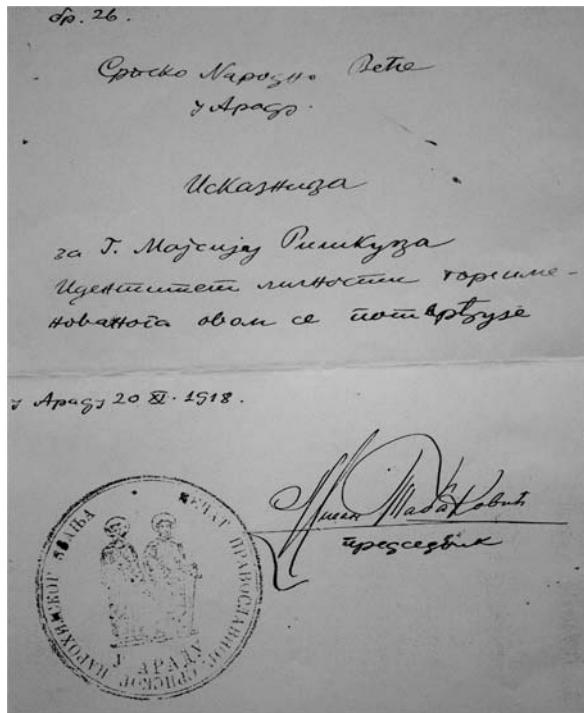
Оставка Г. Миливоја Телечана из горенаведених разлога са жаљењем узима се на знање; ова црквена управа жали што у Г. Телечану губи једног од најбољих својих чланова, који је у корист црквене општине делањем својим много користио, те у сваком погледу дужности марљиво, савесно и тачно отправљао; као веран син Српскога рода одушевљавао се за сваку српску ствар, за српске установе много је жртвовао и испомагао многе Србе нарочито тада када је овдашњем српском живљу претила велика опасност, организовао је јуначку српску гарду и ставио им се на чело као вођа и у најкритичнијем времену заузео положај у одбрану и очувању Српства и српскога имена посведочавајући да је ваљан Србин и достојан српскога имена а што доказује и овај поступак му, што принашајући велике жртве, снашајући огромне материјалне штете, распродавајући свој иметак, одлази браћи својој да им се и на даље стави на расположење, да својим радом користи и на даље Српском роду и у новој постојбини.

Ова црквена општина свога члана испраћа са жалошћу што се креће из наше средине, а са благословом и жељом да му рад у новој постојбини буде користан и берићетан.

Напомена:

Записник је водио учитељ Ђура Миланковић, первовођа Црквеног одбора Српске православне црквено-школске општине арадске.

Прилог 3

Прилог 4

Слога, год. I, бр. 1/28. 11. 1918, стр. 2

Најновије вести
Банкет у почаст српских официра у Араду

Варош Арад приредила је у суботу увече у почаст српских официра банкет у хотелу код „Белог крста”, на коме је учествовала сва интелигенција вароши. Нарочито је био велики број у мађарску униформу обучених официра, међу којима и нови командант места, пуковник Добак, п[от]пуковници Конигес и Грел, мајор Фидлер и други.

Српски официри из града, на челу са својим командантом п[от]пуковником Драгомиром Поповићем, дошли у парадном оделу. Међу њима се налазио и француски марвени лекар, поручник Поње. При обеду је седео п[от]пуковник Поповић поред владиног комесара др Лудвиг Варјама. Прву здравицу је одржао др Варјами, поздравивши српске официре и команданта као племените људе. П[от]пуковник Поповић је одговорио да овај рат није био рат народа. У овом се рату борило за прав-

ду. Са радошћу је приметио да народ није расположен према српској војсци непријатељски. Здравица је примљена са громогласним узвицима „Живио!”, нашто је присутна војна музика интонирала мађарску химну, која је од присутних стојећи слушана.

Извештај из темишварског листа *Слођа*, уз дужну захвалност, наводимо према великородушно уступљеном својеручном препису г. Стевана Бугарског.

Напомене:

1. По иницијалима Ф. Ж. рукописно дописаним на крају непотписаног извештаја о овом догађају, г. Стеван Бугарски закључује да би аутор могао бити Федор Живковић.
2. Хотел код „Белог крста”, данас „Hotel Ardealul”, налази се у самом центру Арада.
3. То да су српски официри дошли „из града”, заправо значи — из тврђаве, јер су Срби Арађани чак и у трећој деценији XX века за назив Арадске тврђаве користили синтагму Арадски град, а у време Саве Текелије — Арадска крепост.
4. Презиме Варјами је, по свој прилици, погрешно наведено. Према арадским историјским изворима владин комесар био је, као што је већ речено, др Лajoш Варјаши (dr. Lajos Varjassy).

Прилог 5

„Românul”, anul VII, nr. 12, din 10/23 noiembrie 1918, p. 2—3

Consiliul național român la colonelul sîrb Dragomir Popovici

Ieri în 21 noiembrie au intrat sîrbii în cetatea Aradului sub conducerea d-lui colonel Dragomir Popovici. Azi la orele 4 d.a. Consiliul național român prin dd. Ioan I. Papp episcopul Aradului, Dr. Ștefan C. Pop și maiorul A. Vlad s-a prezentat în cetate să aducă salutul său sîrbilor. P.S. Sa părintele Episcop I. I. Papp a rostit către d. colonel D. Popovici următorul discurs:

Domnule comandant,

Consiliul național român central din Arad vă salută prin rostul meu cu stimă sinceră și cu iubire nefășărită, zicându-vă: „Bine ati venit!”

Salutarea noastră sinceră vă rog să o primiți totodată și la adresa întregii națiuni sîrbe, a cărei fii au fost obiectul admirăției generale pentru energia și tenacitatea dovedită în tot cursul războiului de şapte ani, iar expresiunea iubirii noastre neprihănite să o primiți drept răsunet la dragostea de neam, ce v-a însuflat în lupta purtată spre realizarea idealului avut.

Poporul român din Ungaria și Transilvania și altcum s-a purtat totdeauna cu respect și dragoste față cu națiunea sîrbescă și nu numai pentru virtuțile militare și a iubirii sale conștiente de neam ci și din motivul, că o parte prepon-

derentă a națiunii române de pe acest teritoriu, este legată de națiunea sîrbească prin faptul, că mărtutisesc aceeași credință religioasă.

De aceea eu, ca și episcop pravoslavnic, pe lîngă salutarea Consiliului nostru național român din Arad, vă salut și în numele ortodoxiei și implor asupra d-voastră, d-le comandant, cît și asupra națiunei sîrbești, dar și binecuvîntare cerescă.

D. colonel Dragomir Popovici a răspuns următoarele:

„Domnule,

Mă bucur foarte mult de salutul Consiliului național român. Națiunea sîrbă și națiunea română au trăit totdeauna în cele mai bune relațiuni, ele avînd vecinic identice interese. Sper, săt chiar convins, că națiunea sîrbă și cea română și în viitor vor urma în perfectă armonie munca lor spre fericirea celor două popoare avizate la sprijinul împrumutat (sic!). Vă rog să comunicați națiunei române salutul meu cordial și Vă asigur de tot respectul și de tot sprijinul meu.”

Deputații români au aclamat călduros pe d. colonel cu strigăte de „jivio”, iar apoi s-au întreținut încă mai multe minute cu d. colonel, care s-a despărțit de dînsii în chipul cel mai călduros.

Rolul de filmaci l-a avut amicul nostru d. sublocotenent Alexandru Tabacovici din Arad.

Навод према: Alexandru Roz, *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad 1919*, Cluj—Napoca 1993, 282, 283.

Прилог 6

Телеграм Румунског националног савета из Арада упућен Румунској националној гарди у Липови

Telegrama nr. 20 din 22 nov. 1918

Сătre

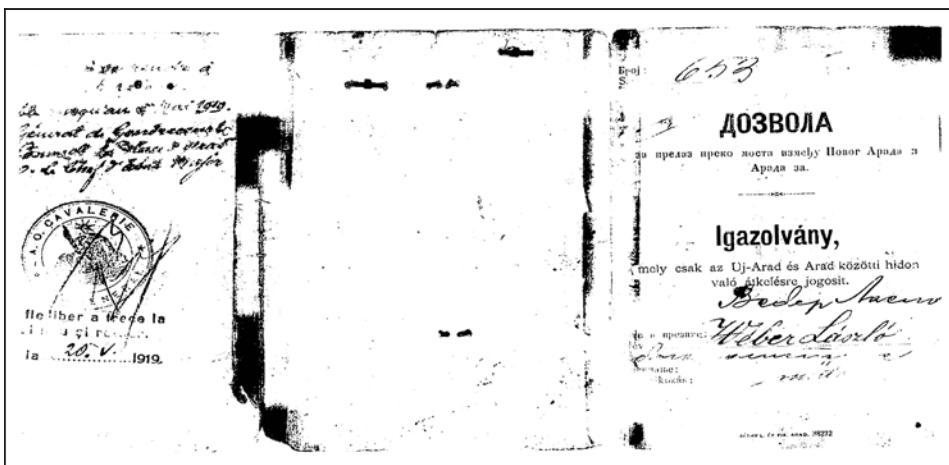
Garda națională română
Lipova

Urmați poruncile sîrbilor pentru că vin ca prieteni. Neîntelegerele ivite se vor înlătura în timpul cel mai scurt.

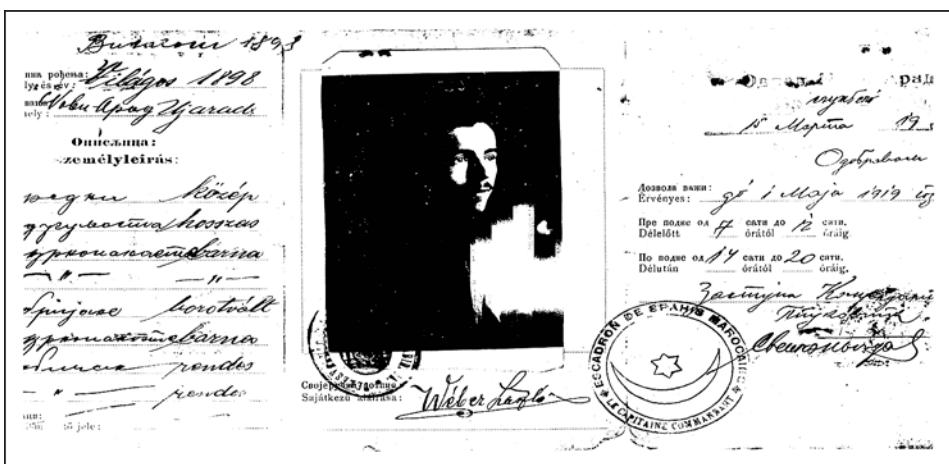
Consiliul Național Român Arad
L. S.

Навод према: Alexandru Roz, *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad 1919*, Cluj—Napoca 1993, 288.

Прилог 7

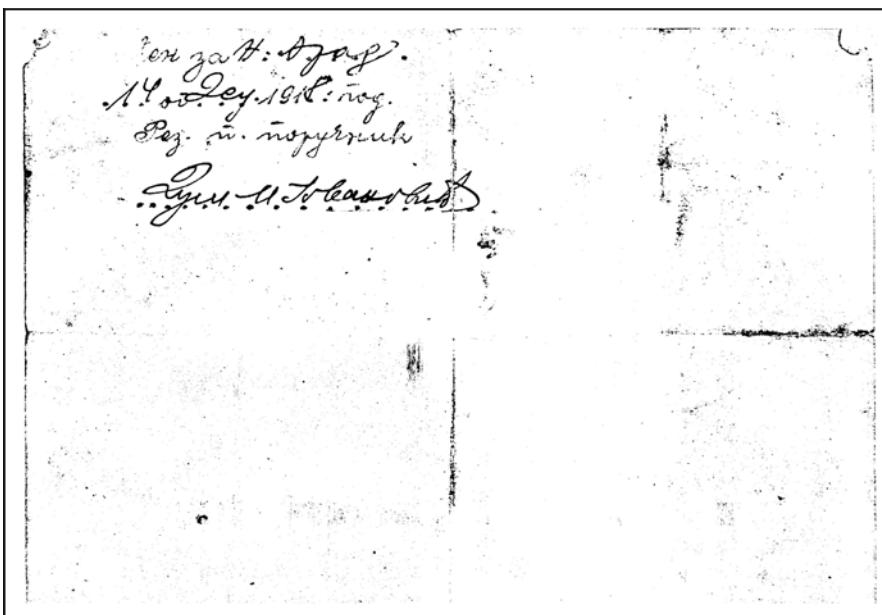
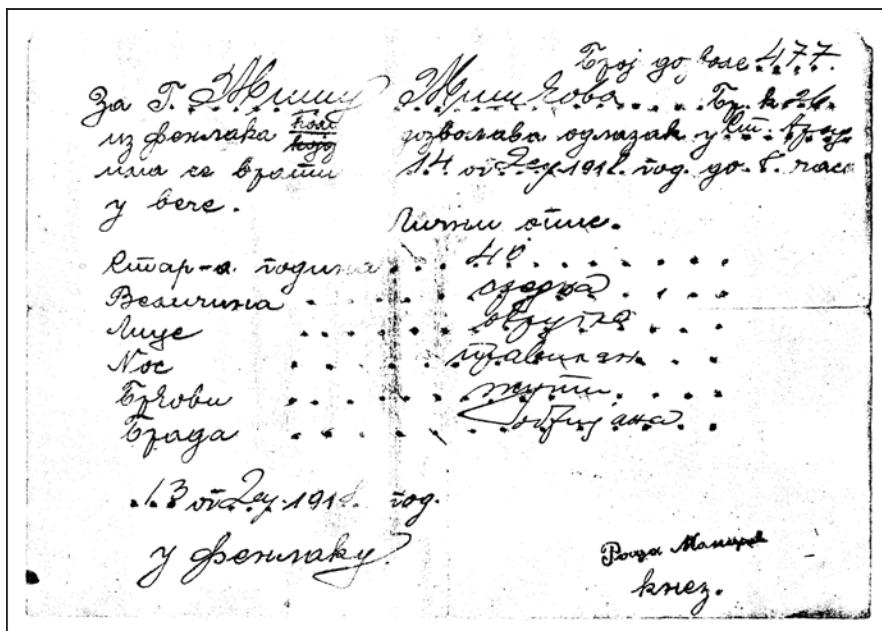

Дозвола за прелаз преко моста између Новог Арада и Арада, назловна страница

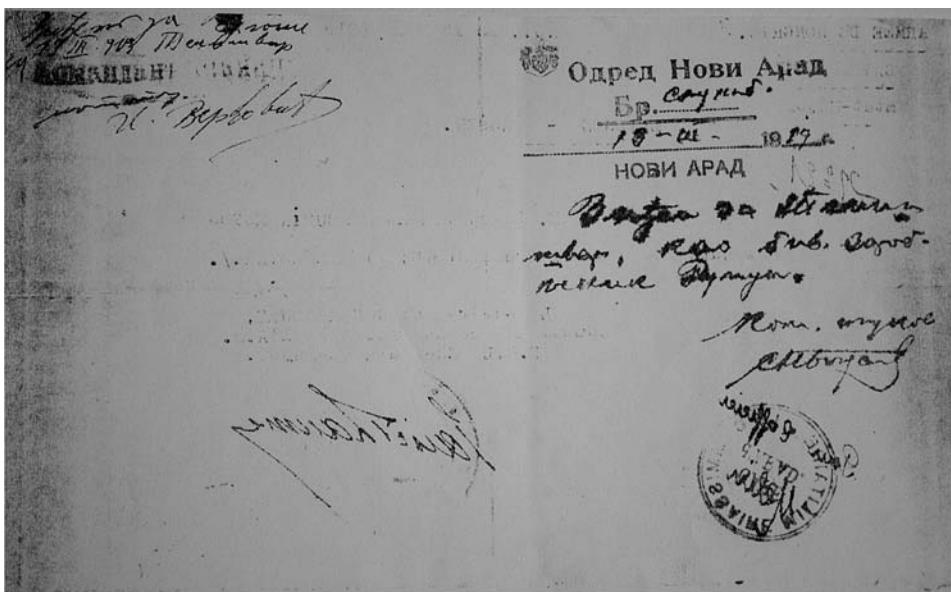

Дозвола за прелаз преко моста између Новог Арада и Арада, унутрашње странице

Прилог 8

Дозвола за одлазак у Стари Арад

Полеђина пропуснице оверене у Новом Араду и Темишвару. На прозирном папиру виде се, насловне стране, два отиска печата испод дактилографисаног француског текста.

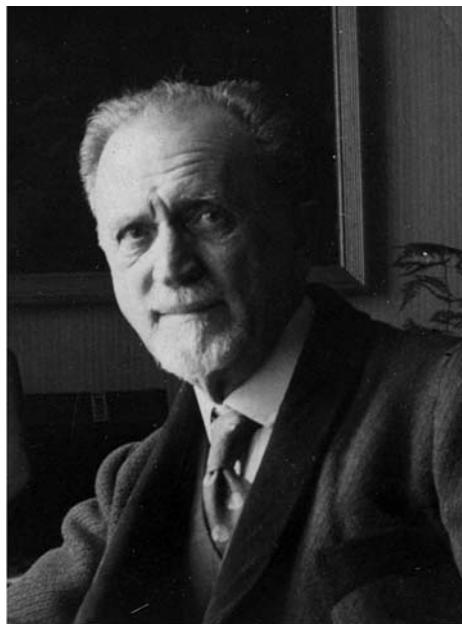
На снимку Ђорђа Табаковића: Тренутак славља — српски војници у Арадској тврђави развили коло на платоу испред касарне.

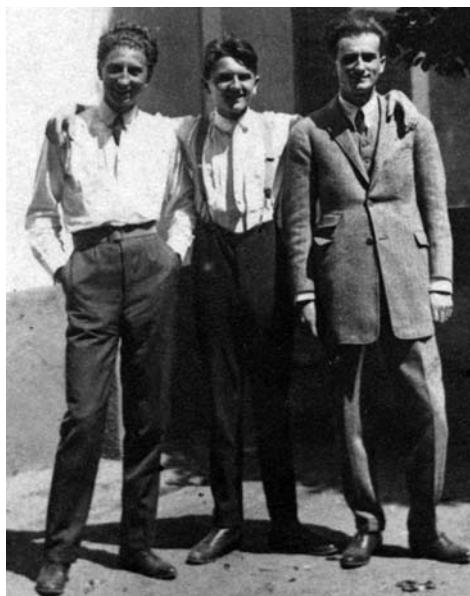
Арадска тврђава у великом луку Мориша, данас. У позадини лево, с јужне стране тврђаве, види се градска четврт „Subcetate” (није постојала 1919) одакле пут на левој обали Мориша води у Нови Арад.

Мост код Арадске тврђаве (Erzsébet-híd) почетком XX века, срушен у ратним операцијама 1944. године.

Архитекта Милан Табаковић, председник
Српског народног већа у Араду 1918/19.

Браћа Табаковић — Ђорђе (лево) и Иван (десно),
са једним рођаком, у манастиру Бездин

**ARMATA SÂRBĂ LA ARADUL NOU
ÎN PERIOADA ARMISTIȚIULUI DIN 1918—1919**

Božidar Panić

Rezumat

Prezenta lucrare tratează despre evenimentele și personalitățile din Arad și împrejurimile sale în perioada de dinaintea sosirii unităților armatei sârbe, împreună cu cele ale armatelor aliate, pe linia de demarcare stabilită prin armistițiului de la Belgrad încheiat între aliați și noul guvern al Ungariei. Sunt prezentate, deasemenea, aspecte ale activității Consiliului Național Sârb din Arad precum și evenimentele din perioada de opt luni, cât timp armata sârbă s-a aflat în această parte a Văii Mureșului, începând din 21 noiembrie 1918 și până la 27 iulie 1919.

În ansamblul sarcinilor sale de menținere a păcii și ordinii, armata sârbă a efectuat, de pe malul stâng al Mureșului, controlul circulației pietonilor și a atelajelor peste podul de pe Mureș dintre Aradul Nou și Arad. În acest scop comandamentul armatei sârbe emitea permise de trecere persoanelor care, în interes de serviciu sau din alte motive, trebuiau să treacă linia de demarcare. Sunt prezentate câteva din aceste documente rare, puțin cunoscute, păstrate în arhivele personale.

SERBIAN ARMY IN NEW ARAD DURING THE 1918—1919 TRUCE

Božidar Panić

Summary

This contribution points to the figures and events in Arad and its vicinity before the arrival of the Serbian army within the troops of the allied forces at the demarcation line established in the Belgrade Contract concerning the truce between the allied forces and new Hungarian government. Moreover, this paper points to the activities of the Serbian National Council in Arad, as well as to the events during the eight-month stay of the allied forces in that part of the Mures region, from November 21, 1918, to July 27, 1919.

Within its responsibilities to keep peace and order, the Serbian army controlled, from the Banat side, the crossing of pedestrians and horse-drawn carriages over the bridge on the Mures, between New Arad and Arad. To that end, headquarters of the Serbian army issued written passes to the persons who, for business of other reasons, crossed the demarcation line. The paper presents several such rare and less known historical documents preserved in private archives.

Жива Милин

ПОЛА ВЕКА СЛАВИСТИКЕ
НА ЗАПАДНОМ УНИВЕРЗИТЕТУ У ТЕМИШВАРУ

50 година русистике и 15 година србијистике
1957—2007

САЖЕТАК: Напис укратко приказује полувеkovna остварења универзитетске славистике у Темишвару, од њена оснивања 1957/58. школске године до данас.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Темишвар, катедра, славистика, србијистика, научни скуп, зборник.

Залагањем еminentног педагога проф. Николаја Апостолескуа (Nicolae Apostolescu), основан је 1956. године, у оквиру ондашњега Педагошког института у Темишвару,¹ први Филолошки факултет у западном делу Румуније; тада су истовремено прорадила два одсека: румунско-немачки и немачко-румунски. У својству декана новооснованога факултета, проф. Николаје Апостолеску се изборио да се већ наредне године оснују два нова одсека: руско-румунски и српскохрватско-румунски. Нажалост, по наређењу централне власти, српскохрватско-румунски одсек био је укинут већ у самом зачетку, 1957/58. школске године, с тим што је уписаним студентима остављено да се определе за један од постојећих одсека на темишварском Филолошком факултету или да се преместе на српскохрватско-румунски одсек Факултета за словенске језике Универзитета у Букурешту.

Под таквим околностима, у јесен 1957. године, на темишварском Филолошком факултету отпочео је рад руско-румунски одсек с групом од 30 студената и малим колективом професора, који су ударили темељ банатској универзитетској славистици. Првобитно су овај колектив сачињавали Јоана Николау (Ioana Nicolau), Алфред Хајнрих (Alfred Heinrich), Чезар Апреотесеј (Cezar Apreotesei) и Галина Черникова (Galina Cernicova), а њима су се ускоро придружили Теодор Трпча (Theodor Trâpcă) и

¹ Почек са школском годином 1962/63. Педагошки институт је прерастао у Универзитет, а од 1990. носи назив Западни универзитет.

Марин Бука (Marin Bucă) с Катедре за румунски језик и књижевност. Године 1959, када је, упоредо с развојем одсека, наставнички колектив и бројно ојачао, основане су две катедре: Катедра за руски језик, којом је управљала Јоана Николау, и Катедра за руску књижевност, којом је управљао Алфред Хајнрих; школске године 1967/68. ове две катедре су се поново ујединиле у Катедру за руски језик и књижевност, а њен дугогодишњи шеф био је Алфред Хајнрих.

У раздобљу 1962—1986. на овом одсеку је дипломирало 25 генерација студената на дневној и 4 генерације на вечерњој настави. Нит дипломираних генерација прекинута је 1986, пошто се већ од 1982/83. школске године за овај одсек није одржавао пријемни испит, односно нису уписивани нови студенти. До обнављања је дошло 1990/1991. школске године, сада по новој наставној универзитетској структури у Румунији: руски језик и књижевност као струка А (то јест прва специјализација), ини језик и књижевност као струка Б (то јест друга специјализација). Ускоро затим обновљен је некада укинути српскохрватско-румунски одсек; од 1992. до 1999. специјализација српски и хрватски језик и књижевност важила је као струка Б, а од тада важи као струка А. Од обнављања славистике на Филолошком факултету у Темишвару дипломирало је на руском одсеку (као струка А) 12 генерација професора, а на српскохрватском 8 генерација (као струка Б) и још 4 генерације (као струка А).

Катедра васпостављена 1990. године носи назив Катедра за словенске језике и књижевности. Она је већ од тада покренула и стручни часопис, од 1991. под називом „Probleme de filologie rusă”, а од 1996. под називом „Probleme de filologie slavă”. Такође од 1990. године Иван Јевсејев (Ivan Evseev), члан ове Катедре, руководи докторатом у области социо-хуманистичких наука, филолошки профил.

Током протеклих 50 година на руском и на српском одсеку Филолошког факултета радило је више од 30 универзитетских посленика (професора, доцената, предавача, асистената и приправника), а 18 њих је стекло научно звање доктора наука. Том броју вальа додати 6 спољних сарадника за српски језик и књижевност, и 3 лектора за српски језик из Новог Сада.

На дан 27. јула 1963. при Катедри за руски језик и књижевност основана је Темишварска филијала Удружења слависта Румуније. Њен први и вишегодишњи председник био је Чезар Апреотесеј, а наследили су га Марин Бука и Жива Милин.

Седамдесетих година Катедра је већ била успешна у састављању и умножавању помоћних наставних средстава за студенте русистике. Тада су објављена и два колективна рада: *Dicționar de sinonime rus-român*, I—II, 1968—1970 (приређивачи Марин Бука и Иван Јевсејев), односно *Limbă rusă contemporană. Culegere de exerciții*, I—II, 1969—1970 (приређивач Јоана Николау). Сарадњом Марина Буке и Ивана Јевсејева објављивање радова је настављено, те су објављени томови: *Antonimele limbii ruse. Dicționar* (1972), *Dicționar tematic rus-român* (1975) и *Lexicul fundamental al limbii ruse* (1980). Тих година састављен је колективно и умножен рад *Gramatica practică a limbii ruse* (1976—1981).

Следећа деценија била је битна за афирмацију Катедре на локалном и на националном плану. Две главне чињенице карактеришу овај период: стручно усавршавање наставничког кадра и објављивање универзитетских курсева и уџбеника.

Почетком седамдесетих година научни степен доктора наука имали су Теодор Трпча (1942), Алфред Хајнрих и Марин Бука (обојица 1969); наредних година одбрали су докторске дисертације: Иван Јевсејев (1971), Галина Черникова (1973), Павел Розкош (Pavel Rozkoš, 1973), Марија Кијаљ (Maria Király, 1974), Рихард Србу (Richard Sârbu, 1974), Василе Симионесе (Vasile Simionese, 1976), Илије Ладислав Ђурчић (Ilie-Ladislau Gyurcsik, 1977), Жива Милин (1978), Валентин Молдован (Valentin Moldovan, 1978), Сильвија Ивањук (Silvia Ivaňuk, 1980), Трајан Надабан (Traian Nădăban, 1981); то настојање ка усавршавању настављено је, те су постали доктори наука Валерија Нистор (Valeria Nistor, 1992), Марија Андреј (Maria Andrei, 1998), Михај Радан (Mihai Radan, 1999) и Маца Царан (Mața Țaran, 2007).

Бројни универзитетски курсеви и уџбеници објављени у овом периоду могли би се сврстати у следеће тематске групе:

1. Лингвистички предмети:

1.1. Савремени: *Limba rusă contemporană. Fonetica și Fonologia* (1970) и *Limba rusă contemporană. Lexicologia* (1974) Ивана Јевсејева; *Limba rusă contemporană. Sintaxa* (1976) Габријеле Хајваш (Gabriela Haivas); *Limba rusă contemporană. Morfologia* (1977) Марина Буке и Ивана Јевсејева; *Limba rusă pentru studenții Facultății de Științe Economice* (1980) Живе Милина.

1.2. Историјски: *Gramatica istorică a limbii ruse* (1970) и *Istoria limbii ruse literare* (1971) Марина Буке; *Manual de limba slavă veche* (1972) Теодора Трпче; *Gramatica comparată a limbilor slave* (1972) Екатерине Фодор (Ecaterina Fodor) и Марина Буке; *Lecții de paleografie și limbă slavă veche* (1978) Павела Розкоша.

2. Историја књижевности: *Istoria literaturii ruse, I—III* (1974—1975) Алфреда Хајнриха; *Istoria literaturii ruse vechi* (1975) и *Istoria literaturii ruse sovietice* (1979) Трајана Надабана; *Istoria literaturii ruse (secolele X—XVIII)* (1979) Илија Ладислава Ђурчића.

3. Помоћни курсеви и приручници: *Îndreptar pentru practica pedagogică* (1974) Теофане Корубчеану Ботез (Teofana Corubceanu Botez) и Галине Черникове; *Curs audiovizual de limba rusă* (1976) и *Curs de civilizație rusă* (1977) Галине Черникове; *Probleme de metodică a predării limbii ruse* (1978) Марије Кијаљ.

Почев од 1970. штампана су наставна средства и у разним издавачким кућама: *Gramatica practică a limbii ruse* (1980) Марина Буке и Галине Черникове; колективни курс *Limba rusă contemporană* (1982), приређивач Иван Јевсејев; *Gramatika srpskog jezika. Morfologija* (1996), Валентина Молдована и Михаја Радана; *Teoria traducerii artistice* (2000) и *История русской культуры* (2001) Валентина Молдована.

Резултати научних истраживања, започетих негде око 1960, настављају се до данас и уобличени су као реферати или саопштења на ло-

калним, националним и међународним научним скуповима, такође као чланци и студије, објављени у стручним часописима или као посебна издања.

Велик број радова темишварских слависта објављен је у универзитетском годишњаку „Analele Universității din Timișoara. Seria Științe filologice”, али и у другим периодицима широм земље: „Caiet de semiotică”, „Limba română”, „Orizont”, „Probleme de filologie slavă”, „Romanoslavica”, „Studii și cercetări lingvistice”, и у зборницима: *Studii lingvistice* (1974), *Studii de literatura română și comparată* (1976), *Contribuții lingvistice* (1983), *Didactica modernă* (1986—1990), *Studii de limbi și literaturi străine* (1986, 1988, 1991), *Lexicologie și semantică* (1987) итд.

У мањем или већем броју слависти с темишварскога Западног универзитета учествовали су и подносили саопштења на међународним конгресима слависта у Варшави (1973), Загребу (1978), Кијеву (1983), Братислави (1993), Кракову (1998) и Љубљани (2003); на међународним конгресима професора руског језика и књижевности у Варни (1973), Варшави (1976), Берлину (1979), Прагу (1982), Будимпешти (1986), Москви (1990), Регенсбургу (1994) и Санкт Петербургу (2003); на српско-румунским и румунско-српским симпозијумима у Вршцу (1970), Панчеву (1972), Зрењанину (1974), Букурешту (1976, 1982), Београду (1980), Сечњу (1994), Беџејцима (1995) и Темишвару (2005, 2007), као и на другим међународним научним скуповима у Сврљигу (1998, 2004), Букурешту (1999), Зајечару (2000), Новом Саду (2000, 2004), Београду (2003), Кијеву (2003, 2006), Варшави (2003, 2006), Минску (2004), Санкт Петербургу (2004), Гранади (2004), Бечу (2004), Москви (2006) и Крагујевцу (2006).

У својим научним радовима темишварски слависти су обрађивали проблеме из опште и примењене лингвистике, лексикографије, лексикологије, синонимије, антонимије, хомонимије, семантике, симболику, српско-румунских културних, књижевних и лингвистичких односа и слично. Марин Бука је уложио велике напоре у састављању речника антонима, епитета, метафора и афоризама; Иван Јевсејев се бавио питањима семантике, симболику и митологије; Алфред Хајнрих се заложио за проучавање руске књижевности XIX века; Рихард Србу се посветио изучавању лексичке антонимије и истарско-румунског дијалекта; Марију Кирару су посебно привлачили проблеми дидактике страних језика; Жива Милин је дао свој допринос проучавању старих српско-румунских културних односа, односно културе и књижевности Срба у Румунији; Валентин Молдован је настојао да успостави границе и пружимања између полисемије и хомонимије; Михај Радан је стручно проучио говоре, фолклор и етнологију Каравашевака; Марија Андреј је трагала за скривеним вредностима антропонимије и позабавила се неким проблемима руске лексике. Ове преокупације уродиле су значајним радовима Марина Буке: *Dicționar de antonime* (1999) и *Enciclopedia gândirii aforistice românești* (2006); Ивана Јевсејева: *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale* (1884) и *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească* (1998); Алфреда Хајнриха: *Tentăția absolutului* (1973) и *Peregrinările căutătorului de ideal* (1984); Рихарда Србу: *Antonimia lexicală în limba română* (1977) и *Dialect-*

tul istro-român (1999); Марије Кираљ: *Studii de didactica limbilor moderne* (1998) и *Aspecte teoretice și practice ale predării limbii ruse în școală* (1998); Живе Милина: *Din vechile relații culturale sârbo-române* (1999) и *Лексикон югославских Срба йосленика йисане речи у Румунији* (2004); Валентина Молдована: *Omonimia și polisemia. Limite și interferențe* (1999); Михаја Радана: *Grajurile carașovene azi. Fonetica și fonologia* (2000) и *У твою
де шајновиштром Каашу* (2004); Марије Андреј: *Antroponimia și conotația lingvistică* (1998) и *Aspecte teoretice și practice ale lexicului rus* (2000) и др.

Поједностављено, полуековни биланс славистике на темишварском Западном универзитету могао би се приказати и овако: педесетак умножених наставних средстава за студенте русистике и србијистике, око 800 научних прилога објављених у стручној периодици и зборницима, осамдесетак посебно објављених књига.

На самом почетку овога века Катедра Универзитета у Темишвару за словенске језике и књижевности на Западном универзитету у Темишвару организовала је четири међународна научна скупа: Студентски научни скуп „Српско-румунске везе и пројекти на културолошком плану” (2003), Симпозијум „Проблеми словенске филологије” (2004), међународне интердисциплинарне научне скупове „Румунско-српски и општебалкански културни мозаик” (2005) и „Међукультурни дијалози. Пола века темишварске славистике” (2007).

За посебне заслуге на научном плану члановима Катедре биле су додељене похвале, дипломе и награде. Високу награду за целокупно научно дело, *Opera omnia*, доделили су Ивану Јевсејеву Министарство васпитања и наставе и Национални савет за научно истраживање.

Катедра је успоставила сарадњу са Институтом за руски језик „Александар Сергејевич Пушкин” у Москви, с катедрама за српски језик Филолошког факултета у Београду, односно Филозофског факултета у Новом Саду, с Међународним славистичким центром и Народном библиотеком у Београду, с Генералним конзулатом Србије у Темишвару, с Привредном комором Војводине у Новом Саду, као и с другим установама из Србије и Руске федерације. У оквиру те сарадње студенти с руског и српског одсека могу повремено студирати у Москви или у Новом Саду, усавршавати своја знања из области руског, односно српског језика на летњим семинарима, учествовати на међународним студентским скуповима итд. За студенте и професоре србијистике Привредна комора Војводине организује излете у Србију. Вредна је помена добра сарадња са Савезом Срба у Румунији, односно са Заједницом Руса Липована у Румунији.

На положају шефа катедре од оснивања били су: Јоана Николау (1959—1967), Алфред Хајрих (1967—1973, 1977—1984), Иван Јевсејев (1973—1977), Рихард Србу (1984—1990, 2000—2002), Марин Бука (1990—2000), Марија Кираљ (2002—2005), а од 2005. године Михај Радан. Алфред Хајрих и Иван Јевсејев руководили су у два маха Филолошким факултетом: Алфред Хајрих као продекан (1969—1973), односно декан (1973—1977), Иван Јевсејев као продекан (1980—1984), односно декан (1990—1991).

Током дугогодишњег рада Катедре за словенске језике и књижевности природно је уследило вишеслојно смењивање наставничког кадра. Садашњи њен састав понео је на плећима полувеkovно културно-васпитно и научно бреме, које вреди чувати, достојанствено носити и бар покаткад присећати се некадашњих неуморних прегалаша.

SEMICENTENARUL SLAVISTICII LA UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIȘOARA 1957—2007

Živa Milin

Rezumat

Lucrarea constituie o scurtă prezentare a realizărilor slavisticii universitare timișorene, de la înființare în anul școlar 1957/58 până în prezent. Începută cu o secție pentru limba și literatura rusă, slavistica Universității de Vest din Timișoara a fost largită în anul 1992 cu o secție de limbă și literatură sârbă și croată.

Un loc important în cuprinsul lucrării este acordat activității Catedrei de limbi și literaturi slave, la care au lucrat de-a lungul celor 50 de ani peste 30 de cadre didactice, dintre care 18 cu titlul științific de doctor în filologie. Pe lângă activitatea instrucțiv-educativă, membrii catedrei au desfășurat și o bogată activitate științifică, materializată prin comunicări la întruniri științifice locale, naționale și internaționale, studii și articole publicate în reviste de specialitate și cărți tipărite la diferite edituri.

Pe plan profesional și științific catedra colaborează cu instituțiile de învățământ superior cu profil filologic din Federația Rusă și din Serbia.

HALF A CENTURY OF SLAVIC STUDIES AT THE WEST UNIVERSITY IN TIMISOARA 1957—2007

Živa Milin

Summary

This paper briefly reviews the half-century long achievements of the university Slavic studies in Timisoara from their foundation in the academic 1957/58 year. Starting with the Russian department, the Slavic studies were in 1992 extended with the Serbian department, so that the half-century jubilee of the Slavic studies coincided with the 15th anniversary of the Serbian studies.

In addition to the general presentation of its long-standing existence, the paper also presents the lecturing and scientific activities of the university staff from the Department of Slavic languages and Literature. Members of the Department prepared and copied numerous reference materials for the students, they took part and had presentations at the local, national and international scientific meetings, published scientific articles and studies in the professional journals and collections of papers; they published their works as separate editions, too, in various publishing houses.

The Department of Slavic Languages and Literature co-operates with the institutions for higher philological education in The Russian Federation and in Serbia.

Свеан Буђарски

ЗЕМАЉСКА СРПСКА НАРОДНА СТРАНКА, ПОЛИТИЧКА ПАРТИЈА СРБА У РУМУНИЈИ 1934—1938

САЖЕТАК: У раду се приказују зачети политичке делатности Срба у Румунији, што је узело мања тек оснивањем Земаљске српске народне странке 1934, а прекинуто је нагло након само четири године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Румунија, Срби, политика, Земаљска српска народна странка.

Присути. Када је у јесен 1918. зајутало оружје, а 1919. у лето војске се повукле, у Румунији се затекло педесетак места где је српско становништво имало организоване црквене општине.¹ На основу међурдружавних уговора границе су затим незнатно исправљане. Са становишта српског становништва, уследиле су само мале измене: 1920. места Батања и Мађарски Чанад припадају Мађарској, 1924. Модош и Српски Пардањ Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, а Сока и Ченеј Румунији.

Тада су се Срби из Румуније (након првога таласа исељавања, који је погодио највише интелектуалну средину) најзад пребројали 1924. године; испоставило се да их је свега 44.078. Од тога је у даљој и ближој околини Темишвара живело 25.303, у околини Арада — 6.317, а у Польадији и Дунавској клисури, удаљено и лошим саобраћајним везама изоловано — 12.458 душа.

Од целокупнога броја Срба, 94,4% живело је на селу, а од оних 2.487 (5,6%) који су били по градовима, опет је било највише сељака у приградским насељима и периферним квартовима.

Оптаната Срба из Румуније скоро да није било (осим појединача), тако да опција за исељавање у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца није угрозила демографску слику, и она је дugo остала статична; при попису 1930. године Срба је у Румунији било 44.413, опет са око 95% сеоског

¹ Слободан Костић, књиге: *Шематизам Православне српске епархије темишварске у Краљевини Румунији за 1924. годину*, Тимишоара 1925; *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, Темишвар 1931; *Срби у Румунском Банату. Историски, бројни, економско-правредни преглед 1940. године*, Темишвар 1940.

становништва, упућеног на земљорадњу. Државним пописом из 1938. забележено је 43.876, а црквеним из 1940 — 43.405 Срба.

Интелектуалци су били углавном свештеници и учитељи. Њихов број је био у порасту. Године 1924. било је 50 свештеника (од тога свега 11 са свршеном богословијом) и 57 учитеља (од тога свега 15 са свршеним учитељском школом); 1930. свештеника је било 53 (од тога 23 са свршеном богословијом) а учитеља 62 (од тога 30 са свршеним учитељском школом); 1940. имали смо 2 лекара, 6 адвоката, 1 професора, 42 свештеника (међу њима појединци и са факултетским образовањем) и 48 учитеља.

Политичко мртвило. Због свога скромног броја, због свога друштвеног стања, због географске раздељености, и због пречих брига, Срби из Румуније нису били политички организовани, а са изузетком неколицине (углавном из градске средине), ни политички активни.

Када су се 1919. повукле државне границе, и већина интелектуалаца прешла у Србију, овде је неко време владало политичко мртвило. Срби су прионули организовању црквеног, школског, привредног и културног живота, оживљавању и оснивању читаоница, певачких, доброврорних и спортских друштава, материнских удружења, разних производних и потрошачких задруга; политичко организовање доцно је дошло на ред.

Такво аполитичко расположење још је и подгревано.

Покрећући године 1921. епархијски *Гласник*, архимандрит Стефан (Николић), архијерејски заменик, посебно је наглашавао да се лист неће бавити политиком. После шест година излажења листа, исто је он закључио:

У самом Српству овде, Богу хвала, партијске поцепаности или борбе нема.²

По занимању већином сељаци, наши су орали, сејали, копали и жњели, те обезбеђивали себи и својима хлеб насушни, а политика им је била последња брига. Један југословенски учитељ је то саркастично срочио овако:

У културном погледу наш сељак у Румунији... још има неке своје назоре, чији коријен треба тражити у епохи од које нас раздваја сто, а можда и двеста година... Предано обрађује своју плодну земљу, а кад дође зима, ужива плодове, веселећи се уз чашу доброг вина, које га „окрепљава”, а и ограничава, те погрешно мисли да је сваки циљ живота у овоме: радити земљу, јести и пити”.³

Ту и такву инерртну масу користиле су румунске политичке партије када је требало скупљати гласове. Наши су на изборе излазили, јер су сматрали да им је то грађанска обавеза, да би их неко гонио када не би,

² *Гласник*, год. VI, бр. 8 / 15. 4. 1926, 62.

³ Спасоје Р. Вукадиновић, *На рушевинама*. — Темишварски весник [даље у напоменама скраћено ТВ], год. IV, бр. 165 / 17. 5. 1936.

а гласали су онако, више насумице. Њима су много више значиле месне прилике, избор кнеза и општинара, где су волели да имају своје људе, а мало их се тицало на каквим су листама.

Претходнице. За политичким организовањем на националној основи поsegли су најпре српски интелектуални и градски кругови. Веома активан на том пољу био је др Спасоје Николић.⁴

Први покушај оснивања српске политичке партије забележен је 1926, али није уродио плодом. Године 1932, међутим, основане су две, обе познате под називом Српске странке, обе блиске румунским историјским партијама: једна (основана иницијативом др Спасоја Николића и др Милана Калиновића) — Либералној, друга (основана иницијативом Милутина Манојловића) — Националној сељачкој. Уз своје заштитнике оне су покушале да дођу до неког представничког места, бар у једној од жупанија (Тамиш-торонталској, односно Каражкој) где су Срби били бројнији.

Избори су одржани децембра 1933, али „смо ми Срби... у Банату [били] само средство, као уосталом сваки пут при изборима... Прилике и искуство налажу нам да за будуће изборе будемо спремни и сложни”.⁵

Обе српске странке угасиле су се, не стигавши ни да се организују, ни да се озваниче. Ипак, неко искуство је стечено, па се убрзо приступило организовању нове партије, која ће понети назив Земаљска српска народна странка у Румунији, а скраћено такође именовати Српском странком.

Заснивање Земаљске српске народне странке у Румунији. Поткрај 1933. Милутин Манојловић је покренуо приватни лист *Темишварски весник*,⁶ који се, мада независан, нормално бавио политиком. У програму који је листу власник зацртао, један од циљева био је „народна организација у форми једне свеопште народне странке, коју ће сачињавати свештенство, учитељство и сви представници наших... институција и изабрани народни повериеници. Ова свеопшта народна организација биће највиши народни форум, који ће водити рачуна о свим народним потребама.”⁷

Априла 1934. листу је здушно приступио др Спасоје Николић, и сам одавно загрејан за оснивање српске политичке партије. То питање су тада поново заједнички покренули; није им засметало што су својевремено били у два различита политичка тabora.

„На основу претходног договора са угледнијим особама из више места”, објављен је *Позив* свим црквеним општинама да 10/23. априла пошаљу по неколико изасланика на договор „за организовање једин-

⁴ То је бивши архимандрит др Стефан (Николић); он је септембра 1927. године напустио положај, одрекао се чина, званично иступио из православља, засновао породицу и даље се водио под мирским именом Спасоје.

⁵ Одлучна победа владине странке при изборима. — ТВ, год. I, бр. 7 / 24. 12. 1933.

⁶ Први број је изашао 12. новембра 1933.

⁷ Наш будући програм. — ТВ, год. II, бр. 10 / 14. 1. 1934.

ствене независне Српске странке у Румунији”.⁸ Позив је затим понављан у наредним бројевима,⁹ све убедљивији и навалнији.

Конференција је заказана за 10 сати, у дворани Владичанског двора.¹⁰ Дошло је „до педесет Темишвараца, а из Варјаша, Чанада, Сараволе, Српског Св[етог] Петра, Нађвале, Кетвеља, Ченеја, Немета, Дињаша, Српског Св[етог] Мартина, Малог Бечкерека, Денте, Рудне и Дете — до 60 изасланика дотичних општина”. Срби из Арада нису дошли, него су послали телеграфски поздрав.

Конференцију је отворио Милутин Манојловић и предложио „да се од присутних изабере најстарији брат за руковођење конференцијом”. Тако је председничко место заузeo Чанадац Љуба Унчански. Он је дао реч др Спасоју Николићу.

Говор др Спасоја Николића пренет је у листу готово у целини, и он је добар извор за упознавање политичких превирања међу Србима у Румунији 1918—1933. Ту је поменуо немар „оних који се тренутно, обично само дотле одушевљавају за српску ствар, док се избори не обаве и банкет не сврши, а после им је народ и странка девета брига”, па онда како је, у договору с Милутином Манојловићем и „повећим бројем Темишвараца”, одлучио „да још једаред, и то сада последњи пут, учини све, да би се наш народ скupио у једно коло, у јединству, независну народну странку, која неће само на хартији постојати”. Мада је договор о циљевима, правилима и програму странке тек предстојао, он га је већ имао сажетог овако:

Чување Светиња наших и унапређење народа у сваком погледу; немешање у цркв[ене] ствари, које у делокруг црквених власти спадају, ну радо потпомагање истих, ако се ради тога или заступања интереса свештенства странци обрате; бодро мотрење живота наших школа и излажење у сусрет учитељству, те пружање сваке помоћи око уређења будућег карактера школа, споразумно са народом и учитељством; неговање српског духа; давање упутстава и одређивање правца члановима странке гледе делања им на политичком, културном и економск[ом] пољу; уређење народне канцеларије при странци... приређивање културних састанака; држање разних поучних предавања; приређивање забава; ... оснивање земљорадничких задруга и других удружења; ... организовање народа нашег на политичком пољу и успостављање старих, те оснивање нових срп[ских] земљорадничких задруга са савезом у Темишвару.

Од присутних узео је реч још само Совра Веселиновић из Сараволе.

Потом је изабран одбор за састав нацрта Правила Странке и кандидационе листе за велики народни збор, који ће се одржати у темишварском варошком Кинематографу „Капитолу” 13. маја у 9 сати пре подне.

Опширни напис у листу, без којег би сви ови детаљи остали непознати, занимљив је и сам по себи. Од педесетак места у којима су Срби

⁸ TB, год. II, бр. 22 / 8. 4. 1934. У том броју је и први чланак др Спасоја Николића.

⁹ TB, бр. 23 / 15. 4. 1934; 24 / 22. 4. 1934.

¹⁰ О самом догађају подаци су преузети из написа: *Конференција од 23. априла*. — TB, год. II, бр. 25 / 29. 4. 1934.

живели, заступљено је било свега петнаест, и то највише из околине Темишвара. Из арадског краја нису дошли многи, а из Дунавске клисуре и Пољадије баш нико. Само учешће било је више него пасивно: један једини говорник, Сима Веселиновић, само је кратко подржао ставове др Спасоја Николића. О конференцији је речено да је сазвана ради „изрицања потребе оснивања Српске народне странке”, али се она није ограничила на изрицање потребе, него се упустила у само оснивање. Оснивачки сценарио био је истоветан с поступком који је др Спасоје Николић осмислио још 1926: Конференција, Припремни одбор, па Велики збор. У Одбор су бирани и присутни и одсутни, чак и из места која нису била заступљена на конференцији. И састав Одбора био је тако шаролик и разуђен, да такав одбор није могао људски ни да се састаје, камоли да расправља; уз то је одређен рок за велики народни збор 13. маја 1934, што значи да је остављено свега двадесетак дана за израду програма, статута и листе предлога за средишњу управу. Такви задаци и такви рокови превазилазили би могућности професионалних правних и политичких одбора, па је било прозирно да је све већ осмишљено у Темишвару од др Спасоја Николића и неколицине њему блиских, те да ће се само изнети у име Одбора.

Позив насловљен: *Ходиће, браћо, на велики народни збор*, с потписом др Спасоја Николића, поред патетике и обећања, садржи и низ значајних података. Тако се наводи да је на конференцији 23. априла 1934. „једнодушно и једногласно изречена потреба организовања српског народа у Румунији на политичком, културном и економском пољу”, иако се по извештају с конференције чинило да гласања није било, него је предлог др Спасоја Николића прећутно прихваћен. Даље се саопштава да су темишварски чланови Припремног одбора саставили нацрт *Правила* за странку и да су јој утваничили назив: Земаљска српска народна странка, с тим што ће се нацрт „претрести још са члановима са стране”. Одбор ће саставити и „листу... лица, која би... имала да буду чланови Средишњег одбора Странке и да заузму часничка места у њој”. Средишњи одбор, који ће бити изабран на Великом народном збору, „има задаћу да нареди и спроведе организацију месних одбора и посвршава... најхитније ствари”, а тиме надлежност његових чланова престаје, јер ће, по нацрту *Правила*, чим се спроведе организација месних подружница, чланство Средишњег одбора по званију чинити председници месних одбора а, по избору, до попуњења прописног броја — чланови које месни одбори буду одредили.

У истом броју листа објављена су још два написа у вези са српском политиком.

Један је званични позив члановима Припремног одбора ван Темишвара да „морају 12. маја бити у Темишвару”, да би се одржао „коначни претрес статута и кандидација”.

Други је наловљен: *На знање!* и открива неубичајене радње предвиђене за оснивање Српске странке:

На Великом народном збору могу учествовати и реч имати само они Срби, који претходно даду обавезну изјаву да ће ступити у странку.

У наставку је и текст изјаве:

Овим обавезно изјављујем да ћу одмах по оснитку ступити у чланство Земаљске српске народне странке у Румунији са свима правима и дужностима која су за чланове странке прописана правилима која ће Вел[ики] нар[одни] збор 13. маја т. г. донети.

Позвани су изабрани чланови Припремног одбора да овакву изјаву напишу као заглавље, потпишу је и пораде да и други мештани у наставку потпишу (дакле, приступница није морала бити појединачна); у местима из којих није било чланова у Припремном одбору умольени су начелно свештеници и учитељи да то учине. Пријаве су се могле потписивати и на сам дан збора, сат времена пре његовог почетка.

Ово је доста чудновато. Обично се приступа организацији којој је познат статут и програм, а овде се захтевало да се приступа програму и правилима која ће тек бити разматрана ради усвајања. Био је то непримерени притисак да се дође до масовнијег чланства и од самога почетка избегне да на збору узму учешће и иномишљеници, који би могли да се упротиве Припремном одбору, односно његовом темишварском језгру.

Збор је и одржан, како је предвиђено, 13. маја 1934. али не у биоскопу „Капитол“ (у којем се непосредно пре тога срушио балкон), него у башти темишварске Пиваре, с почетком у 9 сати. Било је присутно близу 500 делегата. Председавао је Љуба Унчански, записник је водио Милутин Манојловић, а реферисао је др Спасоје Николић.

Председников предлог да се изрече оснивање партије одобрен је акламацијом, као затим и све остале одлуке. Др Спасоје Николић прочитао је *Правила*, и збор их је усвојио. Потом је исто он „подробно разложио потребу постојања и будући програм странке“.

Кандидациона листа коју је саставио Припремни одбор једнодушно је одобрена, те су изабрани:

За председника др Михајло Ђирић, адвокат и поседник из Варјаша; за потпредседнике... у име ратара Љуба Унчански, поседник из Срп[ског] Чанада; у име интелектуалаца Манојло Попов, школски надзорник из Темишвара; у име занатлија Паја Тодоров из Темишвара; у име трговаца Велимир Павлов... из Вел[иког] Св[етог] Николе; као заступник Срба у Арадској жупанији Милан Јованов из Арада; и једно потпредседничко место резервисано је Клисурцима, који нису били заступљени на збору.

За главног тајника избрат је др Спаса Николић, поседник, Темишвар, а за тајника Велимир Павловић, Темишвар; благајник је Милан Крајован из Темишвара, заменик благајника Миливој Стојков из Темишвара; правозаступници: др Влада Стојшић, адвокат из Вел[иког] Св[етог] Николе и др Бора Поповић, адвокат из Темишвара; контролори: Љубомир Мунђан, чиновник из Темишвара, и Сорва Веселиновић, поседник и индустиријалац из Сараволе.

За Средишњи одбор предвиђено је још 80 чланова одборника: 20 из Темишвара и 60 из осталих места. Од тога је попуњено 20 места Темишварца и 42 места изван Темишвара; местима: Кнез, Надлак, Толвадија, Вењ, Дежан, Соколовац, Стара Молдава, Златица, Базјаш, Луговет,

Белобрешка—Дивич, Радимна, Пожежена, Мачевић, Лесковица и Свињица, која на збору нису била заступљена, остављено је да своје кандидате накнадно укључе.

У закључку збора говорили су изабрани председник „прожет младлачким духом и свестан задаће која га чека“ и Совора Веселиновић.

**ТЕМИШВАРСКИ
ВЕСНИК**

Претплата за Румунију:
 1/4 годишње 60 динара,
 1/2 године 120 динара,
 за целу годину 240 динара.

Уредништво и администрација
TIMIȘOARA II.
 Strada Samuil Micu No. 1

Година II. број 28. | Главни и одговорни уредник
МИЛУТИН МАНОЛОВИЋ | 20. маја, 1934. год.

**Основана је Земаљска Српска
Народна Странка**

Одавна је жела напег Српства, да се као остале народности у Румунији организује, да среди своју припадност, и да заузме међу народима слободе Краљевине Румуније оно место, које му припада. Наш народ нема никакве сепаратистичке претензије, већ жели упоредно — не више раширенко — као разбијело стадо — јући присутне отворио је збор и на његов предлог да се изрече оснивање независне и јединствене странке, из стотине грађа наших одушевљених ратара и Темишварца чуо се глас одобравања и примњавања предлога. Тако је председаштвом изрекао оснивање чешавске Земаљске српске народне странке у Румунији, са седиштем у Темишвару, а за тајника Велимир Павловић Темишвар. Благојаник је Милан Крајовић из Темишвара, заменик благојаника Миладо Стојков из Темишвара. Правозаступница: Др. Влада Стојић, адвокат из Вел. Св. Николе и Др. Бора Поповић адвокат из Темишвара. Конторари Јубомир Мунђар члановик из Темишвара и Совора и светозар Влаткић; Станчево: Петар Милојојев; Толадија: Има се популарни; Печак — Торња: Младен Ракић; Фенак: Жива Митрић и Мија Николић; Фель: има се популарни; Чаково: Јуба Секулић; Ченеј: Обрад Малетић; Бата: и Средоје Јакопов; Дента: Дета и Мали Гај: Петар Стамковић; Дечак: има се популарни; Со-

ков и светозар Влаткић; Станчево: Петар Милојојев; Толадија: Има се популарни; Печак — Торња: Младен Ракић; Фенак: Жива Митрић и Мија Николић; Фель: има се популарни; Чаково: Јуба Секулић; Ченеј: Обрад Малетић; Бата: и Средоје Јакопов; Дента: Дета и Мали Гај: Петар Стамковић; Дечак: има се популарни; Со-

Наредни број *Темишварског весника* донео је о збору подробан напис под крупним насловом: *Основана је Земаљска српска народна странка*. У истом броју појавили су се још неки написи од стране новоосноване партије. Председништво је јавило да ће сва своја званична саопштења објављивати у *Темишварском веснику* и препоручило да се сви чланови, а обавезно сви месни одбори, претплате на лист.¹¹

Лист и странка били су, дакле, упућени једно на друго.

Правила Земаљске српске народне странке. Ускоро по оснивању, под бр. 70 / 19. септембра 1934. Председништво се могло похвалити да је „Министарство унутрашњих дела одлуком својом од 13. септ[ембра] т. г. бр. 9749A одобрило *Правила Земаљске српске народне странке у Румунији*“.¹² *Правила* су одмах затим у листу и објављена, у наставцима.¹³

Правила имају 34 члана и предвиђају, сажето гледано, следеће:

¹¹ TB, год. II, бр. 28 / 20. 5. 1934.

¹² TB, год. II, бр. 46 / 23. 9. 1934.

¹³ TB, год. II, од бр. 49 / 14. 10. 1934. до бр. 51 / 28. 10. 1934.

Назив странке је Земаљска српска народна странка у Румунији, њен рад се протеже на све Србе у земљи, а седиште јој је у Темишвару. Печат има Средишња управа, али и сваки месни одбор; текст је на печатима на румунском и српском језику. Поред државне, странка се служи и српском заставом.

Члан може бити сваки Србин поданик Румуније који је навршио 20 година. Сви чланови имају једнака права. Средишњи одбор може прогласити поједине заслужне Србе за почасне чланове.

Циљ странке је неговање српског духа, усмеравање чланова у политичкој, културној, друштвеној и економској делатности. Намера јој је да у оквиру државних закона очува право на опстанак српске мањине, да очува црквену и школску самоуправу, као и црквена и школска имања. Као облици рада, конкретно се помињу културни састанци, поучна предавања, забаве, књижнице, читаонице, певачка друштва, спортска друштва, земљорадничке задруге.

Организациону структуру чинили су: месни одбори, месни зборови (годишњи скуп свих чланова у месту), Средишњи одбор и Велики народни збор (двогодишњи скуп свих чланова). Сви руководећи органи бирали су се на зборовима, тајним гласањем, простом већином, а с четвротогодишњим мандатом. Одбори су такође одлучивали тајним гласањем и простом већином гласова. За правовањаност одлучивања потребно је било присуство бар половине чланова. Ако се они не сакупе, сазива се поновна седница у року од 15 дана, на којој се решава простом већином присутних чланова.

Месни збор био је највише тело у месту, сазиван је једанпут годишње и њему је Месни одбор полагао рачуне.

Средишњи одбор, сем првога, који је у целости изабран на Великом народном збору, сачињавали су: часници, чланови по звању и чланови по избору. Часници (председник, шест потпредседника, главни тајник, тајник, два правозаступника, благајник, његов заменик и два контролора) бирани су на Великом народном збору; сем њих у Одбору је било још 80 чланова, и то: по звању — сви председници месних одбора, затим по избору месних зборова — 17 чланова из Темишвара и колико је, уз чланове по звању, потребно да се дође до броја 60 — из места с највећим бројем чланства.

Уз образложење да би се избегли велики трошкови, а у ствари пошто тај гломазни одбор није могао бити ефикасан у доношењу одлука, предвиђено је да Средишњи одбор из своје средине изабере Ужи одбор, који се састоји од часника и 12 чланова (4 из Темишвара, 8 са стране), а да може изабрати и друге уже стручне одсеке.

Рачуне Странке састављао је Ужи одбор и подносио Средишњем одбору на одобрење. Велики народни збор сазиван је једанпут на две године, и тамо су рачуни приказивани само знања ради. Тако је улога Великога народног збора сведена на симболично давање сагласности узимањем на знање.

Због деловања против интереса Странке, због непоштовања њених правила или због злочина може сваки члан бити искључен. Искључени

може поднети призив, а о томе, као највише тело за призив, решава Средишњи одбор, односно Велики народни збор, ако је искључени био члан Средишњег одбора.

Чланови су плаћали приступну таксу (за чланску карту) и месечну чланарину, разврстану према имовним категоријама. Од тога прихода $\frac{1}{4}$ је остављана месним одборима, а $\frac{3}{4}$ припадале су Средишњем одбору ради покрића трошкова: за локал, седнице, путовања, агитацију и плате (плате су имали главни тајник, благајник, помоћно канцеларијско особље и послужитељ).

Да не би долазило до прекида у раду, стари часници и одборници не напуштају своја места аутоматски по истеку мандата, него тек када буду замењени новоизабранима.

Оваква *Правила* нису била без мањкавости.

За највишу управну власт проглашен је Велики народни збор, на који је, теоретски, могао доћи сваки члан Странке. Практично, било је јасно да се никада неће сакупити на једном месту сви чланови Странке, да ће можда и из оправданих разлога морати изостати извесни број људи с чијим би ставовима требало рачунати, а да ће, по природи ствари, увек долазити одређени број мање увиђавних чланова. Због тога је Велики народни збор, као скуп алеаторног састава, могао бити или не бити репрезентативан.

Управа Странке није бирана поступно, од нижих структура ка вишим, него је најпре на Великом народном збору биран неуклоњиви Средишњи одбор, а тек позније, под његовим надзором, бирани су подручни органи.

Средишњи одбор је имао две врсте одборника: одборници првог реда били су часници, изабрани на Великом народном збору, које редовно више нико није могао мењати до следећег збора; одборници другог реда били су чланови. Остало је недоречено шта ће се десити ако се место часника упразни пре Великога народног збора (што се и дододило), односно да ли ће се за попуну сваког часничког места сазивати Велики народни збор.

Међу члановима Средишњег одбора опет је било дискриминације, и то двојаке: географске и изборне.

Географски, засебно су били одборници из Темишвара (20) и засебно из осталих места (60). Због чега је Темишварцима обезбеђено 25% учешћа тешко је рећи. У то време у Румунији је живело 44.413 Срба, од тога у Темишвару 1.781,¹⁴ dakle свега 4%; сем тога, загрејаност за Српску странку у Темишвару била је скоро незнатна, три месна одбора скрпљена су на једвите јаде и уопште нису деловала. Такође је овим члановима одређен посебан статус: изабрани на Великом народном збору, од њих коцком испадају тројица да би се добило места за тројицу председника темишварских месних одбора; за преосталу седамнаесторицу не

¹⁴ Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, Темишвар 1931, 80.

пише да их бирају месни одбори, тако да су прећутно остављени недоречени.

По изборном поступку чланови су били по звању (председници месних одбора) и по избору, то јест бирани на месним зборовима, где то одреди Средишњи одбор. По томе је сваки председник месне организације без могућности призыва испадао из Средишњег одбора чим би на месном збору био смењен, док су чланови по избору остајали изван домета својих месних организација: њих је могао да искључи само Средишњи одбор, и то образложено, а и у том случају су они имали право призыва на Велики народни збор.

Није уопште разматрана допуштеност или недопуштеност учешћа исте особе у више управних тела, то јест да ли часник или члан Средишњег одбора (сем председника месних одбора) може бити биран и у месне одборе. Посебно је остављено недоречено како се поступа када часник Средишњег одбора, дакле изабран на Великом народном збору, буде изабран и за председника месног одбора на месном збору (а то се, рецимо, додгодило потпредседнику Љубомиру Унчанском у Чанаду и правозаступнику др Владимиру Стојићу у Великом Семиклужу). У том случају он у Средишњем одбору има двоструко својство: остаје часник по избору и постаје члан међу осамдесеторицом, по звању.

По свим тим обзирима Средишњи одбор био је у свом највећем делу (60 чланова изван Темишвара) подложен малтене непрестаним флуктуацијама испадања и улажења чланова, по мери обављања месних избора; састав му је, дакле, био несталан и већ по томе неефикасан.

Гломазни Средишњи одбор од 95 особа (15 часника и 80 чланова) из педесетак места зацело се није могао често саставати, па дакле ни ефикасно водити Странку. За то је предвиђено састављање Ужег одбора.

Целокупна власт у Странци припада је Ужем одбору, односно концентрисана је у рукама неколико особа. Свега двапут годишње сазивани Средишњи одбор у пуном саставу није могао ефикасно деловати као надзорни орган Ужег одбора.

Састав Ужег одбора прописан је чланом 21. *Правила:*

... Средишњи одбор из своје средине бира Ужи одбор од 12 чланова, осим председника и часништва... Од тих 12 чланова 4 су из средишта, а 8 са стране.

Дакле, у Ужи одбор могли су бити изабрани и чланови по звању (то јест председници месних одбора), који су аутоматски испадали чим би у својим местима били смењени. Тако је и састав Ужег одбора био гибак, у извесној мери непоуздан, те и неефикасан.

Делокруг Ужег одбора и стручних одсека, односно њихов однос са Средишњим одбором, није дефинисан, него је остало да се то пропише *Пословником* на наредном Великом народном збору. То значи да је бар две године требало пословати без омеђених надлежности и одговорности.

Крај свих тих одбора и одсека, касније је при званичењу потписивано Председништво, иако такав орган није предвиђен *Правилима Странке*, нити је икада конституисан.

Још је речено да ће на зборовима и седницама важити правила и обичаји по *Пословнику* који ће се засебно издати; такав пропис није издат и остављено је да се седница по нахођењу.

Председник и потпредседници Средишњег одбора проглашени су за председника и потпредседнике Странке, а нигде није речено у чему је разлика између тих двеју надлежности.

Дужности и одговорности часника остале су такође малтене по избору. Једино је за председника речено да сазива Средишњи одбор и да положе кауцију, јер солидарно с благајником одговара за евентуални мањак у благајни.

Правилима није до краја прописан ни састав месних одбора; свуда је, наиме, независно од чланства, требало бирати по шест часника (председник, потпредседник, тајник, благајник и два контролора) а не вели се колико уз њих одборника као чланове, па је то регулисано новинским саопштењем главног тајника.

Ипак, све је то био помак, с обзиром да је Земаљска српска народна странка једина политичка партија Срба у Румунији која је имала сопствена *Правила*.

Седиште. При оснивању, Земаљска српска народна странка није имала сопствено седиште, него је главни тајник, тада и перовођа Православне српске црквене општине у Темишвару (Граду), званичио у црквеноопштинској писарници од 8 до 13 часова, а дописе примао на своју кућну адресу (Fratelia, Strada XI, nr. 12). Већ тада је, међутим, најавио да ће после Духова бити „у званичном локалу Странке, Темишвар (Град), улица Е. Унгуреану 1a, улаз у писарницу Странке са улице Евген Савоја”.¹⁵

Седиште је Странка добила касније но што је очекивала, у црквено-општинској згради из улице Васиљеа Александрија бр. 9; тамо се званично уселила августа 1934.¹⁶

Новембра 1934. основано је у Темишвару осигуравајуће друштво „са чисто српском управом”, под називом „Југославо-Романа”, адфилирано Осигуравајућем друштву „Генерала”. Изабрана је и прва управа, с трогодишњим мандатом, „којој на челу стоји као председник др Спасоје Николић, бивши еписк[опски] викар, а сада велепоседник и главни тајник Зем[аљске] срп[ске] нар[одне] странке”.¹⁷ Друштво „Југославо-Романа” имало је просторију у истој кући с „Генералом”, Трг слободе бр. 2. Пошто је др Спасоје Николић и тамо званичио, под бр. 92 / 12. децембра 1934. објављено је у име Председништва да ће тамо бити и седиште Странке.¹⁸

Под бр. 18 / фебруара 1935. чланови Странке су обавештени да се звање Средишњег одбора налази у улици Евгена Савојског бр. 16, спрат први.¹⁹

¹⁵ TB, год. II, бр. 28 / 20. 5. 1934.

¹⁶ TB, год. II, бр. 39 / 5. 8. 1934.

¹⁷ TB, год. II, бр. 59 / 23. 12. 1934.

¹⁸ TB, год. II, бр. 58 / 16. 12. 1934.

¹⁹ TB, год. III, бр. 67 / 17. 2. 1935.

На сазиву седнице за 28. март 1936. потписници су означили као седиште улицу Унгуреану бр. 11.²⁰

Разлог ових двају премештаја нисам докучио, нити сам био у прилици да пратим евентуална даља сељакања.

Организовање. Организовање Земальске српске народне странке отпочето је на Великом народном збору 13. маја 1934. и већ од тада су кршена *Правила*, усвојена непосредно пре но што се приступило организовању.

При избору Средишњег одбора остављено је да се 18 чланова одборника накнадно изабере из места која на Великом народном збору нису била заступљена. Пошто је једино Збору призната надлежност за избор првога Средишњег одбора, остало је нејасно ко ће и како та места попунити, а нека су до краја остала непопуњена. По томе су места која нису била заступљена на Збору дошла у предност, јер су могла сама по сопственом нахочењу чланове Средишњег одбора „из своје средине изабрати и имена управи Странке саопштити”, док је представнике заступљених места бирао Збор редовним поступком. Било је неподобно и процењивати од самога почетка да ће ама баш у сваком месту са српским живљем бити основана подружница Странке (као што до краја и није било), па је већ и сама бројка 18 сасвим произвольна и, како се показало, нереална.

Штавише, једно часничко (потпредседничко) место није попуњено, него опет сасвим недефинисано остављено на располагање подручју које на Збору није имало представника. Као што се могло очекивати, то потпредседничко место никада није ни попуњено.

На својој седници од 28. маја 1934. Средишњи одбор је разматрао више текућих питања, а донете су и две важне одлуке:

- 1) да се предузму кораци за добијање статуса правног лица;
- 2) одређени су чланови који ће изаћи и 3. јуна спровести организацију месних одбора у тридесетак места, изузев Клисуре и Польадије, које су остављене за касније.

Почетак рада није прошао без потреса: из Средишњег одбора и из чланства Странке искључен је Лаза Оморјан „због рада против интереса Зем[альске] српске народне странке и непоштовања *Правила*”.

Организовање по местима ишло је доста глатко, али ипак не као што се предвиђало. Организација месних одбора спроведена је следећим редоследом:

- 3. јуна 1934 — у Великом Семиклушу, Великом Семпетру, Дежану, Дињашу, Ђиру, Иванди, Кетвељу, Кечи, Малом Бечкереку, Нађвали—Мунари, Парцу, Сараволи, Соки, Српском Семартону, Толвадији, Чанаду и Ченеју.
- 8. јуна 1934 — у Варјашу.

²⁰ *TB*, год. IV, бр. 150 / 25. 3. 1936.

- 10. јуна 1934 — у Араду, Арад-Гају, Вењу, Кнезу, Краљевцу, Надлаку, Петровом Селу, Станчеву, Торњи и Чакову.
- 24. јуна 1934 — у Гаду, Моноштору, Рудни и Фенлаку.
- 8. јула 1934 — у Денти и Шенђурцу.
- На дан 15. јула 1934. обављени су избори месних одбора у Златици, Луговету и Соколовцу.
- У Темишвару се покушало да се изврши одређена предспрема. Говорећи у име ЗСНСР, неки самозвани Сазивачки одбор упутио је, уз објашњење, позив свим Србима Темишварцима старијим од 20 година да 25. јула 1934. дођу на договор који би претходио оснивању месних одбора у Темишвару.²¹ Мада су као мамац истављена и друга питања (оснивање читаонице, уједињење певачких друштава), одзив је био такав да о њему затим није писано. Ипак, организовање подружнице у Темишвару (Граду) обављено је 21. августа, а у Темишвару (Фабрици) 22. августа.

Тако је до краја 1934. основано 39 месних организација: 2 у Темишвару и 37 на страни.

Нова седница Средишњег одбора заказана је за 27. и 28. октобар²² а настављена 10. новембра 1934.²³

На тој седници изабран је такозвани Ужи одбор, као извршно тело Средишњег одбора, те одсеци: Политички, Културни, Социјално-привредни, Спортски и Дисциплински.

То јесте било предвиђено *Правилима*, али није обављено по предвиђеном. У Ужи одбор ушли су: *по звању*: председник др Михајло Ђирић и главни тајник др Спасоје Николић; *по избору*: Паја Тодоров, Милан Кравован, Милутин Манојловић, Милутин Ненадовић, Јован Гигић, др Владимира Стојшић, Милан Јованов, Савра Веселиновић, Макса Стојанов, Милоје Савић, Живко Арсин, Жива Мијатов и Жива Кнежевић; остављено је место за председника Месног одбора у Темишвару (Граду).²⁴

Дакле, уместо да у Ужи одбор уђу сви часници, по звању, и још 12 чланова, по избору, ушла су по звању само двојица (председник и главни тајник), а међу 12 изабраних чланова била су опет четири часника; тиме је повређено и достојанство часника, и право чланова да буду представљени у Ужем одбору. Такав поступак је истовремено означио концентрисање моћи у релативно уском кругу по извесном кључу изабраних.

Пада у очи да у Ужи одбор нису укључени први и други потпредседник, него тек трећи и пети.²⁵

²¹ *Браћи Темишварцима*. — ТВ, год. II, бр. 37 / 22. 7. 1934.

²² *TV*, год. II, бр. 50 / 21. 10. 1934.

²³ *TV*, год. II, бр. 52 / 4. 11. 1934.

²⁴ Пада у очи да је од потпредседника у Ужи одбор укључен само трећи, Паја Тодоров.

²⁵ Можда је на темељу тога трећи потпредседник, Паја Тодоров, по оставци др Михајла Ђирића преузео председничка овлашћења, која су по *Правилима* имала припасти пр-

За остале одсеке није било никаквог прописа, тако да су сачињени произвољно. Неки су били само у једном, други у више одсека, председник пак и главни тајник у сваком.

Осим разматрања текућих питања, на тој седници је главни тајник поднео извештај да су организоване подружнице у 36 места, а да је остало да се још организују у Темишвару (Мехали) и у 9 места Польадије и Дунавске клисуре (Белобрешки, Лесковици, Мачевићу, Љупкови, Старој Молдави, Пожежени, Радимни, Дивичу и Свиници). Процена Средишњег одбора била је да ће, по оснивању организација и у тим местима, бити 46 председника месних одбора изван Темишвара, те да ће допунски бити бирано још 14 чланова.²⁶

Није сасвим јасно шта се дододило у Немету. Мада није, као за ина места, јављено да је спроведено организовање, Немет се на седници 10. новембра 1934. не помиње као место без изабраног месног одбора, а 23. фебруара 1935. изасланици Ужег одбора излазе на лице места, пошто се, након „извесних несугласица и незгода”, а „на молбу преко 100 Немећана”, указала потреба за реорганизацијом; тада је изабран први познати месни одбор.²⁷

Иако заказано за 25. август 1934, организовање у Темишвару (Мехали) није уследило тада, него тек 23. јуна 1935.

С тим организацијама основаним 1935. скучило их се на списку Средишњег одбора свега 41, од чега три темишварске и 38 изван Темишвара. У њима је било свега 246 часника и још 257 одборника.

За наше прилике био је то леп организаторски подухват.

За разлику од Темишвараца, Српску странку су у почетку озбиљно схватили и од ње много очекивали (мада нису сасвим тачно знали шта), особито сељаци, али и сеоска интелигенција. Мало је познато да су у оснивачком раду учествовали и бројни свештеници.

Већ су на Конференцији 23. априла „радо виђени наши родољубиви народни свештеници и учитељи”.²⁸ Њихово присуство је даље детаљније бележено при оснивању месних одбора. Тих година је код нас било педесетак парохијских свештеника; скоро трећина њих учествовала је на неки начин у оснивању Земаљске српске народне странке и заложила свој углед за њу.

Ниоткуда не произлази како је проверавано чланство које је долазило на зборове, али ни како је при месним изборима одређиван број одборника. Према новинском саопштењу главног тајника тај број је требало да зависи од броја чланова Странке у месту:

вом потпредседнику. Додуше, *Правила* немају предвиђање за случај упражњеног председничког места, али према члану 22, „ако је председник спречен, његову дужност врше потпредседници наизменце, по реду”.

²⁶ У ствари, из дотадашњих саопштења произлази да је преостало организовање у Темишвару (Мехали) и још у других 10 места (уз 9 набројаних, још и у Немету). Према томе, да је све текло по предвиђањима, било би у Средишњем одбору 47 месних председника изван Темишвара, а остало би да се попуни свега 13 места.

²⁷ *TB*, год. III, бр. 69 / 3. 3. 1935.

²⁸ *TB*, год. II, бр. 25 / 29. 4. 1934.

Број одборника установљава се овако: до 100 чланова Странке у месту бирају се 4 одборника; од 100—150 чланова — одборника; од 150—200 чланова — 8 одборника; од 200—250 чланова — 10 одборника; од 250—300 чланова — 12 одборника, а од 300 чланова навише — 14 одборника.²⁹

Међутим, до објављивања тога саопштења 28 месних одбора већ беше некако изабрано. Али и по самом саопштењу претпоставља се да је познат тачни број чланства; међутим, 39 организација је основано од јуна до августа 1934, а на седници 27—28. октобра исте године Средишњи одбор још није имао потпуни преглед, него је пожуривао подручне орга-не да „тражене исказе поднесу”.³⁰

Ипак, број изабраних одборника сада нам је једини, мада не сасвим поуздан, показ о броју чланова.

Како су противали ти оснивачки зборови по местима није подробније описано; ипак, остали су познати поједини детаљи.

При спровођењу организације месне организације у Торњи 10. јуна 1934, у присуству изасланика Средишњег одбора др Владимира Стојшића и Велимира Павлова, све је било свечано и патетично-национално.

За овим се је отишло у касину код г. Ивана Бајића, где се је уз милозвучну свирку српских тамбураша веселило и певало.³¹

На дан 23. фебруара 1935. изашли су у Немет ради организације (или реорганизације) председник др Михајло Ђирић, главни тајник др Спасоје Николић и Тоша Трњанчев. Они су свратили у општину, па су одатле у пратњи кнеза и бележника отишли „у велику дворану гостионице, која је била пуна одушевљених Немећана”, где је говорио главни тајник и обављен је избор часника „услед једнодушне воље народа”.

Народ је поучен, осокољен и одушевљен напустио, по обављеном избору, збор, а прваци његови са општинским бележником осталоше у друштву са изасланицима на заједничком ручку све до поласка истих из места. На банкету одржано је много лепих здравица, било је пријатељског разговора и певале су се наше умилне српске песме.³²

Да ли је то сасвим одговарало Немећанима или бар члановима Странке — тешко је рећи. Ево накнадног коментара из пера једнога угледног мештанина, који је тада и сам изабран у Месни одбор:

Фебруара месеца 1935. г. дођоше председник, главни тајник, као и један члан Средишњег одбора ЗСНС из Темишвара у место, да изврше организацију и обаве избор месне управе. Нађоше се неки, који под утицајем алкохола покушаше да омету рад, но нису успели, али својом галамом успели су да поставе онаква лица на чело

²⁹ *TB*, год. II, бр. 32 / 17. 6. 1934.

³⁰ *TB*, год. II, бр. 56 / 2. 12. 1934.

³¹ *TB*, год. II, бр. 32 / 17. 6. 1934.

³² *TB*, год. III, бр. 69 / 03. 3. 1935.

месне Српске странке, која не одговарају истој. Други пак, који су желели тајно гласање, ћутали су, јер нису имали смелости да се противе.³³

Заиста чудновато: по *Правилима*, сваки избор се морао спроводити тајним гласањем, а ево није. Додуше, ни у једном објављеном саопштењу нема помена да је било каквог гласања, али су честе назнаке о одушевљеном прихваташњу, једнодушном одобравању, громогласном узвикивању и слично.

Оваква на брзину спроведена организација месних одбора имала је својих великих недостатака. Због даљег развоја догађаја поједини часници и одборници су напуштали своја места: најпре су то учинили свештеници због немиле полемике коју је главни тајник водио са Епархијском управом, затим и други, свако из свог разлога. Већ је на седници Средишњег одбора од 27—28. октобра 1934. без навођења разлога речено да у Луговету треба изабрати другог председника, а 10. новембра 1934. да то треба урадити и у Темишвару (Граду). Средишњи одбор је затим неко време имао пречих послова, а када су изасланици почетком 1936. путовали да би извидели стање, нашли су да су председници у Великом Семикушту и Сараволи напустили своја места, да је у Ченеју дошло до промене председника, да се у Рудни мора бирати сасвим нова управа, да у Немету, Кечи и Моноштору треба попунити часничка места итд.

Питање Кече опет стоји посебно. Приликом посете месној организацији 8. фебруара 1936. Паја Тодоров и др Спасоје Николић утврдили су да су „оставком упражњена места председника... и једног одборника”, те су на збору та два места попуњена.³⁴ Мало затим, саопштењем Председништва бр. 41 / 06. 4. 1936.³⁵ обзнањено је да је месни одбор у Кечи „допуњен” шесторицом Хрвата, а нигде није образложено зашто је допуњаван, по каквом основу и по каквом изборном поступку.

Уосталом, године 1936. доспео је статутарни рок за сазивање Великог народног збора, који се, према 25. члану *Правила*, сазивао и одржавао „сваке две године”. Била је то добра прилика за општи преглед рада и за прописно попуњавање упражњених часничких места, међу која је спадало и само председничко. Међутим, не само да то није учињено, него после 15. септембра 1935. није одржана ниједна седница Средишњег одбора.

Извесно, у организовању Земаљске српске народне странке нешто је од самог почетка зашкрипало, и стање се никада није разбистрило.

Рад Српске странке. Година 1934. протекла је највише у самом организовању. Ипак, поткрај године, на седници Средишњег одбора 10. новембра, „Гл[авни] тајник поднео је опширан извештај о досадањем раду странке, који је био прилично опсежан и успешан, и дао је програм за будући рад”.³⁶ У чему се тај рад састојао није речено; зна се међутим

³³ Леца Илијин, *Тајно гласање је праведна ствар*. — ТВ, год. III, бр. 117 / 01. 12. 1935.

³⁴ ТВ, год. IV, бр. 139 / 16. 2. 1936.

³⁵ ТВ, год. IV, бр. 154 / 08. 4. 1936.

³⁶ ТВ, год. II, бр. 56 / 02. 12. 1934.

да је нађено седиште и да су одобрена *Правила*,³⁷ што је, додуше, имало значаја.

Почетком 1935, налазећи се у Немету 23. фебруара, „Гл[авни] тајник... је изнео и то, шта је све учинила до сад Странка за народ и појединце”.³⁸ Опет није речено шта.

Говорећи у Великом Семпетру поводом прегледа рада Месног одбора 3. марта 1935, „изнео је гл[авни] тајник др С. Николић историјат оснивања месних организација и оцртао досадашњи рад Странке за свештенство, учитељство, цркв[ене] општине разне српске установе и појединце. Слушаоце је необично пријатно изненадило, када су сазнали колико је и са каквим лепим успехом радила Странка за релативно кратко време, те су са задовољством узели на знање да се рад Странке у јавности није објављивао, јер Странци није потребна реклама”.³⁹

Стоји ли то или не стоји остаје да се процени по обиму информација објављених у тадашњој штампи.

- *Текући йослови до 26. маја 1935.* После свога заснивања на збору од 23. априла 1934. Средишњи одбор је, са потписом Председништва, објављивао у *Темишварском веснику* сваку своју седницу, сваки избор одбора по местима, упутства месним организацијама, одобрена *Правила* странке, организовање путовања на Опленац, сазивање и вођење Великога народног збора 26. маја 1935. и слично, па и незнатне детаље: „да је др Спасоје Николић поклонио странци 10.000 леја (саопштење бр. 6 / јануара 1935)⁴⁰ или „да је Тоша Трњанчев поручио за странку печат с потребним прибором” (бр. 25 / 18. 02. 1935).⁴¹ Одмах по оснивању Странке главни тајник др Спасоје Николић завео је у листу своје сопствене рубрике.

Приликом обављања избора месних одбора у пољадијским местима Златици, Луговету и Соколовцу, изасланици Средишњег одбора су упознати с чињеницом да је на том подручју жетва сасвим подбацила, тако да прети глад. Стога је одмах, под бр. 52 / 18. јула 1934, објављен позив свим месним одборима да „по племенитости својој и из родољубља, са братском љубављу” прикупе помоћ у новцу или житу, особито семењу. Новчани прилози имали су се предавати главном тајнику (занимљиво, не благајнику).⁴² Нема података да је у том погледу што учињено.

На дан 29. јула 1934. у Темишвару је боравио министар-председник Татареску. Ту прилику је искористио Средишњи одбор да му уручи меморандум о неким захтевима, који су се тицали највише материјалних и

³⁷ Да би могла бити поднета румунским надлежним властима, *Правила* су преведена на румунски језик. Румунски назив Странке, нађен на печату, гласи: Partidul Regnicolar al Poporului Sârбesc.

³⁸ *TB*, год. III, бр. 69 / 03. 3. 1935.

³⁹ *TB*, год. III, бр. 70 / 10. 3. 1935.

⁴⁰ *TB*, год. III, бр. 63 / 20. 1. 1935.

⁴¹ *TB*, год. III, бр. 68 / 24. 2. 1935.

⁴² *TB*, год. II, бр. 37 / 22. 7. 1934.

саобраћајних тешкоћа на клисурском и пољадијском подручју; о томе је у новинама писано двапут.⁴³

Под бр. 70 / 23. августа 1934. препоручило је Председништво месним одборима да организују куповање вештачког гнојива, посредством Средишњег одбора, по фабричкој цени.

У друштву Тоше Трњанчевог, др Спасоје Николић провео је марта 1935. неколико дана у Београду. У листу је објављено да је тамо средио следеће: 13. маја поћи ће засебан воз са излетницима, који ће посетити Опленац и провести два дана у Београду; ударен је темељ књижници Средишњег одбора, за коју је већ набављено 1.000 књига; набављени су списи и упутства за оснивање земљорадничких задруга; набављен је материјал за оснивање Српског сокола; затражене су информације о уређењу школског питања.⁴⁴

Под бр. 70 / 28. марта 1935. ЗСНСР објавила је позив и детаљни програм излетничког пута у Београд и на Опленац, предвиђеног за 9—13. мај.⁴⁵ Излет је и остварен према програму, са више од 500 излетника. На Коларчевом универзитету одржан је 10. маја концерт уз учешће певачких друштава из Варјаша, Малог Бечкерека и Темишвара (Мехале), тамбураша из Кече и неких врсних београдских уметника. Концерт је преносио београдски радио.⁴⁶

Под бр. 112 / 14. маја 1935. јављено је у штампи да је, благодарећи доброти и дарежљивости Војвођанског клуба студената Војвођана у Београду, ЗСНСР добила и свакој српској установи и вероисповедној школи уступа бесплатно по три књиге о Војводини.⁴⁷

Под бр. 113 / 14. маја 1935. објављено је да је ЗСНСР добила из Југославије око 1.500 добрих књига, а др Спасоје Николић поклонио је 150 својих књига. Тим фондом ће се 26. маја 1935. основати Средишња књижница ЗСНСР, која ће позајмљивати књиге на читање.⁴⁸ Исто је тада почело објављивање списка с насловима постојећих књига; објављено је 444 наслова.⁴⁹ Под бр. 114 / 16. маја 1935. обнародовани су услови за позајмљивање књига: књиге ће се издавати српским установама у Румунији (до 20 комада месечно), те свештеницима и учитељима (до 5 месечно), уз допринос од 1 леја по књизи⁵⁰ (новина је тада коштала 5 леја).

Школске године 1935/36. вршен је притисак за гашење српске вероисповедне школе у Лукаревцу. Поред осталих, за ово се заинтересовала ЗСНСР, и посредством свога главног тајника решила проблем у Школском инспекторату, што је под потписом Црквене општине лукаревачке објављено и у листу.⁵¹

⁴³ *TB*, год. II, бр. 38 / 29. 7. 1934. и бр. 40 / 12. 8. 1934.

⁴⁴ *TB*, год. III, бр. 72 / 24. 3. 1935.

⁴⁵ *TB*, год. III, бр. 73 / 31. 3. 1935. и следећи.

⁴⁶ *TB*, год. III, бр. 80 / 19. 5. 1935.

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ *TB*, год. III, бр. 81 / 26. 5. 1935. до бр. 87 / 07. 7. 1935. Не зна се шта је било са разликом до 1.650.

⁵⁰ *TB*, год. III, бр. 81 / 26. 5. 1935.

⁵¹ Доказ о потреби постојања Српске странке, *TB*, год. III, бр. 66 / 10. 02. 1935.

Из новине се дознало да је ЗСНСР разаслала преко месних организација окружници о намери да оснује шегртски дом у Темишвару.⁵²

• Полемика око Српске странке и око личности њеног главног тајника.⁵³ Током 1934. и 1935. у темишварским српским круговима водила се жучна полемика. Учешће Српске странке у тој полемици један је од главних видова њене тадашње делатности. Настанак полемике био је овакав.

По оснивању Српске странке, др Спасоје Николић засновао је у *Темишварском веснику* своју рубрику, насловљену: *Саопштења главног тајника Земаљске српске народне странке од ойшиће значаја*.⁵⁴ У тој рубрици је писао о свему и свачему: о својој вољи да неколико омладинаца подучава у црквеном појању, о штетном обичају испраћања мртвца уз музику, о незаконитости Епархијске управе, о незаконитости избора Слободана Костића за пароха градског и окружног проповедника темишварског, о неправилностима у руковању мировинским фондом учитеља и свештеника, односно фондом књижаре „Доситеј Обрадовић”, о неправилностима при исплати свештеничких плати, о неподобности поновног покретања и даљег излажења епархијског *Гласника*, о проневерама у ма-настирима и слично (чиме је прекршен програм Српске странке, и то у оном делу који је истакнут још на Конференцији од 23. априла 1934: „Немешање у цркв[ене] ствари, које у делокруг црквених власти спадају”⁵⁵), а правдао је свој поступак иступања из православља и прелазак у безверје као морални чин савести. Будући саопштења главног тајника, написи су примљени као становишта Српске странке коју он представља, чак и позније, када је рубрику преименовао у *Саопштења др Спасоја Николића од ойшиће значаја* и ставове јавно прогласио за личне.

Такво писање изазвало је негодовање у црквеним круговима, па су августа 1934., „у име омладине српске”, четири потписника: свештеници Стеван Томић и Војин Паскуловић, односно студенти Предраг Удицки и Немања Сл. Костић, упутили јавности *Ајел српске омладине у Румунији*. Потписници оцењују да је наш народ честит и лаковеран, па се осећају обавезним да га упозоре на опасност која му прети од Земаљске српске народне странке и њеног главног тајника.

Реакција супарничке стране била је бурна и неуздржана.

У непотписаном уводнику *Темишварској весници*⁵⁶ потеже се логично питање ко је овластио ону четворицу да пишу у име омладине, и које

⁵² Танасија Р. Савић, *Наше занатство и шећртски дом*. — ТВ, год. III, бр. 68 / 24. 2. 1935; *Школска диплома или занат, прдновина*. — ТВ, год. III, бр. 70 / 10. 3. 1935.

⁵³ Детаљно о овој полемици писано је у књизи: Стеван Бугарски, *Завичајна књижевноста Срба из Румуније 1918—1947*, Темишвар 2007, 264—274.

⁵⁴ Да се разумемо; *На среду са рачунима; Христос, народ и соптона* и други под разним рубрикама.

⁵⁵ ТВ, год. II, бр. 25 / 29. 4. 1934.

⁵⁶ Одговор на „Ајел” оној четворици и онима којих се тиче. — ТВ, год. II, бр. 43 / 02. 9. 1934. У истом броју листа објављена су реаговања ЗСНСР, њенога председника и главног тајника лично, као и Црквеног одбора у Темишвару (Граду).

омладине; председник Кола српске омладине Јован Гигић саопштио је да никог нису опуномоћили у том смислу. Уредник свој лист сматра јавном говорницом, те да не може бити позиван на одговорност за ставове које разни аутори износе. Пошто сматра да је сам предмет недостојан штампе, тужиће потписнике за клевету и увреду части.

Председник и главни тајник упутили су у име ЗСНСР тужбу владици Георгију (Летићу) против свештеника Стевана Томића и Војина Паскуловића што су „на свештеном лицу недостојан начин, и тоном који ни кочијашима не приличи, обасули чланове цркв[еног] одбора у Темишвару (Граду), српски лист ‘Темишварски весник’, угледне особе, међу њима заслужне вође, те чланове... Странке”. Захтевали су најстрожи поступак и кажњавање до 3. септембра, а ако то не уследи, „поднеће због увреда и клевета надлежном суду тужбу против именованих свештеника, а исто ће учинити и са два дична студента”.

Црквени одбор у Темишвару граду такође је „са презрењем и гнушањем” осудио потписнике *Ајела*, назавши их „непозваним критичарима” и припремио да ће их са своје стране тужити, и то: Црквени одбор као морално тело, и његови чланови појединачно.

Др Михајло Ђирић изјавио је да ће и сам поднети кривичну тужбу против потписника *Ајела*, због клевета и увреде части.

Др Спасоје Николић је такође припремио да ће „детићима-јунацима... дати код кривичног суда широко поље доказивања”.

Док су превирања, протести и претње били у јеку, појавио се још један, непотписани летак. У питању је спис насловљен *Спасоје Николић*,⁵⁷ чији би се текст могао свести на позив Спасоју Николићу да се повуче из јавног живота, што би као захтев било на месту, али је иронични и полемички тон већ био узео маха:

Ако нам није умео и хтео помоћи онда, када је то био дужан да учини, зар сад да се враћа у овчији тор као подивљали вук да нас учи како ћемо се вукова спасавати?

Нажалост, Спасоје Николић се био узјогунио не само да се не повуче, него да даљим написима доказује како је његов прелазак у безверје висок морални поступак, малтене Богом благословен. Са тога становишта допуштао је себи да дели лекције свима, па и надлежном епископу, шта и како треба и како не треба да раде.

То је изазвало још један полемички спис, насловљен *Христова наука и Спасоје Николић*, из пера јереја Војина Паскуловића, који се потрудио да стање Спасоја Николића сагледа са становишта *Светођаја*, светоотаачких дела и црквеног права.

Тиме, међутим, полемика није окончана. Спасоје Николић је и даље у *Темишварском веснику* писао што је наумио. Повремено су се јављали написи разних аутора који су осуђивали *Ајел српске омладине* и поле-

⁵⁷ Текст није датиран, али је др Спасоје Николић на њега реаговао већ у *ТВ* год. II, бр. 43 / 02. 9. 1934. написом *Anonymus и дејшићи*.

мичке летке из епархијских кругова;⁵⁸ пошто су они потицали од људи блиских ЗСНСР, њен назив, циљ и такозвани интерес дуго су се повлачили у полемици која је, сем почетног импулса, добрим делом могла да се сведе на њеног главног тајника лично.

Тако се стање даље усијавало. Симптоматично, крај онолико претњи кривичном одговорношћу, нико ауторе *Аїела* није тужио суду.

- *ЗСНСР и прослава 700. годишњице ујокојења светог Саве, у Темишвару.* Године 1935. славило се 700 година од ујокојења светог Саве. Прву вест о свечаности која ће се одржати у Темишвару објавио је *Темишварски весник* у свом првом фебруарском броју, из пера Бранислава Мирчетића.⁵⁹ Ту је већ назначено као поуздано познато више детаља: прослава ће се одржати у просторијама Градског позоришта; учествоваваће све српске певачке дружине и остала српска друштва; сви који буду желели да са стране дођу на прославу добиће исправу с којом ће на државној железници уживати попуст 50%, а она ће им бити и улазница с ознаком места у дворани; цели програм представе преносиће Радио Букрејшт; предвиђа се да се тада оснује Савез српских певачких друштава; сугерише се да се оснује Савез хуманих друштава, Савез омладинских друштава и Савез читаоница, па чак и да се три православне српске црквене општине у Темишвару споје у једну.

Предспреме су и вршене.

Изасланици трију српских певачких друштава у Темишвару: Српске певачке дружине, „Слоге” и „Зоре” састали су се 27. фебруара 1935. и усагласили о потреби међусобне сарадње и заједничком наступању приликом прославе 700. годишњице смрти светог Саве, а само начелно о оснивању Савеза српских певачких друштава у Румунији. Договорено је такође да се за „4. март увече позову по три представника овдашњих десет српских институција, који ће заједно сачињавати Приређивачки одбор светосавске прославе”.⁶⁰

Није речено ко стоји иза ове организације, односно иза Приређивачког одбора, али с обзиром на имена и на реакције које су се појављивале у штампи, може се закључити да ништа није било страно ни Земаљској српској народној страници, али ни Епархијској управи. Било како било, Приређивачки одбор је сачињен и дао се на рад. Прослава је заказана за 26. мај 1935.⁶¹

Први пут се Одбор званично огласио саопштењем од 7. априла 1935, у којем најављује прославу и позива на слогу:

⁵⁸ Душан Крстић - Велимир ов, *Данашњи наши друштвени ѡреси и криза карактера; Данашњи менџмент и рад за народ*; Владимир Јовановић, *Како се у народу мисли и други*.

⁵⁹ Бранислав Мирчетић, *Прослава 700. годишњице смрти Св. Саве*. — ТВ, год. III, бр. 65 / 03. 2. 1935.

⁶⁰ Сарадња тију српских певачких дружина у Темишвару. — ТВ, год. III, бр. 69 / 03. 3. 1935.

⁶¹ Приређивачки одбор светосавске прославе на раду. — ТВ, год. III, бр. 71 / 17. 3. 1935.

Црквене власти издале су одлуке о прослави Светосавске године у св. храмовима, школама, српским друштвима и домовима, које треба да се строго, орно и вольно испоштују; а српске установе у Тимишоари одредиле су дан 26. мај т. г. за заједничку прославу свих Срба у Румунији.

Саопштење потписују председник Одбора Манојло Попов и тајник Божидар Марекић.⁶²

Уследио је са истим потписима и позив од 15. априла 1935, упућен свим нашим певачким друштвима да се најкасније до 1. маја пријаве ради учешћа у програму, а да друштва са одобреним правилима буду спремна за оснивање Савеза певачких друштава. Истом приликом је наглашено да „Сваки Србин који жели да присуствује прослави има права на путовање железницом у Темишвар и натраг у пола цене, на основу дозволе RA CFR no. 40.771/1935 и нумерисане легитимације, уз коју се има дати добровољни прилог од 10 леја.”⁶³

Када су припреме биле у велико одмакле, убацила се Земаљска српска народна странка отворено, с нескривеном намером да прославу искористи за своју манифестацију. У том смислу Председништво је издало саопштење бр. 111 / 14. маја 1935, у којем, између остalog, пише:

Познато је Наслову да је у Тимишоари организован један одбор, који приређује 26. маја т. г. прославу 700. годишњице смрти Св[етог] Саве. Пошто се том приликом путује у пола цене, надати се је да ће се Српство тога дана у што већем броју сакупити у Темишвару.

Ову прилику употребљује и ова Странка да одржи велики народни збор... Стога закazuјемо за 26. маја у 9. с. пре подне велики народни збор у дворишту кинематографа „Капитол” и позивамо сваког Србина коме интерес своје школе и свога потомства на срцу лежи да дође на збор и да сам реши судбину својих школа... Решења која народ у лицу својих тако позваних заступника буде донео на збору, биће обавезна за све општине.⁶⁴

Пошто је Приређивачки одбор најавио да ће у случају одржавања непредвиђеног збора одустати од саме прославе (и то је по селима добошем обнародовано), Председништво је саопштењем бр. 115 од 22. маја 1935. потврдило „да ће се 26. маја у 9 с[ати] пре подне безусловно одржати... велики народни збор”, чак „ако се иста прослава из било каквог разлога не би одржала”. Том приликом је одговорност за сазив, који је ишао чисто организацијским путем, преко Ужега, Средишњега и даље преко месних одбора, пребачен неодређено на народ:

То, дакле, није збор само наше Странке, него целога српскога народа у Румунији. Стога се има сваки Србин позвати на збор, без обзира да ли је члан наше Странке или није. Ми смо само узели иницијативу око сазива тога збора по жељи самога народа.⁶⁵

⁶² *Браћо Срби!* — ТВ, год. III, бр. 76 / 21. 4. 1935.

⁶³ *Српским певачким друштвима у Румунији!* — ТВ, год. III, бр. 76 / 21. 4. 1935.

⁶⁴ *ТВ*, год. III, бр. 80 / 19. 5. 1935.

⁶⁵ *ТВ*, год. III, бр. 81 / 26. 5. 1935.

Како је та жеља изражена остало је недокучиво. До краја се цели догађај свео на зборовање у првом плану и на импровизовану прославу као пратећу манифестацију.⁶⁶

Часници ЗСНСР дочекали су Србе на железничкој станици, ставили се, под румунском и српском заставом и с музиком, на чело колоне од 500—600 људи, те кроз град дошли у дворану биоскопа „Капитол”; ту се сакупило до 1.000 особа.

Збор је поздравним говором отворио др Михајло Ђирић.

Главни говорник био је и овога пута др Спасоје Николић. Он је говорио о значају светог Саве, најзад се осврнуо на наше тадашње проблеме: замерио је што народ није консултован пре доношења и ратификовања *Школске конвенције и Црквене конвенције*; оценио је да је Епархијска управа незаконита, подсетио на своја ранија потраживања да се положе рачуни о мировинском фонду свештенства и учитељства, за који сумњичи да је утрошен у друге сврхе; кривио је владику Георгија (Летића) да је напустио паству, па је због тога епархија срозана на степен викаријата (тиме је сам себи противречио, јер је својевремено био чврст у изричitoј тврдњи да о „напуштању Епархије не може бити говора”⁶⁷); посебно је осудио проту Слободана Костића, тврдећи да „руши сваки рад у народу и ствара неслогу”, те је поднео захтев да буде уклонјен.

Учитељ Стеван Журж говорио је објективно о тешком стању вероисповедних школа и учитеља.

Совра Веселиновић из Сараволе замерио је што се ЗСНСР не може састајати „у српском дому” (вероватно је имао у виду Владичански двор), што свештеници нису пошли на излет ЗСНСР у Београд и на Опленац. Пошто народ плаћа и учитеље и свештенике, сматра да би они морали бити чланови ЗСНСР. На његов предлог изабран је одбор од 15 чланова, који ће са Епархијском управом о томе преговарати.

Било је још говорника све у том смислу.

Др Спасоје Николић је затим прочитao текст Резолуције, која је „са мањом променом једногласно примљена”. Резолуција је имала 10 тачака, које сажето садрже следеће:

Осуђује се Епархијска управа: због доношења *Црквене конвенције и Школске конвенције* без питања народа; због неспровођења избора црквених скупштина, због чега су садашње црквене управе незаконите; због свога незаконитог састава и стања, јер су до сада морали бити одржани избори трипут: 1929, 1932. и 1935.

Грубо се нападају и оптужују владика др Георгије (Летић) и прота Слободан Костић.

Захтева се: неодложни сазив Епархијске скупштине; даље, да се и црквеним општинама у Граду и Фабрици додеље сесије и припадајућа

⁶⁶ Опис збора и прославе према написима: *Велики збор српског народа у Тимишоари*, који прати *Резолуција донешена на народном збору у Тимишоари 26. маја 1935*, те *Прослава 700. годишњице смрти Св. Саве у Тимишоари*, објављеним у истом броју листа *ТВ*, год. III, бр. 82 / 02. 6. 1935.

⁶⁷ *На знање*. — Гласник, год. II, бр. 2 / 15. 1. 1922, 23.

земља и да се свештенству обезбеде материјалне повољности; да се одржи вероисповедне школе, ако Епархијска управа обезбеди услове за то; да се јавно обрачунати мировински фонд свештенства и учитељства.

Све у свему, најмање је и само узгред било речи о решавању школског питања, мада је оно при сазиву збора истакнуто као најважније за које треба сваки Србин да дође. А свети Сава није ни поменут.

После се поново, у још већој поворци, а опет са заставама и музиком, кренуло до Команде дивизије, где је бурно поздрављен генерал Опреску, затим до Префектуре, где је исто тако поздрављен префект др Димитрије Нистор. Отуда је поворка дошла у Саборну цркву, где се управо служила литургија: чиноначалствовао је прота Слободан Костић, на хору је појала „Слога”. У својој беседи прота Костић „је поздравио присутни народ, који је нашао времена после одржаног збора и да се помоли Богу” (да ли је ту било ироније?), а затим подуже говорио о *Школској конвенцији*.

После литургије, мање изасланство је посетило проту Костића ради договора о одржавању светосавске прославе и замолило га да, упркос одјави Приређивачког одбора, телефоном позове певачка друштва бар из најближих места. Прота се сагласио са одржавањем прославе, назначивши да га је владика др Георгије (Летић) управо тада телеграмом опуњомоћио да га на прослави заступа.

Прослава је увече одржана импровизовано, суделовањем Бранислава Мирчетића као редитеља. Поздравни говор одржао је др Спасоје Николић, а предавање о светом Сави изговорио прота Душан Гајић. Наступила су певачка друштва из Ђира, Дињаша, Соке, Немета, Сараволе и темишварска „Слога”. Рудњани су извели сценету, и свирали су рудњански и дињашки тамбураши.

То је писало у српском листу.

Нешто касније атмосферу је дочарао сам др Спасоје Николић:

Од радости и усхићења беше само гнев народни већи... Тада добри и дуготрпељиви, али овом приликом до крајности огорчени и раздражени народ, и после збора, када је дао израза своме поштовању према властима и спонтано манифестовао пред звањем Сред[и]шњег одбора Странке као свога искреног пријатеља и чувара народних права, беше тешко задржати да не разлупа прозоре на неким „народним” зградама и да не инзултује извесно свештено лице, које за свога највећег непријатеља сматра. Ипак смо их, као честите и увиђавне људе, уверили да употреба таквих драстичних средстава није достојна српског сина, и тако је рукопилателна [...] казна овом приликом мимоишла онога који беше блед као восак у лицу, када је угледао после збора масу света у Саборној цркви, а дрхтао је као пи[х]тија када је народ ословио.⁶⁸

Када се све сагледа, још се може закључити да се добро завршило. Само што се није завршило.

⁶⁸ Црквено правосуђе и ћојовски ћослови, Темишвар 1935.

• *Доđаји после збора од 26. маја 1935.* Сутрадан по збору огласила се Епархијска управа темишварска *Изјавом „поводом Резолуције српске странке у Темишвару донесене на збору држаном у Темишвару 26. V 1935”*.⁶⁹

Три дана касније, 17/30. маја 1935, *Изјаву* у том смислу дао је и прота Слободан Костић лично.⁷⁰

Даље је 7/20. јуна 1935. одржан збор целокупног свештенства, на којем је, поред осталог, усвојена *Одлука* следеће садржине:

Свештенство признаје владику Георгија (Летића) за законитог епископа темишварског и изражава му потпуну оданост, признање и поверење; за своје највише власти признаје патријаршијске и епархијске органе; за најподеснију сматра вероисповедну школу, која је и предвиђена *Школском конвенцијом*; свештенство прати доношење *Црквене конвенције*, а заступа за Србе у Румунији надлежност националне цркве; даље свештенство само себе сматра надлежним за било какве одлуке о својим приходима и расходима, па и о мировинском фонду; одбија с негодовањем сваку тврђњу да није уз народ, напротив, истиче да је увек било уз народ и да ће и убудуће сарађивати с члановима Српске православне цркве; свештенство осуђује начин којим је *Резолуција* написана „а очекује да ће вођство саме Странке увидети штетан утицај оваквог поступка и за себе, и за целину”.⁷¹

Расправљајући о могућности сарадње са ЗСНСР, свештеници су донели закључак „да ће свештенство сарађивати са Земаљском српском странком онда, када буде из своје средине потпуно елиминириала свога главног секретара др Спасоја Николића, који није члан Српске цркве”.⁷²

Објављујући вест о свештеничком збору, *Темишварски весник* је преneo следеће:

У вези са питањем општег ступања у ЗСНС изречено је да је свештенство вольно без изузетка ступити у ЗСНС и сарађивати у њој, али под извесним условима, јер канонска наређења то, при данашњем стању ствари, онемогућују.

Томе је додао:

У овом смислу биће председник ЗСНС, по свој прилици, извештен.⁷³

То је ваљда први пут да се когод обраћао првом човеку Странке, а не њеном главном тајнику.

Резултат није изостао.

Зацело, по договору, изасланства двеју страна састала су се 6. јула у Араду и постигла договор. Изасланство ЗСНСР предводио је председник

⁶⁹ *Гласник*, год. XIV, бр. 1 / јуни 1935, 2—3.

⁷⁰ Исто, 11—12.

⁷¹ Исто, 6—9.

⁷² *Записник седнице целокућног свештенства Епархије темишварске Православне српске цркве у Румунији, одржане у Темишвару дана 7/20. VI 1935. године у 10 сајахи пре ђордане у дворани Епископског двора темишварској.* — Гласник, год. XIV, бр. 2 / јуни 1935, 19—25, бр. 3 / јули 1935, 37—43.

⁷³ *TB*, год. III, бр. 85 / 23. 6. 1935.

др Михајло Ђирић, изасланство свештенстваprotoјереј Урош Ковинчић. Закључци са састанка унети су сутрадан, 7. јула, у записник, који је затим разаслат свештенству, а своде се на следеће захтеве свештенства:

- Да се... епископу др Георгију (Летићу), Епархијској управи, свештенству, истим начином којим је донешена Резолуција од 26. маја т. г. у Темишвару... даде потпуна задовољштина, и то да се има ово изрећи у седници Средишњег збора Странке најближих дана; исто ради равнања публиковати свима месним организацијама у земљи и санкционисати у доцније одређеном збору.
- Др Спасоје Николић не може имати никакву улогу у Странци, да би се на тај начин омогућило свештенству да без икаквог додира са њиме може активно учествовати у раду Странке.
- Да се народу даде на знање да вођство Странке само увиђа да је потреба, ради даљег опстанка Странке, да сарађује са свештенством.

Вођство ЗСНСР изјавило је на сваку тачку да је у целини прихватила и усваја, те да ће у томе правцу одмах поступити.⁷⁴

Непосредно после закључења тога договора настао је и први превидијални акт, иначе не много активног председника ЗСНСР. Актом је Средишњи одбор ЗСНСР позван 21. јула на седницу са следећим дневним редом:

1. Извештај о упражњеном месту благајника; 2. Обрачун опленачког пута; 3. Полагање рачуна 1934/1935. године; 4. Објашњење гл[авног] тајника о сазиву збора 26. маја и о Резолуцији поводом истог збора; 5. Претрес и становиште ЗСНС у погледу донешене Резолуције на свештеничком збору; 6. Евентуални предлози.

Поменута седница Средишњег одбора није одржана, него одложена за 28. јул,⁷⁵ а о њеном одржавању или неодржавању није даље ништа објављено. Посредно се дознаје да је некаква седница одржана 15. септембра (изгледа с другим садржајем), па је нова заказана за 10. новембар 1935, али није одржана ни тада, ни касније. Председник је поднео оставку и напустио положај. Нови председник није биран, него је председничку надлежност преузео трећи потпредседник Паја Тодоров. Главни тајник др Спасоје Николић је остао на положају, али му је углед пољујан, и дотадашњи сарадници ће га редом напуштати.

• *Још један полемички спис.* На Светог Илију 1935. датиран је нови полемички спис, овога пута из пера др Спасоја Николића а с изазовним насловом: *Црквено правоусуђе и Јојовски послови*.

Овај спис је дошао у време када се с више страна уважило да ЗСНСР није надлежна да расправља црквена питања, да између Српске странке и Епархијске управе треба да дође до помирења за народно добро; такво становиште заузео⁷⁶ (највише можда да не би губио читаоце) и престао објављивати полемичке написе.

⁷⁴ Наводи по примерку из личне збирке реткости Љубомира Степанова.

⁷⁵ TB, год. III, бр. 89 / 21. 7. 1935.

⁷⁶ Исто.

• *Текући љослови Странке до марта 1936.* Под бр. 142 / 23. августа 1935. Председништво је обавестило месне одборе да би се у Темишвару могло упослiti девет шегрta Срба старијих од 14 година.⁷⁷ Нема података да се когод одазвао позиву.

Др Спасоје Николић се у име ЗСНСР заузeo да организујe јoш јedно путовањe у Beograd и на Опленац новембра 1935;⁷⁸ немa податакa да je то путовањe и остварено.

На дан 30. новембра Председништво је обавестило месне одборе о своjoj интервенциji код префектa Тамиш-торонталске жупанијe ради издавањa наредбе подручним звањимa да не oметајe држањe седница ЗСНСР.⁷⁹

На дан 4. децембра 1935. др Спасоје Николић објавио јe детаљno под своjим потписом шta јe предузeo ради решавањa неких жалби пристиглих из Дунавске клисуре и Пoљадијe у вези сa спровoђaњem *Школске конвенцијe*.⁸⁰ С терена јe стигao допис да су његовим одговором само делимично задовољни.⁸¹ О даљim своjим интервенциjамa писao јe марта наредne године.⁸²

У децембру др Спасоје Николић јe, какo вeli, провео „у пословимa наше странке неколико данa у Beogradu”, o чemu јe објавио дугачак напис у наставцима.⁸³ Тамо јe био у аудијенциjи код министра др Милорадa Ђорђевићa, код краљевскog намесника др Раденка Станковићa, посетио јe организациjу „Народна одбранa”, бeоградскog градоначелника, организациjу „Јадранска стражa”, Савез земљорадничких задругa, Савез соколa Краљevинe Јugoslavije, организациjу „Привредник”, Савез удruжењa тргovaца, и неколико путa сусрео сe с „Петром Јонеску, који за Румунe у Јugoslaviji спровoђa Шк[олску] конвенцијu”. У написu нијe навео тачne датумe боравка, али јe назначио da јe за Божић био у Temišvaru.

Под бр. 6 / 04. 02. 1936. ЗСНСР сe обратила српским певачким друштвимa, стављајући им до знањa да јe добrotom Српскогa певачког друштva „Границар” из Суботице добила лep број хорских партитуra којe сe могу у седишту странке преписati. Списак партитуra објављен јe у неколико наставакa.⁸⁴

Под бр. 7 / 04. 02. 1936. ЗСНСР јe објавила да продајe по повољноj ценi књигu Стjепана Вукојевићa *За краљa и Јugoslaviju*.⁸⁵

Средином марта почело јe објављивањe допунског списка књигa (94 наслова, од бр. 445 до 538) којe су пристигле у књижницu ЗСНСР.⁸⁶

⁷⁷ TB, год. III, бр. 94 / 25. 8. 1935.

⁷⁸ TB, год. III, бр. 107 / 27. 10. 1935.

⁷⁹ Исто.

⁸⁰ TB, год. III, бр. 118 / 04. 12. 1935.

⁸¹ TB, год. III, бр. 125 / 29. 12. 1935.

⁸² TB, год. IV, бр. 145 / 08. 3. 1936.

⁸³ TB, год. IV, од бр. 129 / 1936. до бр. 133 / 26. 1. 1936.

⁸⁴ TB, год. IV, од бр. 139 / 16. 2. 1936. до бр. 144 / 04. 3. 1936.

⁸⁵ TB, год. IV, бр. 137 / 09. 2. 1936.

⁸⁶ TB, год. IV, од бр. 147 / 15. 3. 1936. до бр. 151 / 1936.

• *Ошворени сукоб на врху.* Током марта 1936. избио је на површину и раздор у Средишњем одбору, тачније речено између велике већине чланица и одборника и главног тајника. У *Темишварском веснику* је објављено:

Примили смо допис ради обнародовања, према којем 25 чланова Средишњег одбора ЗСНС, на основу §20 Правила, траже сазив ванредне седнице Средишњег одбора ЗСНС. Потписани потпредседници назначише време ванредне одборске седнице Средишњег одбора ЗСНС за 28. март, у суботу по подне у 3 сата, у званичним просторијама Странке, Тимишоара I, улица Унгуреану бр. 11. и позивају све чланове Средишњег одбора на ову седницу. На дневном реду су тачке: Избор комисије ради прегледа рачуна опленачког пута; Објашњење главног тајника о добивеним књигама; Извештај главног тајника о разним прилозима; Остале тачке у вези са путовањима; Евентуални предлози.⁸⁷

Допис је био датиран 22. фебруара 1936. а сви потписници су осведочени приврженици Странке од самога оснивања: Душан Арсин, Живко Арсин, Коста Атанасијевић, Влада Барзин, Чеда Богосављевић, Михајло Бурназов, Савра Веселиновић, Јова Воштинар, Милан Јованов, Илија Лазаров, Лука Лончар, Душан Лукин, Коста Марковић, Жива Мијатов, Жива Митрић, Велимир Павлов, Јоца Пекурадов, Јефта Ракић, Макса Стојанов, Миливој Стојков, др Владимир Стојшић, Тоша Трњанчев, Лаза Филиповић, Милан Цветковић, Бога Чоков. Зацело, на основу *Правила*, председник је био дужан да сазове Средишњи одбор на захтев 20 његових чланова. Уз допис је приказана дозвола темишварске полиције бр. 16.088/1936, којом је одржавање седнице одобрено.

Главног тајника су напуштали и некадашњи верни пратиоци.

Тоша Трњанчев је на своју руку умножио и разаслао проглас (две велике странице густо куцаног текста) датиран 21. марта 1936. а насловљен: *Svakome strpljenju dode kraj!*⁸⁸ Из текста произлази да је група Срба потписала протест против главног тајника ЗСНСР, управо против „nereeda koji je uveo i upravu Stranke i u celokupni srpski život iz Rumunije”, против тога што неће да „sazove sednicu koja bi rešavala o delatnosti njegovoј kao činovnika: napuštanje kancelarije, putovanja i skupljanje priloga u Jugoslaviji bez dozvole i bez obračuna”, и они ће „potpis i postupak njihov uvek potvrditi, a nikad više ga neće povući”.

Како су се догађаји у наставку одвијали и управо коначно замрсили писало је такође у *Темишварском веснику*:

Још септембра месеца прошле године одређена је била одборска седница Средишњег одбора ЗСНС за 10. нов[ембар] 1935. Пошто она... још ни до данас није сазvana, известан број чланова Средишњег одбора, свестан своје дужности... жеleo је да се једном одржи одавно доспела седница, те су, у смислу §20 страначких Правила, 25 чланова Средишњег одбора ЗСНС упутили на пет потпредседника (пошто је председник претходно дао оставку) молбу ради сазива седнице Средишњег одбора.

⁸⁷ *TB*, год. IV, бр. 150 / 25. 3. 1936.

⁸⁸ Навод према примерку из личне збирке реткости г. Љубомира Степанова из Темишвара.

Како што смо дознали, један од потпредседника, Велимир Павлов, упутио је, по пријему дописа са 25 потписа, молбу надлежним властима ради дозволе...

28. марта по подне почеше се сакупљати чланови Средишњег одбора у седишту Странке, и било је 20 члана [!] на окупу, када се појавио орган Сигуранце са полицијском асистенцијом, те саопштивши да је седница забрањена, испразнише дворану. Присутни чланови, узбуђени, изаслаше два делегата код Сигуранце, који су, наводно, тамо дознали да је главни тајник др Николић ометнуо седницу. Један део чланова се разишао, а остали упутише на лицу места допис Председништву Странке, у којем се осуђује горњи поступак главног тајника и у којем се тражи сазив нове седнице у року од месец дана са означеним дневним редом.⁸⁹

Шта је са седницом даље било може се, у недостатку података, само назирати.

Крај је наступао као неминовност.

• *Текући њослови Странке њосле марта 1936.* После немилог догађаја са ометнутом седницом, скоро годину дана у новинама није било никаквих вести. Тек крајем марта 1937. др Спасоје Николић, још увек у канцеларији ЗСНСР, најавио је организовање новог путовања у Београд и на Опленац од 25. до 28. априла.⁹⁰ Није сасвим јасно речено да ли то организује у своје име или у име Странке, а нема ни података да је путовање и уследило.

Из случајно нађенога акта проистиче да је др Спасоје Николић маја 1937. још званичио као часник ЗСНСР.⁹¹ Акт гласи:

Добровољни прилози за издржавање Земаљске српске народне странке у Румунији и омогућење постизавања њезиних смерова на националном, културно-просветном, социјалном и привредно-економском пољу. За прикупљање прилога овлаштен је др Спасоје Николић, генерални секретар.

У Темишвару 5. маја 1937. Др Спасоје Николић с.р. генерални секретар; Паја Тодоров, потпредседник.

Примењен је двојезични печат Странке.

С тим актом др Спасоје Николић је прикупљао прилоге у Сарајеву, „кроз 10 (десет) дана” маја 1937.

За време постојања Земаљске српске народне странке одржани су комунални избори 13. фебруара и парламентарни 20. децембра 1937. године. У међувремену, не успевши да се укључе у политички живот на националној основи, неки Срби су приступили румунским историјским партијама; међу њима је било и часника ЗСНСР. Либералима се у Великом Семпетру приклучио Живко Тошић, а у Темишвару (Мехали) Велимир Павлов. На великој противвладиној демонстрацији у Темишвару 24. маја 1936, коју је организовала Национална сељачка партија, пред Србима је у колони ишао часник ЗСНСР др Борислав Поповић.⁹² Ипак, по-

⁸⁹ TB, год. IV, бр. 152 / 01. 4. 1936.

⁹⁰ TB, год. V, бр. 253 / 21. 3. 1937.

⁹¹ Акт у власништву г. Игора Марковског из Темишвара.

⁹² Када је позније, 2. фебруара 1938. др Север Боку позвао мањинске прваке и предложио оснивање мањинских огранака при Националној сељачкој партији, др Борислав

стоји посредна тврђња да је приликом парламентарних избора децембра 1937, од стране ЗСНХСР „nominiralo... stranačko vođstvo u bukureštanski parlament Spasoja Nikolića i Paju Todorova za srpske delegate, a Adama Mikišića-Hodija iz Keče za hrvatskog delegata”.⁹³ Резултат је, лако разумљиво, био никакав.

Да ли је Странка још штогод радила или да ли се у њено име штогод радило, није се могло докучити.

O раду месних одбора. Током године 1935, по престанку објављивања полемичких написа, из канцеларије Земаљске српске народне странке стизале су углавном вести о обављању контроле рада месних одбора. Главна личност у том послу био је опет главни тајник.

Према кратким, штурим званичним саопштењима, свуда су прегледи текли без проблема и све је налажено у најбољем реду. У ствари, сем чланарине, која је месечно износила највише колико цена једне новине, друго што се, с материјалне стране, и није имало прегледати.

О томе како су пак ти прегледи противали ипак је остало неколико сведочанстава.

Током два дана у фебруару 1935. године изасланици Средишњег одбора обавили су контролу рада месних одбора у Кечи и Ченеју.

2. фебр[уара] били су изасланици на вечери код гостољубивог председника Божидара Арадана. После вечере потражило их је тамошње певачко и тамбурашко друштво, те им је до 2 с[ата] по поноћи певало и свирало прецизно све лепше од лепших народне и уметничке песме и композиције.

3. фебр[уара] били су изасланици гости Обрада Малетића-Бате, председника месног одбора у Ченеју, који их је у своме дворцу својски примио и српски почаштио.⁹⁴

Путујући у Семпетар ради обављања контроле, изасланици Средишњег одбора су дан раније свратили у Варџаш. Присуствовали су проби Певачког друштва, а затим прешли у Српску читаоницу.

Ту се расправљало о пословима Читаонице и о многим актуелним питањима која се нашег народа тичу, подигло се неколико здравица и провело се у најлепшем расположењу до 3 сата ујутру.⁹⁵

Контрола рада месних одбора нарочито је дошла на ред почетком 1936. године; обављали су је потпредседник Паја Тодоров и главни тај-

Поповић, као представник Срба на састанку, изјавио је „да се лично противио стварању посебне Српске партије, пошто су интереси Срба и Румуна увек били исти. Позив за уједињење у јединствену политичку странку сматра мудрим чином” (Душан Сабљић, *Земаљска српска народна странка (ЗСНС) у Румунији 1934—1936. — Наша реч*, год. III, бр. 119 / 24. 4. 1992).

⁹³ Казивање Adama Mikišića, по сећању, овде преузето из књиге: Stjepan Krpan, *Hrvati i Keći*, Zagreb 1983, 88, 162—163. Погрешна је тврђња да је реч о догађајима 1938/39. Напомињем такође да Стјепан Крпан доследно пише кечанско презиме као Микишић, а они су се овде писали као Миксићи.

⁹⁴ TB, год. III, бр. 69 / 03. 3. 1935.

⁹⁵ TB, год. III, бр. 70 / 03. 3. 1935.

ник др Спасоје Николић. Контрола је спроведена у Кечи, Ченеју, Немету, Рудни, Великом Семиклушу, Сараволи, Великом Семпетру, Варјашу и Соки. Колико год се извештачи трудили да заташкају право стање и расположење, већ из новинских извештаја произлази да месне организације нису радиле ништа, и да су пред распадањем. У некима су обављене промене часника, неки часници су напустили положаје, у Рудни је замењена цела месна управа. У Великом Семиклушу није било председника, а потпредседник им беше телеграмом јавио да не долазе, у Сараволи су затечени њиховим доласком, јер им је и оданде телеграфисано да не дођу, у Варјашу су им постављана незгодна питања, у Соки су затекли неслогу итд.⁹⁶ Мала је утеша била што су у Кечи, уз кршење *Правила Странке*, учлањени неки Хрвати или што је у Ченеју „један од вођа комуниста, познати Обрад Команов... ступио у чланство”.

Везе Српске странке с ћелијским партијама и с другим националностима. Земаљска српска народна странка је званично тврдила да „није ни против једне румунске странке, али с правом очекује да ће сваки светстан Србин у њезино чланство ступити”.⁹⁷

Тако је њен главни тајник ликовао, када су Краљевчани одбили да приме изасланике Националне сељачке странке, уз образложение: „Сада су дошла наша српска браћа, и наша је дужност да са њима држимо”.⁹⁸ Семартонцима је замерио што су, уз Румуне, ушли у месни одбор Националне сељачке странке.⁹⁹

Ипак, као да се у том погледу понешто и кроз прсте гледало.

Тако су и у Средишњем одбору ЗСНСР имали „кандидата једне румунске странке, који стару странку није напустио”.¹⁰⁰

Такође, када је у Ченеју, после дужег разговора са др Спасојем Николићем, придобијен за чланство ЗСНСР Обрад Команов, јер је дошао „до уверења да му је место једино и искључиво у Српској странци”, није назначено да је изричito захтевано да се испише из Комунистичке партије, где је био у вођству,¹⁰¹ што он, уосталом, није ни учинио.

Иначе су часници ЗСНСР ишли у аудијенцију код тадашњих политичких лидера, чак и код министра-председника Георгеа Татарескуа, па су и у новинама истицали да су с некима од њих (рецимо, с министром за вероисповести Лепадатуом) стари познаници. Имали су добре везе с темиш-торонталским префектом и темишварским градоначелником, а по местима где су организовали месне одборе — с кнезовима и бележницима.

Дакле, Српска странка је основана само као изборни играч уз традиционално постојеће партије, са отвореном жељом да од Срба створи јединствено гласачко тело, с којим би неко из њеног вођства избио на

⁹⁶ *TB*, год. IV, од бр. 139 / 16. 02. 1936. до бр. 146 / 11. 3. 1936.

⁹⁷ Др С. Н., *Зјрада наша долази ускоро ћод кров.* — *TB*, год. II, бр. 35 / 08. 7. 1934.

⁹⁸ Исто.

⁹⁹ Исто.

¹⁰⁰ *Ајел српске омладине*, Темишвар 1934, стр. 8.

¹⁰¹ *TB*, год. IV, бр. 139 / 16. 2. 1936.

водеће место, где би се после лако договорио с онима који буду на власти.

Од осталих националности ступила је ЗСНСР у везу само са Хрватима.

Када је др Спасоје Николић 8. фебруара 1936. стигао у Кечу ради контроле делатности месног одбора, посетио је и Хрватски клуб, тамо одржао ватрен говор, а када им је саопштио „да су му се обратили Шокци из Рекаша да буду примљени у ЗСНС, једногласно и једнодушно изјавише и браћа Хрвати жељу своју да ступе”. На то је говорник сугерисао да поднесу писмени захтев, па ће се онда „и Шокци из Рекаша, а и Крашовани о томе известити и на конференцију позвати, где би се утвачио начин њихова примања у Странку и у вези с тим и измена, односно допуна *Правила Странке*”.¹⁰²

То јесте било потребно, јер је, према члану 7 *Правила*, чланство ограничено на Србе.

До некакве сарадње је и дошло. Из хрватских извора, који се темеље на тврђама угледних Кечана, дознаје се следеће:

Српска странка је упутила „prestavku temišvarskom biskupu Augustinu Pachi, u kojoj ukazuje na nepravdu što dušobrižnik kečanskih Hrvata, župnik u Karpinišu, ne zna ni riječi hrvatski, nego sav obred u kečanskoj crkvi obavlja na mađarskom jeziku”;

Имало се у виду „da se na gradilištu u Temišvaru dobivenom od gradske općine izgradi Dom Srba i Hrvata, gdje bi bio i internat za djecu obiju narodnosti која се школују у том gradu;

Било је говора „da se Stranka prozove Srpsko-hrvatska zemaljska narodna stranka”.¹⁰³

Ипак, *Правила* нису изменењена, односно допуњена, а у Кечи је постојећи састав месног одбора, без икаквог објашњења, „допуњен” Хрватима.¹⁰⁴

Дакле, све је то предузимао сам главни тајник на своју руку и на брзину, без правног основа, и тек од 1936, када је већ у самом врху ЗСНСР избио отворени сукоб, када је њен углед код Срба већ био озбиљно пољујан, те није имало никаквог конкретног резултата.

Укидање. Године 1938. у Румунији је дошло до велике политичке промене: 10. фебруара успостављена је краљевска диктатура, а 31. марта краљевским указом укинуте су све политичке партије.¹⁰⁵ Тиме је ЗСНСР и формално престала да постоји.

Закључна разматрања. Политичка партија која је понела назив Земаљска српска народна странка у Румунији (или како су је скраћено звали: Српска странка) настала је вољом неких српских интелектуалаца.

¹⁰² Исто.

¹⁰³ Тврђе по казивању самога Адама Миксића, по сећању, овде преузете из књиге: S. К г р а п, *нав. дело и стр.*

¹⁰⁴ Саопштење Председништва бр. 41 / 06. 4. 1936 (TB, год. IV, бр. 154 / 08. 4. 1936).

¹⁰⁵ *Istoria României în date*, Bucureşti 1972.

Појединима могу се приписати, па и признати добре намере и племеници циљеви. Мора се, међутим, такође истаћи да је већина проглашених циљева била превазиђена (као, рецимо, оснивање земљорадничких задруга) или беспредметна (као оснивање певачких друштава и читалишта, кад су она већ постојала у већини српских места). Уосталом, Странка није основала ниједну задругу, ниједно соколско удружење, ниједно певачко друштво, ниједну читаоницу. Прогласила је, додуше, средишњу књижницу с неким примљеним томовима, о којој се не зна да ли је и како пословала.

Не нашавши своје поље рада, покушала је да се наметне као координатор или чак виши орган постојећих организационих структура, оснивањем савеза (земљорадничких задруга, певачких друштава, добротворних друштава, омладинских организација, спортских удружења, доброврорних задруга и слично) који би јој били подвлашћени. Ипак, није основала ниједан савез.

Не успевши ни у томе, залазила је у области за које ни према програму, ни према свом људству, ни према здравом разуму није била позвана. Ту је у првом реду мешање у црквене послове и грубо наступање према црквеној јерархији, од чега је и сама имала само штете.

Даље је улазила у школска питања, у којима опет ништа није решила, јер су, темељећи се на *Школској конвенцији*, школе остале вероисповедне, и за њих је била надлежна Епархијска управа.

Што се тиче политичког циља, то је била чиста утопија: оно неколико хиљада Срба с правом гласа, већином сељака, није могло да намеће своју политичку вољу, а сви суштински проблеми који су нас се тицали били су већ решени и нама прописани међудржавним уговорима између Румуније и Југославије.

Ефемерне месне организације нису ништа радиле, сем можда што су скупљале чланарину, а распале су се већ почетком 1936. године.

Највише што се Земаљској српској народној странци може приписати у заслугу јесте примање молби појединачца и заузимање за решавање личних и појединачних проблема; у томе је деловала као катализатор, и то више на основу личних веза др Спасоја Николића, неголи на основу каквога систематског програма и рада.

Партија се дуго пропагандно држала на речитости свога главног тајника, који је могао да објављује што год је хтео у *Темишварском веснику*. Када се лист, независно од разлога, удаљио од њега, и Странка је већ трпела уштрб.

Уз Земаљску српску народну странку пристало је у почетку нешто интелигенције (адвоката, и учитеља, и свештеника), нешто добронамерних патријархалних сељака, али и нешто галамција који обично прате политичке покрете. Временом су сви остали разочарани.

Средишњи одбор, привремено изабран на Великом народном збору 13. маја 1934, никада није успео да се коначно организује и попуни по сложеном поступку предвиђеном *Правилима*. Изабрани часници, у почетку неактивни, препустили су све главном тајнику, а касније, не могући да се с њим споразумеју нити да га угрозе, повлачили су се. Његова

самовоља, кршење *Правила* и неуважавање ставова осталих, довели су до раздора на врху и убрзали пропаст Странке. Жалосно је што је до раздора дошло и због новчаних проблема, односно због избегавања да се положе рачуни.

Као политичка партија, Земаљска српска народна странка у Румунији била би ионако укинута, као што је и укинута, краљевским указом 1938. године. Жалост је не што је тада укинута, него што је она већ поодавно (1936. а искрено говорећи још 1935) била сишла са сцене, и то врло неславно.

PARTIDULAR REGNICOLAR AL POPORULUI SÂRBESC,
PARTID POLITIC AL SÂRBIILOR DIN ROMÂNIA 1934—1938

Stevan Bugarski

Rezumat

Sârbii care, după trasarea granițelor statelor naționale în urma dezmembrării Austro-Ungariei în anul 1919, s-au aflat în România nu au fost politic organizați, nici activi. După încercări efemere, s-a constituit în fine, în anul 1934, o organizație politică denumită Partidul Regnicolar al Poporului Sârbesc, care s-a înregistrat oficial. Activitatea partidului s-a consumat în polemici și contrări. Nu a realizat nici unul din scopurile proclamate. S-a descompus deja din anul 1936, dar formal a fost desființat, o dată cu toate partidele politice din România, prin Decret regal, în anul 1938.

STATE SERBIAN NATIONAL PARTY, POLITICAL PARTY OF
THE SERBS IN ROMANIA 1934—1938

Stevan Bugarski

Summary

The Serbs who, during the demarcation of the borders between national states after the disintegration of Austria-Hungary in 1919, found themselves in Romania, were not politically organized and active. After the ephemeral attempts at political organization on the national basis, finally in 1934 the State Serbian National Party was founded and was officially registered. Its activities were reduced to polemics and stubborn bickering. The Party did not realize any of the set goals — it disintegrated already in 1936, and was formally abolished in 1938 by the king's decree, like all political parties in Romania.

Miodrag Milin

PARTIDUL COMUNIST ROMÂN ȘI MINORITĂȚILE
Cazul Uniunii Asociațiilor Cultural-Democrate Sârbe din România
sau
sârbii bănățeni de la erzie la calvarul „reeducării”

ABSTRACT: Articolul analizează situația Uniunii Asociațiilor Cultural-Democrate Sârbe din România, o organizație-satelit a Partidului Comunist Român, în perioada 1945—1951, explorând sursele primare păstrate în forma lor oficială, în limba română.

CUVINTE CHEIE: Sârbii, România, Banat, minoritar.

Erezia. În primăvara anului 1945 sârbii bănățeni se găseau reuniți sub semnul Frontului Antifascist Slav (FAS), organizație componentă a Frontului Național Democrat (FND) și aflată sub controlul nemijlocit al Partidului Comunist Român (PCR).

Urmare a unor aspirații naționale neamplinite la 1918 și reluate acum, sub privirea îngăduitoare a Belgradului¹, s-a gândit inițierea acum a unui congres general slav, la Timișoara, pentru 8 mai 1945. Această reunioane ce se anunță primejdioasă pentru viitoarea configurare teritorială postbelică a României, a fost împiedicată, în extremis, de intervenția premierului Petru Groza pe lângă oficialii sovietici ai Comisiei Interialeate de la București².

Prefigurându-se încurcătura pentru relațiile româno-iugoslave prin activarea unui factor politic la Timișoara, sub semnul unității slave, conducătorii FAS au fost convocați la Misiunea Iugoslavă la București; aici emisarul N. Grulovici le-a comunicat delegaților timișoreni concluziile ce au reieșit în urma discuției cu reprezentanții sovietici din România (consilierul de ambasadă Korș): FAS de la Timișoara trebuia să se autodizolve ca organizație poli-

¹ Miodrag Milin, Andrei Milin, *Srbi iz Rumunije i rumunsko-jugoslovenski odnosi, prilog i građa (1944—1949) (Sârbii din România și relațiile...)*, Vrsac — Timișoara 2004, Doc. 7, p. 80—84 (Belgrad, 26. 03. 1945, informare, MAE iugoslav, cu privire la vizita delegației „iugoslavilor din România” la ministrul Ivan Subašići).

² Ibid., Doc. 9, p. 85—87 (Belgrad, 27. 06. 1945, informare, MAE iugoslav, cu privire la discuțiile cu diplomatul sovietic Korș, despre dizolvarea FAS).

tică, urmând ca membrii săi să se regrupeze sub forma unei asociații cultural-educative democratice slave din România³.

Şedința comitetului de inițiativă a preconizatei Uniuni a Asociațiilor Culturale Democrate Slave din România (UACDSR) s-a ținut la 15 iulie 1945. Adunarea s-a întrunit și „pentru a lua cunoștință de unele sarcini pe care PCR le pune în fața noastră... și anume, reorganizarea liniei slave.”

Nu lipsit de importanță este faptul că inițiatorul acestei „reorganizări” a fost (cel puțin aşa semnează — n.n.) avocatul Borislav (Bora) Popovici⁴; spunem că e important acest fapt, deoarece respectivul a mai figurat și ca secretar al defunctului FAS. În această postură, el semnase invitațiile pentru amintitul congres slav de la Timișoara. Ca președinte al FAS, pe invitație, datată 3 mai 1945, nu era menționat un nume; pentru conformitate semnând un oficial de rând al structurii⁵.

Derulând puțin în sens invers filmul timpului, ne vom opri la 26 martie 1945. O delegație — spune documentul de arhivă — a „iugoslavor din România” se afla în vizită la Ministerul de Externe Federal de la Belgrad⁶. La ministrul Ivan Subașici erau de față Rada Fenlaciki, președintele FAS și inspector al școlilor minoritare, Lazar Adamov, editor al organului de presă al FAS *Pravda*, Milan Teodorovici, director al *Pravdei*, Ljubița Marcovici, secretar al FAF (Frontul Antifascist al Femeilor), Pavle Stoianov, secretar al tinereții FAS, precum și reprezentantul Frontului Popular pentru Banatul de Nord (militari iugoslavi); a asistat la discuții și ministrul adjunct de Externe, generalul Velebit.

Într-un limbaj ermetic, raportul de la ședința comitetului de inițiativă din 15 iulie 1945, menționat anterior, vorbește de „greșelile făcute în trecut” și „mai ales cele din ajunul Congresului slavilor ce se pregătise”. Asemenea greșeli „slăbeau frontul de luptă comună și puteau aduce PCR într-o situație de nedorit”. Parafrând puțin „într-o situație de nedorit” a ajuns nu PCR-ul, ci sârbii; sârbii bănățeni și „antifasciști”, care s-au erijat într-o avangardă „antifascistă” a PCR-ului mai mult decât era de așteptat din partea lor.

Și din nou, puțin în trecut, la Belgrad, cu ministrul Subașici, generalul Velebit și sârbii timișoreni. La amintita întrevedere a reieșit că „obiectivele organelor antifasciste slave din România sunt identice cu cele ale mișcării de eliberare națională în Iugoslavia; e de fapt vorba de o mișcare populară care urmărește preluarea puterii de către popor și înscăunarea iubirii frățești în sânul comunității slave.” Obiectivele concrete ale mișcării slave din România ar fi „unirea cu Iugoslavia a tuturor provinciilor în care trăiește populația slavă

³ *Ibid.*, Doc. 10, p. 87 (Belgrad 04. 07. 1945, telegramă cifrată, ministrul Subașici înștiințează Misiunea de la București despre justea organizare UACDSR).

⁴ Aici și în continuare se păstrează numele în forma sub care se află menționate în documentele citate.

⁵ *Ibid.*, Doc. 8, p. 84 (Timișoara, 03. 05. 1945, invitație: „...FAS organizează în ziua de 8 mai 1945, orele 11 a.m., în sala Manej din Cazarma Transilvania, un congres al populației slave democratice din România.). Pentru istoria generală a Uniunii Sârbilor din România, vezi Ljubo-mir Stepanov, *Savez Srba u Rumuniji*, ediția a II-a, Timișoara 2004, p. 29—45.

⁶ M. Milin, A. Milin, *Op. cit.*, p. 80—84.

și — dacă acest lucru nu ar fi posibil — strămutarea acestei populații în Iugoslavia⁷. ”

După cum observa avocatul Bora Popovici la 15 iulie „aceste greșeli, nu ale noastre, *ci ale unor membri*” ... au tins spre șovinism, făcând deservicii PCR-ului (de fapt sârbilor bănațeni)⁸.

Într-adevăr, acești „membri” care s-au expus la Belgrad, vor înceta să mai populeze scena figurilor de linia întâi. Exaltând peste măsură simțirea națională, ei s-au descalificat ca lideri minoritari în acea vreme de sinuoasă și, la urmă, implacabilă tranziție postbelică. Același avocat Popovici, om de nevoie și la vreme nefavorabilă, observa că vremea FAS-ului a apus, ca „o organizație politică, de altfel prea mică pentru a putea apăra interesele slavilor”. Acestea, remarcă „clarvăzătorul” viitor președinte al UACDSR, „pot fi satisfăcute mai bine în cadrul unui partid mare — PCR ...”. Tot el, lecuit subit de amăgitoarea nălucă panslavă, observa cu nebănuite resurse de detașare: „FAS-ul a fost o organizație provizorie. Acum, când fascismul este desființat ca forță, militară...nu mai este necesar...”.

Calvarul. În vara anului 1948, apele UACDSR s-au învoltburat din nou, definitiv de data aceasta. La 28 iunie a fost dat publicitatii documentul Biroului informativ al țărilor comuniste, reunit la București, de condamnare a Iugoslaviei și a orientării promovate de liderul acestuia, Tito. A urmat o campanie furibundă de mitinguri orchestrante de PMR (fostul PCR), în care cel mai vehement suna glasul Anei Pauker⁹, care îndemna fățiș la revolta armată a popoarelor iugoslave, pentru răsturnarea „odiosului” Tito, devenit peste noapte unealta „imperialismului anglo-american”. Pe aceeași linie, în tonalități ceva mai moderate, se afișa discursul lui Gheorghiu-Dej¹⁰ și — din rațiuni lesne de înțeleș, chiar la Timișoara —, cel al ministrului de Interne, Teohari Georgescu¹¹.

Prin urmare, la Timișoara s-a învrednicit să vină, în persoană, însuși ministrul de Interne, unul dintre membrii vârfului piramidei de partid-stat. Teohari Georgescu avea în față un obiectiv cu totul special: de a-i convinge — constrângere pe șefii uniunii și pe ceilalți sârbi reprezentativi să îmbrățișeze și să difuzeze printre oamenii simpli ideile incriminatoare ale rezoluției antiugoslave.

O primă intrunire a temutului ministru cu activiștii uniunii a avut loc la 2 iulie; deși surprinși și buimăciți de întorsătura neprevăzută a evenimentelor, cei adunați au refuzat să-și aștearnă semnăturile pe un act de incriminare a Iugoslaviei. Au urmat presiuni, exercitate asupra conducerii executive a uniunii, în cursul noptii din 2 spre 3 iulie; conducătorii sârbilor au fost duși la sediul județean al PMR, unde ministrul de Interne în persoană, activistul Bogdan și secretarul județean Stanciu au alternat promisiunile cu amenințările; în cele din

⁷ *Ibid.*, p. 82.

⁸ Arhivele Naționale Jud. Timiș, Timișoara, *Fond UACDSR*, Dosar 1/1944—1945, Ședința Comitetului de Inițiativă din 15. 07. 1945, f. 90.

⁹ M. Milin, A. Milin, *Op. cit.*, Doc. 36, p. 199—200, 10. 07. 1948. Discursul antiugoslov al Anei Pauker de la Ploiești.

¹⁰ *Ibid.*, Doc. 35, p. 195—199, 09. 07. 1948, Discursul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, în fața activului PMR de la București, prilejuit de Rezoluția antiugoslovă a Kominformului.

¹¹ *Ibid.*, Doc. 39, p. 204—205, București, 12. 07. 1948. Raport și comentarii de presă despre Rezoluția antiugoslovă a Kominformului.

urmă T. Georgescu a ridicat tonul: „Dacă nu sunt pentru rezoluție, înseamnă că sunt, de fapt, împotriva URSS-ului și a lui Stalin!” În consecință, au fost etichetați drept „bandiți, trădători și spioni iugoslavi”. La urmă li s-a dat de înțeles că „vor suporta singuri consecințele”. Au fost lăsați în dimineața de 3, interzicându-li-se însă părăsirea domiciliului (respectiv orașul Timișoara). În după-amiază aceleiași zile s-a ținut ședința Comitetului Executiv al Uniunii. De această dată, cei prezenți, cu două excepții, au semnat adeziunea solicitată. Adeziunea astfel smulsă a fost imediat făcută publică, prin ziarul *Pravda*, al Uniunii.

Ministrul și-a continuat campania de promovare a rezoluției antiugoslave prin satele sârbești (Diniaș, Sânmartinul Sârbesc, Ivanda...) cu promisiuni generoase, de reducere a cotelor pentru cei dispuși să adere. În zilele ce au urmat, satele au fost străbătute și de activistul de la centru, Bogdan, care s-a pornit și pe o campanie de imagine, eliminând de peste tot portretele lui Tito, confiscând cărțile iugoslave și interzicând, sub sancțiuni, ascultarea Radioului de la Belgrad¹².

Minoritatea sârbă a rămas buimacă, total năucită de acest neprevăzut război al sloganelor și etichetărilor; mai ieri, toți entuziaști „anifasciști”, iată acum li se dezvăluiau alte „adevăruri”, idolii lor apăreau a fi de fapt „slugile imperialismului” sau chiar „unelte ascunse ale fascismului”. O harababură de termeni și interpretări care, în logica mesajului politic, însemnau că nimeni nu e sigur de ce poate să-i rezerve viitorul și că primejdia paște la orice pas.

S-au format, în procedură de urgență, echipe de propaganisti ce trebuiau să umble prin sate, să explice și să justifice „noua linie”, pe care ei însăși nu erau capabili să o deslușească. Ca la orice situație de asemenea incertitudine, soluția întrevăzută era... amânarea. Propagandistii UACDSR s-au întrunit, prin 10 iulie¹³, într-o ședință de „bilanț”, care trebuia să evaluate efectele în teritoriu ale comunicatului de adeziune la rezoluția antiugoslavă, prefabricat de la PMR, și însușit, formal, de cei din conducere, cu o săptămână în urmă. Textul de condamnare a liniei iugoslave a ridicat și o serie de *obiectii*.

Interesante sunt comentariile propagandistilor uniunii, reuniți în amintita ședință la centru. La nivelul conducerii s-a însușit, cum spuneam, rezoluția antiugoslavă¹⁴, urmând ca aceasta să fie inoculată și oamenilor de la țară; mulți (către 2000, cu aproximație), foști voluntari în unitățile de partizani ale lui Tito. Deplasarea în teritoriu s-a petrecut în 4 iulie¹⁵. Redactorul *Pravdei*, Laza Adamov fusese la Foeni. Întrunirea sârbilor de-aici a fost precedată de o

¹² Pavle Stojanov, *Jugoslovenska Nacionalna Manjina u Rumuniji (Minoritatea națională iugoslavă din România)*, Beograd 1953, p. 126–129.

¹³ Arhivele Naționale Jud. Timiș, Timișoara, Fond UACDSR, Dosar 7/1948, f. 142, Raport telegrafic 12/13 07. 1948, ora 24:00, transmite tov. Bogdan către Ministerul de Interne.

¹⁴ *Ibid.*, f. 86. Proces verbal, extras: „Comitetul executiv al Uniunii Culturale Democrate Slave, întrunit în ședință extraordinară, ținută în ziua de 3 iulie 1948, luând în cercetare situația care s-a creat din cauza abaterilor grave a conducerilor Partidului Comunist al Iugoslaviei, care împing Iugoslavia spre lagărul imperialist, cu unanimitate a adus următoarea hotărâre: își însușește în întregime Rezoluția Biroului Informativ al Partidelor Comuniste din luna iulie 1948... Suntem convinși că în acest fel, împreună cu poporul român și cu celelalte naționalități conlocuitoare din RPR, vom contribui la consolidarea frontului democrat antiimperialist, în fruntea căruia stă neclinît eliberatoarea noastră a tuturor, Uniunea Sovietică.”

¹⁵ *Ibid.*, f. 27–32, passim (rapoarte de teren, 10 iulie 1948).

conferință a PMR, unde s-au remarcat și câțiva sârbi localnici. Apoi, după-amiază, s-a ținut adunarea propriu-zisă, cu sârbii. „Prelucrarea” a fost ascultată „liniștit”, fără întrebări, fără agitație. Doar uimire... „Cum de s-a ajuns la stările actuale din Iugoslavia?” Participanți — 35—40 de persoane. La Beregsaul Mic a fost Laza Nedelkov; în fața a cam 50 de participanți, rezoluția a fost primită în liniște. Doar întrebări de genul: „Cum de s-a ajuns până aici, când ne-am condus după iugoslavi, sau le-am luat exemplul?” Nicio obiecție, „predomină cu mult mai mult interesul pentru cotele de cereale, aşa că populația nu se ocupă cu rezoluția”, observa raportorul nostru, adept al soluțiilor comode. La Partea s-a deplasat Popovici Gheorghe. Si aici oamenii manifestă surprindere, „dar nu iau poziție, nu sunt agitați de această problemă... mai mult interes și agitație e în jurul cotelor”. De la Sâmpetru Mare informa Gruici Milan. În această mare aşezare sârbească s-a ținut o întunire comună a PMR și UACDSR. În fața celor peste 150 de oameni a vorbit „pe sârbește” Boško Lațici, învățător din sat, fost ofițer iugoslav și angajat al Ambasadei de la București¹⁶. Atmosfera a fost, se pare, destul de încinsă, „s-au pus foarte multe întrebări!” E de presupus că a fost de față și o figură enigmatică, activistul de rang superior de la București; era misteriosul dr. Bogdan, care, apoi, le va face zile amare sârbilor¹⁷ „recalcitranți”. Prin urmare, la Sâmpetru Mare s-a desfășurat și un gen de „duel ideologic” între emisarul iugoslav Lațici, fostul comandant de partizani, și instructorul PMR care-și zicea dr. Bogdan... Câteva concluzii: „Nu s-a primit bine rezoluția și, în special, unele expuneri ale delegaților partidului, care nu au cunoscut suficient relațiunile iugoslave”... „Mulți din foștii luptători ai armatei iugoslave critică hotărârea Comitetului central al organizației slave” (respectiv adeziunea acesteia, din 3 iulie, la rezoluția anti-iugoslavă a PMR — n.n.). S-au produs mari nemulțumiri, „chiar și în rândurile acestora care au fost împroprietăriți”, față de creșterea abuzivă a cotelor la cereale (69 de vagoane, față de 34 în anul precedent). Delegatul instructor PMR a încercat o promisiune, în sensul că, dacă sârbii se vor conforma așteptărilor „cota va fi foarte mică”. Raportorul observa, cu resemnare și franchețe, că „urmare celor de mai sus, munca de propagandă va merge foarte greu”¹⁸. La Soca (Caplar Dobroslav), Saravale (Malimarcov Steva), Sânnicolaul Mare (Conici Bora), Cenad (Sapungiin Ioța), Tolvădia (Lepoiev Steva), atmosferă cenușie: surprindere și neînțelegere „în special la foștii luptători”¹⁹. La Recaș, localitate cu o distincță comunitate croată, Pelici Ioța raporta că „în convorbiri particolare oamenii se manifestă des pentru Tito”... prezentat ca croat²⁰.

Poate o notă aparte răzbate printre rândurile semnate de Sapungiin Ioța, care vorbește de sârbii săi ca fiind „cu calm, dar foarte abătuți”²¹. E mai mult o privire introspectivă a propriei stări de spirit, în fața furtunii, pe care se pregătește s-o înfrunte. Un alt disident „în față”, dr. Miloš Todorov, piesă „de calibru” a uniunii, deputat în MAN, știe deja ce are de făcut: la Diniaș a fost o

¹⁶ Ibid., f. 27, verso.

¹⁷ Ibid., f. 142. (vezi nota 12).

¹⁸ Ibid., f. 28.

¹⁹ Ibid., f. 27—32, passim.

²⁰ Ibid., f. 28 verso.

²¹ Ibid., f. 29.

conferință „cu mulți participanți”, nepronunțare de-altfel²²...; se va pronunța cât de curând, dar împotriva rezoluției. Un al treilea disident, Boja Stanoevici, a făcut ce a făcut și nu s-a prezentat ca propagandist la Recaș, unde era așteptat în 4 iulie. În schimb, s-a revanșat din plin la ședința conducerii uniunii din 10 iulie: „...populația sărbă este profound nemulțumită, în special cu hotărârea noastră”... „Conducerea s-a izolat de mase”... „Oamenii nu mai vin la organizație, în special se observă aceasta la Timișoara”... „Ziarul ‘Pravda’ nu mai este condus de către organizația noastră”, „N-ar fi trebuit să aducem hotărârea, și nu era corect publicarea hotărârii, în special cu semnăturile... până a pierdut încrederea față de noi”²³. [Noi, adică e vorba de președintele în exercițiu al uniunii, Bora Popovici, cel care a redactat textul procesului verbal al ședinței din 10 iulie — n.n.]. Președintele Popovici și-a luat datoria de a răspândi cuvântul partidului la sărbii din Ciacova. Într-un acces de sinceritate, va recunoaște că a făcut-o în față a doar 15—20 de localnici. Același „calm” și „nepronunțare”; asigurări privind continuarea normală a vieții organizației, dătătoare de liniște, speră președintele.

N-a fost să fie așa; am văzut, Boja Stanoevici deja reproșa conducerii uniunii că s-a înstrăinat de viața reală a minorității, riscând să-și piardă reprezentativitatea. Președintele a încercat să redreseze autoritatea subminată pe dinăuntru, apelând la raționamente gen „interes superioare” și citate din rezoluția incriminatoare a iugoslavilor, care urmăresc „spargerea unității democratice”. Apoi, cu o doză substanțială de ipocrizie, se distanțează de „elemente sentimentale naționale care împiedică înțeleagerea și munca” și „care trebuie învinse cu tact”; deoarece „ei însăși nu sunt convinși... de teza ce trebuie să susțină”. Spiritul naționalist ce-i domină „cu greu le permite să înțeleagă bine și în aprofunzime rezoluția”; aceasta și din cauza lacunelor în „pregătire teoretică”, fapt ce-i împiedică „să înțeleagă cele din rezoluție”, speculează bine orientat avocatul președinte Popovici. Si o nouă moștră de ipocrizie și obediență la un loc: le reproșează oamenilor tocmai ceea ce pe el mai mult îl neliniștește: „n-au curajul a ieși față de popor, atunci când cred că vor găsi oprire și nu înțeleg rolul de îndrumare...”²⁴.

Nimic nou sub soare; doar o secvență tristă de conduită, frecvent de-acum practicată, de aspiranții la cariera politică, versatili și fără scrupul, care pun pe seama opozanților propriile infirmități de caracter și comportament. Și, la urmă, delatorul în propria lui golicune: „Am ajuns la concluzia că cu aceștia nu se poate lucra în condițiunile actuale și că trebuie să găsim o soluție mai bună. Am ajuns și la concluzia că membrii com.(itetului) n(ostru) central, dacă lucrează mai departe în același fel, vor strica mai mult decât fac... și țin de necesar să cer sfatul Jud.(etenei) PCR”²⁵. De fapt, de o jumătate de an era PMR, dar PCR suna mai mobilizator, încă.

Ca orice canalie, foarte grijuile de cultivarea propriei imagini „de bine” și de transferare a eventualelor umbre sau eșecuri pe seama altora și președintele nostru caută circumstanțe care să-l absolve de eventualele critici, cum ar fi lip-

²² Ibid., f. 30.

²³ Ibid., f. 30—32, passim.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

sa de „vigilență”, că lucrurile au luat-o razna la sărbi. N-ar fi vorba de incom-
petență în arta conducerii, ci mai degrabă o scăpare, cu totul accidentală, care
nu i se poate însă nicicum imputa „eroului” vizat, care a apucat-o deja pe ca-
lea izbâncilor... Disimulare și inocență, perfect mimata. Deci, la un moment
dat, în ședință „s-a început o agitație aprigă”; dar aceasta când respectivul lip-
sea, „fiind chemat la telefon și părăsind sala”. Abia la reîntoarcere a remarcat
atitudinea agitată a lui Ioța Nicolin, care, vehement, cerea „de a se aduce o
nouă hotărâre, prin care să se precizeze că hotărârea din 3 iulie nu este a orga-
nizației ca atare, ci personală, a celor care au semnat-o...”. Aceasta, deoarece
„suntem considerați ca trădători” și „că nu putem să judecăm Partidul Comu-
nist Iugoslav ca associație culturală”... La aceste opinii s-au asociat „ferm”
Boja Stanoevici, Ioța Sapungiin, Ioța Pelici, „deși deja anterior am combătut
acest punct de vedere”, menționează sârguincios președintele tichitor al proce-
sului verbal. Respectivii au cerut cu insistență „să discutăm din nou toată pro-
blema cu PCR.”. A rămas „să se prezinte cu toții acolo și să-și exprime acolo
deschis punctul de vedere”²⁶.

Că obiecțiile n-au fost doar formale, asta au aflat curând și „organele”,
prin informatorii lor ce împânzeau structurile Uniunii. Conducerea executivă a
Uniunii (care, am văzut, parcă își pierduse rosturile politice! — n.n.) a fost
convocată de urgență la sediul PMR: „recalcitranții” trebuiau să-și retracteze
opiniile și să se ralieze la ceea ce PMR-ul hotărâse, prin vocile de astă dată
îngemăname ale lui Dej și Pauker.

Prin jocul Fortunei s-a păstrat relatarea telegrafică despre această ședin-
ță-maraton din noaptea de 12 spre 13 iulie, în raportul instructorului de la
Centru, Bogdan, către șeful de la Interne, Teohari Georgescu. Spre o mai bună
înțelegere a dramatismului acestui moment de început al vânătorii de „eretici”
printre sărbi, iată enunțul ei: „— Am fost întărit de tov. Teohari să te chem
la aparat, că ai să-mi comunică ceva. — Da, din conducerea sărbilor de aici,
deputatul Miloș Todorov, Stanoevici Boja și Sapungiin Ioța agită populația
sârbă în jurul unei moțiuni prin care se declară în dezacord cu rezoluția Birou-
lui informativ și cu atitudinea PMR. În jurul lor se grupează chiaburi și preoți
reacționari sărbi. Moțiunea lor au încercat să-o transmită și dincolo. Noi suntem
de părere aici că, pentru păstrarea liniștei și pentru a împiedica desfășurarea
unei acțiuni de masă, ... dacă aceștia trei ar fi reținuți. Atât am avut de spus.
Moțiunea lor a fost transmisă la București și se află la tovarășul Kișinevschi
(șeful propagandei centrale de partid — n.n.). Cu această moțiune au fost tri-
miși curieri în toate centrele importante ale țării, cu indicația ca, după ce au
fost iscălate, să fie transmise dincolo. Atât. — Tov. Bogdane, te rog să aștepți
cinci minute. — Da, da, aici sunt Internele... Immediat vine dl. ministru cu re-
zultatul; aşa a spus, s-a dus la cabinetul d-lui ministru Teohari Georgescu și
vine imediat cu rezultatul. — Bun,... tov. Bogdane, vom lua noi măsuri în
cursul nopții sau mâine, după ce vom judeca consecințele acesti măsuri. —
Înțeles? — Da, am înțeles. Ei sunt acum la noi (adică în sediul PMR — n.n.),
și dezbatem problemele în mod politic, dar e vorba să plece acasă la sate... —
Și voi tranșați chestiunea politicește. Și dacă nu veți ajunge la nici o concluzi-

²⁶ Ibid., f. 32 verso — 33.

une, vom lua noi măsuri; dar, avem motive să credem că mergând acasă... să dispară. — Noi suntem, la fel, împotriva măsurilor pripite. Tovarășul Teohari decide dacă trebuie sau nu să fie reținuți. Am crezut de bine să arătăm situația aceasta încă noaptea aceasta. Noi continuăm discuțiile politice încă o oră sau o oră și jumătate, vom vedea la ce rezultate ajungem și vom anunța dimineața, eventual încă noaptea; dar noi nu putem face nimica, după terminarea ședinței, dacă ei dispar. — Da, am înțeles! Ce ți-am spus este punctul de vedere al tov. Teohari. Bine? — Da, bine. — Noroc, să trăiești! Dacă mai ai ceva de întrebăt, întreabă! — Nu mai am nimic de întrebăt... În caz dacă avem ceva urgent, revenim. Noapte-bună...”²⁷

Iar pasul următor, de punere la zid și declanșarea sarabandei de nenorociri, începea astfel: „Comitetul Executiv al Uniunii Asociațiilor Culturale Democrate Slave din România, în ședința din 18 VII 1948, luând cunoștință despre comportarea unor elemente din conducerea Asociației, în unanimitate, aduce următoarea REZOLUȚIE. În aceste momente, când asociația, ca și populația, trebuie să fie cât mai unită, alături de forțele democratice din țara noastră, s-au găsit oameni ca dr. Miloș Todorov, Ioța Sapungiin, Boja Stanoevici și Bora Petrov, care au încercat să spargă unitatea populației sârbești, s-o despartă de restul populației progresiste, să o arunce în brațele reacțiunii. Prin acest fapt, Miloș Todorov, ca inițiatorul, om plin de înfumurare și ambiiții personale, alături de Sapungiin Ioța, venit din America, iar în timpul războiului, colaborator și prietenii cu fasciști (sic!), au vrut să lege întreaga populație a noastră de trădarea internaționalismului proletar a lui Tito, Kardeli, Gilas și Rankovici, mergând pe linia naționalismului șovin burghez, pe linia spargerii frontului antiimperialist; astfel ei au mers alături de burghezie, alături și cu reacțiunea. Prin această acțiune, Miloș Todorov, Sapungiin Ioța, Stanoevici Boja, și Bora Petrov, au devenit agenți ai reacțiunii și au vrut ca și asociația noastră să devie o unealtă a lor. Datorită însă vigilenții membrilor noștri, această acțiune a fost descoperită, iar inițiatorii ei demascăți. Comitetul Executiv socotește că această acțiune, începută de cei de mai sus, care au încercat să atragă și alte elemente, este o acțiune subversivă, de trădare, acțiune ce nu are nimic comun cu activitatea Asociației noastre. Având în vedere cele de mai sus, și anume, că Miloș Todorov, Sapungiin Ioța și Stanoevici Boja, au trădat interesele populației sârbești și s-au pus la cheremul reacțiunii, în conformitate cu art. 28 din statutele noastre, Comitetul Executiv hotărăște excluderea lor din conducere și din Asociația noastră. Suntem convinși că în felul acesta, alungând din mijlocul nostru pe toți trădătorii, vom întări organizația noastră, vom suda mai bine legăturile noastre, cu poporul român și naționalitățile conlocuitoare, vom întări Republica noastră populară și vom contribui la întărirea Frontului Antiimperialist, care are în frunte marea noastră prietenă și vecină, Uniunea Sovietică. Comitetul Executiv al Asociației”²⁸.

„Reeducarea” sârbilor între tragic și ridicol. În urma eșecului deplorabil al încercării de a fi instrumentată uniunea ca o armă eficace a propagandei co-

²⁷ Ibid., vezi nota 12.

²⁸ Ibid., f. 101.

muniste românești anti-Tito, s-a pornit o furibundă campanie de hăituire a militantilor sărbi, prin Secția de cadre a PMR, filiala Timiș-Torontal. Rapoartele acesteia descriu cu minuțiozitate faptele incriminate și măsurile avute în vedere pentru redresarea autorității și readucerea sărbilor sub controlul propagandei de partid.

Fiind deosebit de sugestive în evidențierea unor stări temporale, vom încerca să prezintăm acele fapte și situații, ilustrative pentru o nouă pedagogie politică aplicată asupra minoritarilor: construirea unei conduite duplicitare de „recompensare” a celor obediienți sau lași și represiune necruțătoare pentru cei neîndulpecați.

- *Iulie 1948.* „După apariția rezoluției Biroului informativ despre situația PCI, membrii de partid din CC, organizația slavă, au primit sarcina de a lămuiri populația sărbă din județ despre trădarea unor membri ai CC PCI, în frunte cu Tito. Tovii au semnat o rezoluție apărută în *Pravda* (Timișoara), în care au înfierat, în numele populației sărbești, trădarea lui Tito.

Această luare de atitudine din partea lor nu a fost sinceră și, în dosul partidului, au pregătit o contra-rezoluție, în care au afirmat că prima rezoluție a fost semnată de ei, ca membri ai PMR-ului, însă ca slavi ei, așteaptă până ce poporul sărb își va spune părerea. Acțiunea lor a fost demascată și partidul a sancționat cu excludere organizatorii acestei acțiuni. Cu această ocazie, s-a putut constata că, de fapt, Organizația Culturală Slavă, cu toate că era condusă de membri de partid, era sub influența național-șovină și se conducea după ordinele primite de dincolo de graniță, prin Ambasada iugoslavă. CC al organizației slave a fost încadrat cu tovi devotați partidului nostru și, printre ei, s-a început o intensă campanie de lămurire a populației sărbești despre situația din Iugoslavia”²⁹.

- *August 1948.* „Evenimentele din Iugoslavia au constituit o piatră de încercare pentru membrii de partid sărbi. Pentru întărirea lor, secția noastră a luat măsuri, în primul rând, contribuind la alegerea îndrumătorilor, care au fost trimiși în comunele sărbești și la reorganizarea colectivului de muncă de la ziarul *Pravda* și a organizației slave. Astfel am dat ajutor la reorganizarea CC al Org. Culturale Slave și tov. Curici Alex.(andru), fost instructor la Secția Județeană de Propagandă (la școală) a fost trimis ca activist la ei, în calitate de secretar...”³⁰.

„În urma cercetărilor cu privire la situația membrilor de partid din CC, Organizația Culturală Slavă, au fost sancționați cu excludere din partid: dr. Miloș Todorov, Ioța Sapungiin, Bora Petrov, Boja Stanoevici și Pavle Stoianov, atașat lângă Ambasada Iugoslavă din București. În urma evenimentelor din Iugoslavia și din comunele sărbești am trecut la reorganizarea conducerii Organizației Culturale Slave, promovând tovi de încredere, începând cu CC, până la ultima organizație de bază”³¹.

- *August — octombrie 1948: racordarea UACDSR la instrucțiunile Secției de cadre a PMR.* „Plan de muncă al Comitetului executiv al UACDSR

²⁹ Arhivele Naționale Jud. Timiș, Timișoara, Fond Comitetul Județean PCR Timiș-Torontal (1948—1950), Inventar 686, Dosar nr. 43/1948, Rapoarte de activitate, secția Cadre, f. 37.

³⁰ *Ibid.*, f. 38.

³¹ *Ibid.*, f. 41.

(1 august — 1 octombrie 1948). Sarcini generale: 1. demascarea politicii dușmănoase populației slave din RPR duse de o parte a conducerii Uniunii (Todorov Miloș, Sapungiin Ioța, Stanoevici Bojidar, foști secretari ai Uniunii); 2. demascarea politicii dușmănoase a conducătorilor PC din Iugoslavia, conform rezoluției B. I.; 3. antrenarea populației slave în rândul forțelor democratice pentru sprijinirea acțiunilor guvernului, scoțând în evidență rolul PMR; 4. popularizarea URSS ca forță conducătoare a lagărului democratic în lupta pentru pace, democrație... Sarcini concrete: prelucrarea în toate asociațiile locale, în număr de 61, a politicii dușmănoase duse de o parte din conducerea Uniunii (Todorov, Sapungiin, Stanoevici), după cum urmează: 30 Decembrie, membru CC al Org. Culturale Slave, a susținut acțiunea trădătoare a dr.-ului Miloș Todorov. I s-a dat răgaz pentru a recunoaște nejustețea poziției Tito; cu toate acestea, s-a declarat în dezacord cu Rezoluția BI³².

- *Septembrie 1948.* „Nicolin Ioța, fostul conducător al Brigăzii UTM 30 Decembrie, membru CC al Org. Culturale Slave, a susținut acțiunea trădătoare a dr. ului Miloș Todorov. I s-a dat răgaz pentru a recunoaște nejustețea poziției Tito; cu toate acestea, s-a declarat în dezacord cu rezoluția BI³³.

- *Octombrie 1948.* „În 11 octombrie 1948 s-a deschis o școală de cadre țărănească, cu predare în limba sărbă, la Județeană Timiș, cu 35 de tovi, care, ulterior, să fie folosiți în munca de răspândire în cadrul Organizației Slave sau în alte locuri... Școala sărbească a fost organizată pripit și plasele au trimis elemente neverificate și fără dosare; și ulterior, făcându-se verificare elevilor s-a constatat că au fost elemente venite la școală, nemembri de partid, din cauză de pripeală și neverificarea muncii, care au fost trimise acasă³⁴... În comuna Diniaș, satul natal al dr. Miloș Todorov, este mult frământată problema acestuia și, în special, faptul că este plecat într-un loc necunoscut (?) și nu mai dă semn de viață. Ni se semnalează și faptul că a sosit în Dineaș ziarul *Politika*, trimisă fiind din Kikinda, în care s-a relatat cazul lui Todorov...”³⁵.

- *Noiembrie 1948.* „Școala sărbească am terminat-o cu 30 elevi. Tovarășii, după terminarea școlii, au fost puși ca secretari ai organizațiilor de bază și organizațiilor culturală slavă, pentru întărirea ideologică și organizatorică a partidului nostru...”³⁶.

Printre metodele de „reeducare” ale secției de cadre, la loc de preț era delățiunea. Iată o moștră ajunsă la noi, scăpată vigilenței „epuratorilor” de arhive compromițătoare.

„Fenlac, la 1. XI 1948. Raport. Subsemnatul Plujar Mircea, de origine sărb, membru ân PMR, promovat din 1945, cont.(abil) 7 Noiembrie — din Fenlac, cu ocazia rezoluției Biroului informativ, relativ la Iugoslavia, a(u) fost în com(una) noastră tovarășii: lector Brițan (n-o fi Bogdan? — n.n.), de la Județeană și tov. Băștianu, de la Comisia locală a sindicatelor Timișoara, cu care

³² Ibid., Fond UACDSR, 7/1948, f. 2.

³³ Ibid., Fond Comitetul Județean PCR Timiș-Torontal... f. 62.

³⁴ Ibid., f. 64.

³⁵ Ibid., f. 67, Deputatul MAN dr. Miloș Todorov a fost ridicat de la domiciliu, în ziua de 14 iulie 1948, și transportat la București. Apoi a fost dus în regim de arest la domiciliu, la Brașov, de unde a fost adus direct în procesul intentat „trădătorilor titoiști”, în vara anului 1950, la Tribunalul Militar de la București. A fost condamnat la închisoare pe viață. (vezi nota 11).

³⁶ Ibid., ... f. 72.

am urmărit toată activitatea org. Slave, trei săptămâni. În urma cercetărilor, am aflat că este org. de politică șovină, majoritatea chiaburi. În fruntea lor stă preotul Unipan Veljko, sârb. Clica se adună la bogătașul Mișa Nichici, unde, când am intrat cu tov. Briban, i-am găsit sub pretext de a bea țuică, ascultând Beogradul. Persoanele Nichici Mihai, exclus din partid; Mitrici Mircu, chiabur; Nichici Gheorghe, chiabur; preot Unipan Veljko, chiabur, deși nu sunt vecini. Plecând noi din această casă (bisericuță) am mai întâlnit, mergând spre ei, (pe) Sava Mitrov, chiabur, 55 iug.(ăre) pământ și cu Mihailovici Mija, exclus din partid, care spuneau că merg la Nichici Mihai, la radio, că acolo e și popa. De vreo 15 zile a venit acasă, din Iugoslavia, studentul Mitrici Mișa (politician). Umblă, din casă-n casă, după știri. Fiind cercetat de mine, știindu-mă sârb, mi-a spus că a fost chemat la Comitetul Central Buc.(urești), unde a stat două săptămâni, pentru cercetări (eu nu-l cred). A mai fost cercetat la locuință de către tov. Chepețanu Ana, membră PMR, cu cunoștințe vechi din București, și cu tovi prieteni la CC; aceasta o știut să-i smulgă mai multe, printre altele, și că anume de când tov Tito nu mai lucrează decât cum vede el că e bine, și de când a promis poporului că le va păstra independența proprietății private, el, Mișa Mitrici, este ferm convins că acumă 100%, îl vrea tot poporul; precum și că cei mai mulți membri devotați ai lor sunt în țara noastră. I-a mai spus că el are grija să nu se întâlnească nicicum cu Nichici Mihai, și nici cu popa. De aici a dedus tovarășa că cei mai periculoși sunt acești trei oameni, anume: Nichici Mihai-chiabur; Veljko Unipan, preot — chiabur; Mitrici Mișa, student, fiu de speculant. Apoi am aflat, prin un tov din counda Variaș, Erdelean Sava, Variaș nr.111, căruia i-a spus în tren că el, Mișa Mitrici, a dus un memoriu și un raport făcut de clica lor împotriva secretarului politic de-aici, care este comunista din 1919. L-a raportat, nu se știe ce minciuni a dus la Siguranța din Sânnicolaul Mare. Am dori să știm pe cine mai are el și pe-acolo. Eu raportez doar atât, sperând că veți face cercetările cuvenite. Cu salut tovărășesc, Plujar Mircea, Fenlac, nr. 50”³⁷.

Hărțuirea minoritarilor atinge paroxismul în preajma deportărilor în Bărăgan³⁸; Faptele cele mai banale sunt deformate fără decentă în ambianța otrăvită a instrucțiunilor de la „cadre”. Însușită și amplificată, până la caricatural, de mediul obedient și slugarnic al conducerii „reformată” a Uniunii, realitatea cea mai banală devine, după caz, un posibil cap de incriminare sau, dimpotrivă, ocazie de vulgară și indecentă adulataie. Iată sporadice mostre, întâmplător scăpate de „epurări” mai recente de arhivă:

- *Ianuarie—martie 1951.* „Dare de seamă a Comitetului Executiv al UAC-DSR, ianuarie—martie 1951. În perioada aceasta s-a desfășurat **Procesul titoștilor**³⁹ la Timișoara. Tot în același timp, noi am trimis activiști pe teren, în comunele din care erau acești titoști, pentru a vedea atmosfera în aceste co-

³⁷ *Ibid.*, ..., Dosar nr. 46/1948, f. 74—75 (Raport cadre, Fenlac, 1. XI. 1948).

³⁸ Miodrag Milin, Liubomir Stepanov, *Sârbii din România în golgota Bărăganului*, Uniunea Sârbilor din România/Asociația Foștilor Deportați în Bărăgan, Timișoara 2003.

³⁹ În a doua jumătate a anului 1949 (iunie—iulie), majoritatea fruntașilor Uniunii au fost ridicati de-acasă și arestați; astfel a debutat la Tribunalul Militar din Timișoara, în august 1949, „Procesul Grupel de spioni și trădători în slujba spionajului clictii fasciste a lui Tito”. (Liubomir Stepanov, *Uniunea Sârbilor din România — 15 ani*), Timișoara 2005, p. 42.

mune. Activiștii au urmărit aceasta și au prelucrat despre politica trădătoare a lui Tito—Rancovici și a agenților lor, care sunt judecați. Atmosfera era, în mare parte, bună, fiindcă s-a păservat că țărani muncitori sărbi au condamnat pe acești titoiști; ca la comuna Diniaș, chiar soția lui Nețin Paia, care a fost condamnat ca titoist, Nețin Desanca a luat atitudine contra lui, care a spus: „Acuma ea vede de ce soțul ei n-a vrut să între în GAC, fiindcă el este agent titoist și a căutat să saboteze...” În comuna Saravale, Ianoșev Spasa spunea că: „Acuma văd eu de ce verișorul meu, Ianoșev Sima, care este agent titoist condamnat, a căutat să mă atragă că nu intru în GAC, spunând că se va schimba timpul; însă eu nu l-am ascultat și am intrat în GAC, unde lucrez și astăzi... Astfel de atitudini au fost și în satul Soca, Beregsăul Mic și altele...”⁴⁰.

„Raport pe trimestrul I (ianuarie—martie) 1951 al Comitetului Executiv al UACDSR)... Organizația noastră, condusă și îndrumată de partid, a dus luptă de demascare a dușmanului, antrenând populația țărănimii muncitoare sărbești la demascarea bandei de fasciști și asasini ai clicii lui Tito—Rancovici, slugoiilor imperialismului anglo-american, dușmani de clasă, ațători la un nou război, pentru întărirea conștiinței de clasă (?), ură contra chiaburului și contra unității naționale, ură contra naționalismului burghez, dragoste față de proletarismul (sic!) internațional, dragoste față de patria noastră RPR și eliberatoarea noastră Marea Uniune Sovietică, bastionul păcii și securității popoarelor...⁴¹. ...Agitația vizuală: lozinci, gazete de perete și cetătenesci, caricaturi... Pentru desemnarea (sic!) caricaturilor nu am reușit ca să antrenăm tovarășii mai vârstnici, și în majoritatea cazurilor, caricaturi desenează copiii de școală sau, în cazuri izolate, unii care sunt mai talentați. În felul acesta, s-au făcut în comune cu populație sărbă 129 de caricaturi, unde erau demascați banditul Tito, imperialiștii anglo-americanii, cum sunt: Rudna, Sânmartin, Ivanda, Sâmpetru și altele; la fel, caricaturi cu demascarea chiaburilor, dușmanului de clasă din comunele respective. Caricaturi nu sunt în comunele unde nu este dusă luptă de clasă, cum este Ceneiul, în ultimul timp, Variaș, Saravale, Checea și Recaș, unde țărani sunt foarte împăciuitori și sub influență bisericiei. În ceea ce privește agitația vizuală, pentru scrierea lozincilor nu am putut antrena pe tovii mai vârstnici ca să le facă; și în toate comunele noastre le fac învățătorii cu copiii de școală, prin îndrumarea și ajutorul partidului. Aceste lozinci au textul: Trăiască PMR, Tr.[ăiască] RPR, Tr.[ăiască] URSS, bastionul păcii și Jos cu trădătorul Tito ...”⁴².

• *Aprilie—iunie 1951.* „Dare de seamă... În perioada aceasta, activul organizației a studiat și citit cărțile și broșurile apărute în limba sărbă, precum și cărțile apărute în cinstea a 30-a aniversări a Partidului, de exemplu; 30 de ani de luptă a Partidului, rezoluțiile și hotărârile CC al PMR, broșuri ale tov. Gh. Gheorghiu-Dej, tov. Ana Pauker și altele. Iar la comune s-au citit, de exemplu, în comuna Diniaș, biografia tov. Stalin, cărțile eroilor căzuți, ca Filimon Sârbu, Ocsko Terezia și altele. În comuna Cenei și Parța, biografia tov. Gh. Gheorghiu-Dej, broșura tov. Ana Pauker. Au mai fost ținute conferințe la care

⁴⁰ Arhivele Naționale Jud. Timiș, Timișoara, Fond UACDSR, Dosar 10/1951, f. 62—63.

⁴¹ Ibid., f. 66.

⁴² Ibid., f. 70.

s-a arătat eroica luptă a Partidului, în perioada de 30 de ani de luptă pentru pace, democrație și socialism. Au fost scrise cântece și recitări noi, în cinstea aniversării Partidului, care au arătat lupta eroică a Partidului nostru, scrise și compuse de poetii și compozitorii noștri...⁴³ ...Am dus munca de lămurire a țărănimii de a intra în întovărășiri de a-și munci pământul cu tractoare SMT, prin arătarea țărănimii superioritatea de a munci pământul cu mijloace tehnice și cu metode sovietice... În campania de însămânțări au fost scrise cântece și recitări adecvate campaniei. Țărănamea a fost antrenată de a scrie articole pentru gazeta de perete și de stradă. În perioada aceasta s-a dus munca de ascuțire a luptei de clasă unde au fost demascați dușmani de clasă, chiaburi. În comuna Variaș au fost demascați chiaburii: Velin Laza, Cirici Mihailo de Marici Sava, în conferință. În comuna Cenad au fost demascați, prin conferință și caricaturi, chiaburii Paia Jivici, Ioța Nedelcov, Uncianschi Nica, care au sabotat campania de însămânțări. Acești chiaburi titoiști au răspândit și zvonuri titioiste. La chemarea Comitetului permanent pentru apărarea păcii în RPR și sub conducerea Partidului nostru, organizația noastră a desfășurat o muncă de lămurire și mobilizare a țărănimii muncitoare sărbe, de a semna apelul Consiliului mondial pentru încheierea unui pact al păcii între cele cinci mari puteri. Populația sărbă, în general, a primit bine această acțiune și au pus semnăturile lor pe acest apel, contribuind prin aceasta la întărirea păcii și dând încă o lovitură bandei de spioni ai lui Tito—Rancovici. Însă, au fost și unele cazuri izolate, foarte puține, care n-au vrut să semneze. Unu(l) a fost în satul Soca, unde chiaburul Jaici Ioța a influențat țărănamea să nu semneze, unde s-a observat că niciunul n-a vrut să semneze (din acea stradă — adăugat cu cerneală, ulterior deci — n.n.), iar în timpul acela a fost acolo tov. Sablici, care a fost sesizat că niciunul nu vrea să semneze. Când a întrebat pe țărani de ce nu vor să semneze, au răspuns că ei vor, dar Jaici Ioța i-a spus să nu semneze. Acest chiabur a fost demascat de tov. Sablici Milutin, instructorul organizației noastre. O nouă greutate cu semnarea Apelului pentru pace am avut în raionul Moldova Nouă, în comunele Câmpia, Divici, Radimna și Socol, unde țărani au fost influențați de dușmanul de clasă, că dacă semnează vor intra în Gosp(odăria) Agric(olă) Colectivă. La începutul campaniei, peste 30% au refuzat de a semna. După ce au fost demascați dușmanii de clasă titoiști și munca a fost dusă mai intens, de la om la om, (!) s-a reușit ca apelul pentru pace să fie semnat cu 96%...⁴⁴ ... Pentru demascarea uneltelor războinice ale anglo-americanilor și slugilor lor Tito—Rancovici au contribuit caricaturile făcute și scoase pe gazeta de perete și de stradă și în cadrul căminelor culturale... de exemplu, în comuna Cenad, a fost demascat, prin caricatură, chiaburul Uncianschi Nica, care n-a predat cota de lapte la timp și cum a vândut vin la negru...⁴⁵ ...În cinstea Zilei de 8 Mai, Ansamblul organizației noastre a învățat 3 cântece noi, una în limba română și 2 în limba sărbă; compozиții noi făcute în cinstea zilei de 8 Mai „Drapelul partidului” și „Colectiviștii sărbătoresc partidul”. Cântecele

⁴³ Ibid., f. 75.

⁴⁴ Ibid., f. 77.

⁴⁵ Ibid., f. 79.

învățate au fost cântate la 1 Mai, la Grădina Capitol. Poeții noștri, în cinstea Zilei de 8 Mai, au scris 11 recitări și poezii, care descriu glorioasa luptă a partidului nostru în decursul celor 30 de ani...”⁴⁶.

Sărman destin de minoritar la răscruce de lumi și la marginea de țară; haina cameleonului i-a devenit uniforma de zi cu zi, în speranța tot mai iluzorie a izbăvirii de sine. Iar când, istovit și inutil, s-a lepădat de haina mincinoasă, în oglindă vede ceva difuz, sau nu mai vede deloc: cu haină, fără haină, tot rătăcit rămâne.

РУМУНСКА КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА И МАЊИНЕ
Случај Савеза словенских културно-демократских удружења у Румунији
или: Срби у Банату између мука јереси и мука „преваспитавања”

Миодраг Милин

Резиме

На основу званичних докумената сачуваних у Националном архиву (Тимишкја жупанијска управа) напис прати рад такозванога Савеза словенских културно-демократских удружења у Румунији, сателитске организације Румунске комунистичке партије, од самога оснивања „реорганизацијом” Словенског антифашистичког фронта, па до године 1951. Јасно се очituju tri сасвим различита периода: почетни, када је владало одушевљење за повезивање с Југославијом; спредиšњи, када је објављена *Резолуција* Информбира 1948., који карактерише колебање између савести да се *Резолуција* не прихвати и људског попуштања пред великим притиском који је вршен претњама и застрашивањем; најзад, у трећем раздобљу, врхови су обезглављени хапшењем, лажираним процесима, тешким оптужбама и још тежим пресудама, а у Савезу су остали да активишу преплашени слабићи, страхујући да ће и њих можда снаћи иста судбина, те су се због тога залагали за све гласније и оданије него што је било природно.

У првом периоду овдашњи Срби су полагали велике наде у комунистичку Југославију, у трећем се уздавали да ће приврженошћу стећи благонаклоност комунистичке Румуније. У оба случаја наде су им се изјаловиле. Страдали су и од једне и од друге стране.

У раду се одлично ваја и трећи лик, лик људи-камелеона који су се одржали од почетка до краја, мењајући се према приликама, газећи своје речи и безобзирно жртвујући сараднике.

Тако су овдашњи Срби страдали и од својих.

Напис је казивање о тој вишеслојној трагици.

Излагање је пропраћено навођењем аутентичних званичних докумената, који илуструју психолошки набој тешких поратних времена и притиске који су на Србе вршени с највиших и најодговорнијих функција у држави, да би без роптавања, гласно и непоречно прихватали не само одређену званичну линију партије, него и свако њено витоперење: одмах после рата пријатељство с Југославијом, мало затим сасвим супротно, непријатељство до фабриковања лажи и проповедања мржње. Најгоре је, можда, било у томе што је спровођење партијске линије

⁴⁶ Ibid., f. 94.

требало остварити без обзира на жртве, и што је то жртвовање других остављено на милост и немилост многих непоштењака, па и злонамерника.

Српски живљај се, одушевљен присуством Совјета, које је олако поистоветио с Русима, а још више одушевљен партизанском борбом, у којој је учествовао, и пропагандом коју није прозрео, најпре вртоглаво, неопрезно, готово самобубилачки заложио за завођење новога политичког режима, а затим се, доживевши вишеслојну трагику, редом повлачио из јавног живота, остављајући да се у његово име и на његову штету уздижу непозванци, који ће га представљати и срамотити, а којих ће се касније тешко моћи отарасити.

ROMANIAN COMMUNIST PARTY AND THE MINORITIES
The Case of The League of Slavic Cultural-Democratic Associations in Romania
or: The Serbs in Banat between the Suffering for Heresy and
the Suffering of “Re-education”

Miodrag Milin

Summary

On the basis of the official documents preserved in the National Archives (Timis district administration), this paper follows the work of the so-called League of the Slavic Cultural-Democratic Associations in Romania (a satellite organization of The Romanian Communist Party) from its foundation, when the of The Slavic Anti-Fascist Front was 'reorganized', till 1951. Three completely different periods could be clearly distinguished: the initial one, when the delight about the relations with Yugoslavia prevailed, the middle one, when The Resolution of the Inform-bureau was published in 1948, characterized by the vacillation between awareness that The Resolution should not be accepted and human yielding to great pressure including threats and intimidation; finally, in the third period, the leadership was incapacitated by arrests, staged processes, harsh accusations and even harsher verdicts, so only the tattered weak persons remained to work in The League, fearing that they, too, would maybe face the same destiny, so they spoke out louder and more loyally than it was natural.

In the first period, the Serbs there placed great hopes in the communist Yugoslavia, in the third they believed that they would gain benevolence of the communist Romania by being loyal. In both cases, their hopes failed, so they suffered both from the former and the latter.

This paper presents well the third personality, too, the personality of the men-chameleons who remained there from the beginning till the end, changing according to the circumstances, going against their own word and ruthlessly sacrificing their collaborators.

Thus the Serbs there suffered from their own kin, too.

This presentation is a narrative about that multi-layered tragicalness.

The presentation is accompanied by the quotations from the authentic official documents which illustrate the psychological charge of the hard post-war times and pressures put on the Serbs from the highest and most responsible functions in the state, so that they would, without grudging, loudly and irrevocably accept not only a specific official line of the party, but also its every vacillation: immediately after the war friendship with Yugoslavia, somewhat later completely the opposite, animosity leading to the fabrication of lies and advocating hatred. Perhaps the worst thing was the fact that the implementation of the party line was to be realized regardless of the victims, and the

fact that the sacrificing of others was left to the will of many dishonest, even evil-meaning persons.

The Serbian population — delighted with the presence of the Soviets, whom the Serbs lightly equalized with the Russians, and even more delighted with the partisan fighting in which they took part, as well as deceived by the propaganda which they did not see through — at first impulsively, carelessly, almost suicidally opted for the introduction of the new political regime, and then, experiencing a multi-layered tragicalness, they gradually withdrew from public life, allowing unwanted persons — who would represent and disgrace them, and who would be difficult to get rid off later — to rise on their behalf and to them harm.

Миља Н. Радан

РОМАНСКИ И ГРЧКИ ЛЕКСИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ У КАРАШЕВСКИМ ГОВОРИМА. ОПШТИ ПРИКАЗ

САЖЕТАК: Предмет овога рада јесте приказ, у општим цртама, старијег слоја грчких и романских позајмљеница у карашевским говорима (од V—VI до краја XIX века). Узимајући као критеријум за поделу заступљеност романизма и грецизма на целом српском лингвистичком ареалу, аuthor их сврстава у две групе: а) општи романизми и грецизми (заједнички већини српских говора, укључујући и карашевске говоре), и б) романизми и грецизми специфични карашевским (и, делимично, румунским банатским) говорима. Део ових позајмљеница у КГ потиче из балканског супстрата, док је други део позајмљен посредством других језика румунског, немачког, турског, мађарског (у непосредном контакту са говорницима дотичних језика или посредством администрације и других државних институција народа који су владали Банатом). Истиче се, такође, да су прилично велики број лексема КГ позајмили из румунског језика, а које нису забележене у другим романским језицима или је њихов облик реконституисан.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Карашевци, Банат, периферијски говори, грецизми, романизми.

0.1. Са етничког аспекта, Балканско полуострво од најстаријих времена, dakле, и пре доласка Словена на ово подручје, одликује се шароликошћу становништва, а слични економски услови, политичке прилике и географске мале међусобне удаљености различитих етничких група условили су тесне и континуиране везе између балканских народа, везе које су резултирале међусобним прожимањима и утицајима у свим доменима материјалне и духовне културе.¹

Како што је познато, западни део Балканског полуострва насељавала су илирска, а источни део трачка племена. Ови су се индоевропски варварски народи налазили у непосредном суседству двеју античких медитеранских цивилизација и култура — грчке и римске, које су континуирано и снажно утицале на њихову духовну и нарочито материјалну културу, а званични језици су не само у приморским областима, већ и у

¹ Др И. Поповић, *Историја српскохрватског језика*, Матица српска, [Нови Сад, 1955], 18; Mih, 7.

унутрашњости Балкана (чак и северније од њега), били *латински* (на западном) и *грчки* (на источном делу полуострва). Почев од II века пре Христа, када су Римљани заузели илирско приморје, па све до почетка II века после Христа када су овладали читавим полуострвом, латински језик је загосподарио на овим просторима и започео је процес романизације балканских народа, процес који је у потпуности успео у јадранском приморју, а у мањој или већој мери и у регијама унутар Балкана. Након повлачења Римљана са Балкана услед најезде варварских номадских народа, од последица вишевековне римске владавине, на лингвистичком плану, спомињемо две најзначајније: а) настанак неколико романских балканских језика (румунски, /арумунски, македорумунски, исторумунски/², далматски, истроромански, фурлански) и б) у идиомима нероманизованог становништва, потомака Трачана или Илира, остали су бројни видљиви трагови латинског језика.

0.2. Словени су ступили у контакт са балканским становништвом већ у I—II веку после Христа, а балканско тло насељавају током VI—VII века. Од тада су преци данашњих Јужних Словена били у непрекидном и непосредном контакту са Византијским царством и под континуираним утицајем византијског језика и културе. Снажнији византијски утицај испољен је на источном делу Балкана (Бугари, Срби), који је ушао у сферу утицаја византијске цркве. Утицај грчког језика испољавао се двојако: *непосредно* — усменим путем, у контакту између говорника, и *посредно* — књишичким путем. Код Срба је тешко данас установити који су грецизми ушли у језик директно а који индиректно, посредством латинског или неког романског (балканског) језика.³ Доласком Јужних Словена на Балкан етничке и лингвистичке прилике се још више усложњавају. Контакт или/и суживот Јужних Словена са автохтоним становништвом условљава нове међусобне утицаје и прожимања у свим доменима материјалне и духовне културе. Настају, дакле, нови процеси који ће на етнолингвистичком плану имати значајне последице, као што су: асимилација и славизација већег дела балканског романског становништва и нестанак појединих романских језика са ових простора, али и обрнут процес романизације јужнословенског становништва, као што је случај са дачанским Словенима, те распад јужнословенске језичке заједнице и рађање, паралелно са стварањем првих средњовековних словенских држава, нових јужнословенских језика (бугарски, српски, хрватски, словеначки), снажан јужнословенски уплив на балканске несловенске језике (мање на грчки), али и несловенских на словенске језике.

0.3. Касније, заузимањем највећег дела Балканског полуострва од стране Турака, етнолингвистичке прилике ће се и даље усложњавати, наставиће се процеси утицаја и преплитања разних култура и језика.

1.0. Историјска прошлост Баната, у којем вековима живи словенска етничка оаза позната под именом *Караџевци*, типична је за балканске прилике.

² Арумунски, македорумунски и исторумунски неки лингвисти сматрају језицима, а други румунским дијалектима.

³ Mih, 9.

До доласка Јужних Словена на Балкан, на банатским просторима живели су Дачани, једно од бројних трачанских племена. Након битака са легијама римског императора Трајана (101. и 106. г.) дачанска држава (највећи део данашње Румуније) нестаје и потпада под римску власт, а Дачани ће за време окупације од 106. до 271. године бити у потпуности романизовани.

1.1. Доласком Јужних Словена и насељавањем Баната, као и целокупне Дакије, започиње ново поглавље у историји ове области. Од V—VI века па све до отприлике X—XI века, становници Баната били су једино *Словени*, односно први слој јужнословенског живља, и *Румуни*,⁴ боље ређено романизовано дачанско становништво.

1.2. Почев од X—XI века, када је Угарска освојила Банат, на овом подручју јавља се трећи етнички елеменат — мађарски, али су *Mađari* у Банату бројчано били незнатни и углавном их је било по градовима.

1.3. Од 1552. године до 1718. године, највећи део Баната претворен је у турски пашалук, период који ће такође оставити видљиве трагове у језику аутохтоног банатског становништва, српског и румунског.

1.4. 1716. године Банат постаје крунски посед Хабзбуршке царевине. Од 1718. све до 1860 (Војна граница до 1872), када Аустријанци препуштају администрацију Баната Угарској, Бечки двор је осмислио и спровео планску колонизацију Баната. У том раздобљу, Банат насељавају колонисти католичке вероисповести претежно германског, али и романског и словенског порекла: Немци, Французи, Италијани, Шпанци, Чеси, Словаци, Бугари и др. Мађари су након преузимања администрације над Банатом наставили колонизације, истина мањим интензитетом, и углавном су Банат колонизирали Мађарима, где су они етнички били веома слабо заступљени. Дакле, почев од XVIII века, етничка структура становништва Баната драстично се мења. Ако су до XVIII века Срби и Румуни сачињавали велику већину банатског становништва, од XVIII века они бројчано слабе; нарочито ће српски етнички елеменат изаћи као највећи губитник, јер број Срба у Банату од тада стално опада.

1.5. Треба на крају напоменути још и то да су овим просторима, у разним историјским периодима, прошли и други народи (Кумани, Келти, Германи, Авари и др.), те су и они оставили извесне трагове, истина малобројније, у култури и језицима данашњих балканских народа, премда су ти трагови недовољно истражени.

2.0. У Банату, области која се одликује бројним и великим етничким превирањима током историје, настала је једна словенска етничка енклава чије становништво је данас познато под именом *Караџевци* (или *Крашевани*). Полазећи од етнолингвистичких факата, а узимајући у обзир историјске податке, иначе веома оскудне за тај период, можемо закључити да су Караџевци потомци првог слоја банатских Јужних Словена који су у VI—VII веку населили Банат, а који су се касније (XIV—XV век) помешали са придошлим српским избеглицама из јужне или ју-

⁴ И. Поповић сматра да су Румуни тек након доласка Словена населили Дакију; вид. И. Поповић, *н. д.*, 42.

гоисточне Србије, као и са околним румунским банатским живљем током вишевековног непрестаног контакта или/и суживота; касније, средином XVIII века, иако у много мањој мери, и бугарске избеглице ће допринети коначном уобличавању ове, по много чему специфичне *карашевске етничке енклаве*.⁵

Сасвим је извесно да су преци Каравашака, након романизације словенског становништва у некадашњој Дакији, коју су они избегли, вековима живели у својој данашњој постојбини у романском/румунском окружењу, на самој периферији српског (и јужнословенског) језичког ареала, изоловани од своје матице. Будући да су били у сталном контакту, а у извесним периодима и на извесним просторима⁶ било је и суживота са околним румунским становништвом, Румуни су дали велик и значајан етнолингвистички допринос коначном уобличавању овог етничког изолата. Много каснији контакти са колонистима придошли су у Банат почев од XVIII века на овамо, посебно са Немцима, оставиће трагове у карашевским говорима, али не тако значајне и бројне као што је случај са румунским утицајем.

Живећи вековима у румунском окружењу, карашевски живаљ је, ради избегавања етничке и лингвистичке асимилације, постајао све конзервативнији и себи наметнуо самоизолацију. У једном моменту свог развоја, прихватањем католичке вероисповести (највероватније у првим деценијама XVII века),⁷ створен је још један заштитни механизам — *верски*, који је још више допринео затварању ове заједнице, али је истовремено суштински допринео уобличавању *посебне етничке и лингвистичке свести* код Каравашака.⁸

2.1. Као што је случај у било којем језику, продор позајмљеница у КГ узроковали су и поспешили разни фактори: географски, културно-цивилизацијски, економско-политички.⁹

⁵ О пореклу и генези карашевске етничке групе, као и о досадашњој литератури о Каравашцима в. код: M. N. Rada n, *Graurile...*, 14—63.

⁶ В., нпр., Алмашку долину где је, након словенско-румунске симбиозе, романизован словенски живаљ који је био део првог словенског слоја који се простирао од липовског и рекашког краја преко карашке долине до Свињице на Дунаву. О овоме вид.: Ж. Милин, М. Н. Рада n, *O заједничком пореклу архаичних српских говора са подручја румунској Банату („банатско-ирнодорски”, карашевски и свинички)*, *Romanoslavica*, XXXVIII, Bucureşti 2003, 41—68; М. Н. Рада n, *Рефлекси ятија у словенској топонимији Банату*, *Probleme de filologie slavă*, XI, 2003, 85—94; Е. Petrovici, *Toponime slave din Valea Almăjului (Banat)*, *Studii de dialectologie și toponimie*, Bucureşti 1970, 138—142; Ј. Ердељановић, *Правови најстаријег словаја у Банату*, Niederlív Sborník, Praha 1925, 275—308, и др.

⁷ Вид. M. N. Rada n, *Graurile...*, 40—42.

⁸ М. Н. Рада n, *Узроци колебања Каравашака при етничком определевању*, у зборнику „Скривене мањине на Балкану”, Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, Посебна издања 82, Београд 2004, 177—190; Исти, *Онос каравашских интелектуалаца с краја XIX и прве половине XX века према етничком пореклу*, Темишварски зборник, 3, Матица српска, Нови Сад 2001, 229—242; Исти, *Карашевские говоры — особый язык или говор какого-то южнославянского языка*, у зборнику „Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах”, Санкт-Петербург — Минхен, Biblion Verlag, 2005, 83—97.

⁹ М. Ивић, *Ошићи његлед на проблем шуђица*, О лексичким позајмљеницима, Суботица—Београд 1996, 11.

Лингвистички супстрат Баната и снажан вишевековни, континуирани утицај румунског банатског поддијалекта видљиво су утицали на развој и структуру карашевских говора. Посебно је романски и румунски уплив јак у лексици КГ, која је, иначе, најпробојнији сегмент било којег језика. Наравно, велики број лексичких позајмљеница из латинског и грчког језика ушао је у КГ преко румунског језика, најчешће услед директног контакта између банатских Румуна и Карашевака. Тек од 1918. године када је део Баната, у којем живе и Карашевци, припао Краљевини Румунији, започиње период интензивног утицаја и позајмљивања из румунског језика књишким путем (преко школе, администрације, војске, средстава јавних информисања итд.). Међу тим позајмљеницама велики је број лексема грчког и нарочито латинског порекла.

Мањи је број позајмљеница из грчког и латинског језика које су ушле у КГ посредством других језика — турског, немачког, мађарског и др., па и књижевног српског/хрватског језика, а њихово позајмљивање почиње се остваривати касније, почев од XI века. Позајмљивање грецизама и латинизама посредством ових језика вршено је претежно непосредно од говорника дотичних језика са којима су Карашевци дошли у контакт на банатском тлу, а мањи део је позајмљен посредством културних и друштвено-политичких установа.

3. Предмет овога рада јесте приказ, у општим цртама, старијег слоја грчких и романских позајмљеница у КГ. Под *старијим слојем* грецизама и романизама подразумевамо период од V–VI века све до почетка XX века. Неоспорно је да је ово веома дугачак временски период, те би га требало разматрати по потпериодима. Иако нам простор не дозвољава детаљније разматрање (што остаје да буде урађено у некој будућој опширнијој студији), покушаћемо да у овоме раду тај дуги временски распон поделимо и представимо у два засебна сегмента: а) *period средњег века све до 1818. године* и б) *од 1818. године до прве половине XX века*. Као основу за одређивање горње хронолошке границе првог сегмента (а) узели смо рад В. Михајловића, *Грађа за речник српских речи у предвуковском периоду*, а ту смо укључили и оне позајмљенице за које имамо потврде из консултоване стручне литературе да су веома старе, то јест из средњовековног периода.

Основна подела ових позајмљеница у КГ биће извршена на основу критеријума заступљености у српским дијалектима и у КГ. Према томе, имаћемо две групе ових позајмљеница: 1. *Оиџти грецизми и романизми* (заступљени, присутни на целом или скоро целом српском лингвистичком ареалу) и 2. *Грецизми и романизми специфични КГ*. У другу групу биће свrstане позајмљенице грчког (и византијског) и латинског (романског) порекла из КГ које налазимо у румунском банатском поддијалекту или у румунском језику. И у једној и у другој групи неће овом приликом бити дати сви грецизми и романизми из КГ, из већ горенаведених разлога. За горенаведене класификације користили смо разне радове у којима је анализирана ова проблематика, пре свега румунских и српских аутора (види *Оиџти библиографију*).

4. У грекизме убрајамо како позајмљенице из класичног грчког језика, тако и оне византијског и новогрчког порекла, које су, разуме се, новијег датума.

4.1.a. *Ойшићи грекизми* (период средњег века све до 1818. године):

амен (< грч. < јевр.), алелуја, ἀνή'ελ, αράνη'ελ, ἀντικρύς, ἀποστολ /и апостол/, каталијк, крізмање, каделница „кадионица”, калуб'ер, калуб'ерка, криж'анин „хришћанин”, (ј)еванђеље, евангелист, манастир, профет, профетија, йарокуја /тарокуја/, йаја, йости, сошибона (< грч. *haschatan*), скізма „шизма”, шамњан „тамјан”, (црквена терминологија); босуљак, Грк (в. и ономастику: Грећић, Грч'коња), ћрам, ђека, дисаџи „бисаге, дисаге” (уп. рум. *deságă* /мн. *deságī*/, арум. и македорум. *disagă* /*disădži*/ „исто”), друм, дуња, (х)иљада, јајиње (< стсл. *аєнъцъ* < грч. Αμυδς + слов. суф. -ицъ), јекићика /и јефтићика/, камина „комин, огњиште”, каламфир, кантијар, кайа, кайара „капара, почетак гаранције; 2. а) капара, оно што се даје девојци при просидби као обележје да је испрошена, дар, залога; б) предсвадбено весеље, веридба, које се одржава једне недеље од поднева до понедељка ујутро у младиној кући” (< лат. *arra* < *arrabo* < грч. *arrhabon*), каматиа, калуй, кила, колиба, колера „холера”, комина, косићер, кукавица, кутија, ливада, липира, мајарац, майней, мажмун, мажтиор, макар, мироћија, музика, омалаксим „малаксати”, ѡка, шалаш, шедејса, шодрум, шојан /шојануја, шојанац/, шолашника, шој, шкотије, сајун, сирома „сиромах”, сиромашња „сиромаштво”, скандал, чума, чутујра, шакса, шалас, фалим „фалити, одсуствовати”, фаленка „фалинка, недостатак, мана, слабост” (уп. црног. *фаленца*, *фалинка*; могуће је да је ова лексема ушла посредством немачког језика < *fehlen*), фазан, цвекла, Ѯушнем „овлаш ударити неког по глави, заушница, ударац, Ѯушка”, чутујра, шијула и др.

4.1.b. *Грецизми специфични КГ:*

бобуљак „облутак, округласта каменица” (< лат. *bubo*, *onis* < грч. *bubon*; уп. црног. говорима бубуљ, бубуљ, бобуљ), букар „кутљача” (уп. ит. *boccale*, лат. *baucalis* < грч. *Baukalis*; в. и црног. дијалекатско — бокдола, Ѯумбад’ „памук” (рум. *bumbăc*), змáури /пл. тантум/ „(бот.) маљине *Rubus idaeus*” (рум. *zméură* „исто”), сáма „течност, супа, чорба” (рум. *zéată*, рум. бан. *dzáta* „исто”), каматиа „камата, интерес” (рум. *cámată* „исто”), киї „лик; фигура” (рум. *chip* „исто”), камара „остава, клет” (рум. *cămără* „исто”), кимијоњ „ким *Carum carvi*” (рум. *chimión* „исто”), камиља /арх./ „камила” (неол. камиља < рум. *cămălă*), коматиј „јело, храна /извесна количина хране која се носи пастирима на бачију или у поље најамницима који обављају пољске радове; уп. срп. комад, арум. *cimată*”, комеђ’(иј)а „комендија, ружна ствар” (рум. *comedie*, рум. бан. *coméde* „исто”), кόрда „жица на музичком инструменту” (рум. *coárdă* „исто”), лийса / се лијсићам „недостатак, одсутност / уздржати се, одустати (од кога или чега)” (рум. *lipsă* / *a se lipsi* „исто”), мандра „пур, качамак”, маре (увзик) „море”, мирос „(пријатан) мирис” (рум. *mirós* „исто”), шаламај „уже”, шапај „бибер”, шарадајка „парадајз” (рум. бан. *părădăisă*), шарп...иња „врста траве, коров”, шарасим „оставити, напустити” (рум. *a părăsi* „исто”), шасуњ „пасуль” (рум. бан. *păsulă* „исто”),

педе́тса „казна” (рум. *pedeapsă* „исто”), *пештре́жин* „першун” (< лат. *petroselinum* < грч. πετροσέλινον), *пиро́въ* „велики клин¹⁰” (рум. *piróv*, *pirói*, рум. *ban*. *pirón* „исто”), *пі́ща* „хлеб” (рум. *ban*. *pítă* „исто”), *подрум, сак* „прибор за рыболов на којем је мрежа у облику вреће” (рум. *sac* „исто; цак” (< лат. *soccus* < грч. *sakion*), *сірма* „срма, сребрсна жица”, *скáфа* „чанак” (рум. *scáfă* „исто”), *шáмънъ* „тамјан”, *шемеліја* „темељ, основа” (рум. *temelie* „исто”), *ти́різник /вар. тире́зник/* „столњак”, *ти́пár* „калуп, модел” (рум. *tipár* „исто”), *ти́фъ* „жбун” (рум. *túfă* „исто”), *ака* „канија, корице” (уп. рум. *téacsă*, рум. *ban*. *cácsă* „исто”), *феліја* „кришка” (рум. *feléje* „исто”), *фолóс* „корист” (рум. *folós* „исто”), *чекан* „чекић” (рум. *ciocán* „исто”), *ч’ерошња* „трешња” и др.

5.1.a. *Ойциши романизми* (период средњег века све до 1818. године):

бáнда „бânда”, *бáња*, *барáка*, *болáш* „болта, свод”, *босíльак*, *бурило*, *вýно*, *визи́ша*, *визи́шáција*, *гутунаръ* „гутунар, гунтураћ”, *дóкшор /арх. дóкшер/*, *дом* „кућа”, *дúкаш*, *калеш* „калеж”, *кабál* „кабао”, *календáр*, *капéла*, *капелáн*, *карúца* „колица, циваре”, *кáца*, *кóмина*, *кrmíjáh’im* „крпата-ти”, *круна*, *куráжъ*, *мањ*, *милýјон*, *мини́штер*, *мýса*, *музыка*, *олиáр*, *ошфíрк-нем* „поодрасти (уп. књиж. фркнүши, фркнүши, црног. ошфíркнүши)”, *йá-шока* „јако слаба ракија”, *шар*, *шарцéла /ј/ шарч’ела* < рум. *parcélă/*, *шре́дика*, *рeгимéнишь* „пук” /вар. *рeгимéнишь/* (< нем. *Regiment* < фр. *regiment*), *рýжа*, *Русалýје*, *стру́ѓа* „узак отвор, врата на тору; бачија” (< рум. *strún-gă* „исто”), *шестамéнишь*, *шйншь* „мастило, тинта”, *фабрýка*, *фами́ла /фамíлија/*, *фундамéнишь* „темељ, основа” (< рум. *fundamént* „исто” < лат. *fundamentum*), *шал*, *шйндра*, *шкайшúль(ка)* „шкатула”, *шкóрија* и др.

5.1.b. *Романизми специфични КГ:*

вáља „долина, увала, дô” (< рум. *vále* „исто” < лат. *vallis*), *шалéр* „огрлица, колир” (уп. рум. *gúler* „исто”), *шрýша* „стрма литица, провала, прокоп” (уп. рум. *râpă* „исто” < лат. *rupes*), *дамишáна* и *димишáна* „велика оплетена стаклена боца” (< рум. *damigéană* „исто”, уп. ит. *damigiana*, фр. *damejanne*), *сáма /в. и надимак у Н: Sáma/* (< рум. *ban*. *dzámtă*, књиж. *zeámtă* < лат. *zema*), *канáшет* „канабе” (< фр. *canapé*), *медецина* „лек”, *мушъ* „нем, безгласан” (< рум. *tit* „исто”; уп. срп. *мушав*), *острýка* „посечено дрво са шпаровима забодено у земљу ради сушења сена, отаве или детелине” (уп. црног. дијал. *дострва* „исто”; < лат. *hasta*, -ae „мотка, држало, штап, копље”), *шáрша* „део веза на рукавима женске кошуље (народна ношња)” (уп. рум. *parte* < лат. *pars, partis*), *шéда* „размак између малога прста и палца када су раширени, педаль” (уп. итал. *piede* < лат. *pes, pedis*), *шóрша /К, Ј, Н/* „капија” (< рум. *poártă* „исто”), *шo-стамéнишь* „подножје, подлога” (< рум. *postamént* „исто” < лат. *postamentum*), *шрásка* „бресквa” (уп. рум. *piérsică* „исто”, црног. дијал. *шráska* „исто”), *шрýшка* „мотка, прут који се забоде у земљу уз коју се каче бильке као пасуљ, краставац” (уп. црног. дијал. *шрýшка* „мотка, прут”), *сéра* „прво млеко од краве по телењу” (< лат. *serum*), *сýмшор* „сумпор” (< лат. *sulphur*), *шáбъла* „даска, плоча (од дрвета, метала, камена, лима)” (< лат.

¹⁰ Лексема је забележена у словенским текстовима — *ширунъ*, у које је ушла из византијско грчког језика, као и у Тимоку — *ширун*, *широн* (вид. Mih, 122–123).

tabulla), *тарбона* „карташки назив за изгубљену игру” (< рум. *trópa*; уп. ит. *troppo*), *филаре* „попречна дрвена гредица која спаја горњи са доњим делом јарма” (рум. *ban. fiuláre*, мн. *fiulári* „исто” < лат. *fibularia* < *fibula*), *францушав*, *-ва*, *-во* (придев) „заражен сифилисом, францав” /Франца — надимак у Н/ (? < вен. *franza*), *фундација* „темељ, основа” (< рум. *fundátie* „исто”), (*ис*)*фраштам* „(ис)трљати, (из)масирати; (ис)тући; добро некога нагрдити, наружити, (ис)критиковати” (уп. рум. *frustrare*, *a frustra*, „одузети, закинути”, итал. *frustare*, црног. дијал. *фраштиш*, *враштиш*; < лат. *fustis* „тољага, шиба, прут”), *фуркоњ* „вила са два рога и дугачким држалом” (< рум. *ban. /аутм./ furcón* < рум. *furcói* < *fúrcă* „вила”), *фельин* / *фельёна* „тако се назива особа коју је кум крстio или венчao” (< рум. *fin* < лат. **filianus*), *цицка* „дојка, сиса” (< рум. *țăță*; уп. итал. *zizza*) и др.

6. Приличан број грецизама из латинског језика преузет је из других романских језика, али и нероманских језика (турског, немачког, мађарског и других), дакле, реч је о посредном, индиректном позајмљивању. Утврђивање језика посредника најчешће је веома мукотрпан, тежак посао, а доста често је то утврђивање порекла неке позајмљенице релативно или чак немогуће. Покушаћемо, у наставку, у главним цртама, да илуструјемо неколиким примерима преузимање грецизама и латинизама из КГ посредством других језика:

6.1. Грецизми у КГ позајмљени посредством:

6.1.1. *немачкој језику*: *бискуј* (< *Bischof*, стнем. *Biscof* < грч. *episcopos*), *капитан* (*Kapitän* < грч. *kapetános*), *лампа* (< *Lampe*), *метер* (< *Meter* < грч. *metron*), *паприка* „бабер” (*Pfeffer* < грч. *pepe*), *реума* (< *Rheuma* < грч. *revmatismos*), *такса* (< *Taxe* < грч. *taksis* (*taksis*) или лат. *taxare*), *тактика* (< *Taktik* < грч. *ταχτική*), *тијатер* (< *Theater* < грч. *theatron* (*theatron*)), *целер* (< *Zeller*), *цилиндер* „стакло за лампу” (*Zylinder* „ваљак” < грч. *kilindros*), *цитарона* (арх.) (< *Zitrone* < грч. или лат.), *шкولا*” (< *Schule* < лат. *schola* грч.) и др.;

6.1.2. *турскомој језику*: *авлија* /Кл, Л, В/ (< *авлі* < грч. *avlī*), *каранифил* /вар.: *каланфил*/ (< *karanfil*, *karanfil* *çiçeği* < грч. *karnáfilon*), *мандра* „пурпа, качамак” (< *mandra* < грч. *mandra*, *mandrī*), *палимар* „дебело уже” (< *palamar* < грч. *palamári*), *тигана* „тиган, плитка метална посуда” (< *tiğan* < грч. *tēganon*), *улар* (< *yular* < грч. *eulēra*), *сандала*, *-е* „сандаље” (< *sandal* < грч. *sandali* < *sandālē*), *шмұна* „мушмула” (< *muşmula* < грч. *més-pilon*) и др.;

6.1.3. *мађарскомој језику*: *катана* „војник” (< *katona* < грч. *katovna*), *паприка* (< *paprika* < грч. *péperi*), а можда су посредством овог језика ушли у КГ и други хеленизми, као што су, нпр.: *хусар*, *фазан*, *кеџе* „кеџеља”, *каполик*, *тамњан*, *дисази*¹¹ и др.

6.1.4. *румунскомој језику*: *сарка* „шећер” (< рум. *ban. dzárcă*, *záhăr* < грч. *tò sáhar*), *камата* (< рум. *cátată* < грч. *kámatos*), *камилья* „камила” (< рум. *cămilă* < грч. *kámilos*), *корт* „шатор” (< рум. *cort* < грч. *kortis*), *лайфа* „виолина” (< рум. *lăútă* < грч. *laúto*), *фолос* „корист” (< рум.

¹¹ Mih, 11—12.

folós < грч. *öfēlos*), *цόла*, *-е* „одело” (< рум. *boală*, *-e* „исто” < грч. *tsóli*, *tsúli*), а можда и следеће лексеме: (*a)јеројлán* „летелица, авион”, *дисáзи* „бисаге” (<*deságā*, *desági* < нгрч. *disákki(on)*), уп. лат. *bissaccus*, буг. *дисàги*), *мíрос* „мирис” (< *mirós* грч. *μύρον*¹²), *скáфа* „чинија, чанак” (< *scáfā* < грч. *σκάφι*, *χυπύρα* (< грч.¹³, лат. или тур.), *йузунáр* „цеп” (< рум. *buzinár*¹⁴), *шáрајесло* „већа торба” (уп. рум. *tráistě*¹⁵ „исто”; уп. алб. *trastë*, *trajstë*), *йлáйума* „јорган, покривач” (< рум. *plárītă* < грч. *πάλλομα*), *балáур* „змај, велика зубата змија (срп. дијал. *блàвор*)” (< рум. *baláur* „чудовиште у виду велике змије са једном или више глава” < стгрч. *πέλωρ*; уп. алб. *bularë* „водена змија”, *bolë* „удав”¹⁶ и др.

6.2. Романизми у КГ позајмљени посредством:

6.2.1. немачкој језику: канцеларија (< *Kanzel?* < лат. *cancelli*), кредéни (< *Kredenz* < ит. *credenza*), кубéри „коверат” (< *Kuvert*, млет. *coverta*, ит. *coperta*), majýр (< *Major* < лат. *major*), мáнтел „капут” (< *Mantel*), машина (< *Maschine* < лат. *machine* < грч. *μηχανή*), фришко „брзо” (< *frish*, млет. *frešco*), цемéнта „лимени суд запремине од једног до два децилитра” (< ит. *cimenta*), циркус (< *Zirkus* < лат. *circus*), шкайшýља „кутија” (< *Schachtel* < ит. *scatola*) и многе друге.

6.2.2. мађарској језику: буђ’елáр (< *bugyellaris* < лат. *pugillares* < *pu-gilus* „оно што се може ухватити шаком”), кáрх’а, *-е* „карта за играње, карте (мн.)” (< *kártya* < лат. *charta*), мéшh’ер „учитељ” (< *mester* „маestro, учитељ” < лат. *maestro*), натáрош/ноћáрош // „нотар, нотарош, бележник” (< *nótarius, notarus* < лат. *notarius*), пéрец „перец, врста пецива” (< *perec* < нем. *Brezel* < лат. *bracellum*), цидúла „цедуља” (< *cédula* < лат. *(s)chedula* < *scheda* „лист”) и др.

6.2.3. румунској језику: вáрул (К), вѓрул (В, Кл, Л, Н), вéрул (Р), дем. веру́ц(a) (КГ) „братић” / веришóра „сестрица” (< рум. *văr, vărut/verișoară* < лат. *(consobrinus) verus, (consobrina) vera*), мадýва „мождина” (< рум. *măduvă*, < лат. *medulla*), мýсї „шира, слатко вино” (< рум. *must* < лат. *mustum*), муї „нем човек, мутавац” (< рум. *mut* < лат. *mutus*), йајíр(a)он „(цркв.) заштитник, кућни светац који свака кућа прославља на дан кућне славе” (< рум. *patrón* < лат. *patronus*), йéнзија/ арх. йéнзија/ (< рум. *ban. péndžije*, књиж. *pénsie* < лат. *pensio*), йоршáње „карашевска народна игра, слична румунској банатској игри” (< рум. *a purtă* „носити” < лат. *portare*), сáлба „огрлица, ђердан, ниска” (< рум. *salbă* < лат. *subalba*), йýфa „жбун, грм” (< рум. *tufă* < лат. *tufa*), цасї „црепуља, сач” (< рум.

¹² Могуће је да ова лексема није позајмљена из румунског језика, већ да је њено по- прекло од старог словенског облика глагола *мировати* (< грч.) [DEX].

¹³ Mih, 15.

¹⁴ Mih, 150.

¹⁵ Ова грчка лексема, позајмљена највероватније у византијско доба, налази се још у албанском (*trastë*, *trajstë*, *strajcë*), арумунском (*tastru*, *trastir*, *trastu*, *traštū*), мегленорумунском (*traistur*), а преко пастира ушла је и код Украјинаца, Белоруса и Пољака (*tajstra*), али није забележена ни у једном јужнословенском језику (в. код Mih, 115). Овај грецизам из КГ је, сасвим сигурно, веома стара позајмљеница, што сведочи о старини Каравешака на овим просторима.

¹⁶ Станишић, 1995, 79.

бан. *ťast*, књиж. *test* < лат. **testum*), чућу́ра (< рум. *ciutură* < лат. **cytola* или < тур. *çotra*) и многе др.

7.1. Прилично велик број лексема, што је и очекивано, позајмљене су из румунског језика, а које нису забележене у другим романским језицима или је њихов облик реконституисан. Ради илустрације, навешћемо следеће примере:

ѣ́уша „гуша” (< рум. *gúšă*, уп. мегленорум. *gúšă*, алб. *gushë* „исто”), *ѣ́рапа* (К, Ј) „дрљача, брана” (< рум. *grápă*, уп. алб. *grep* „исто”), *ѣ́апа* „мученица, кисело млеко” (< рум. *záră*, уп. арум. *dzală*, алб. *dhallë* „исто”), *ѣ́арда* „огрлица, оковратник (за пса)” (< рум. *zgárdă*, уп. алб. *shkardë* „исто”), *ѣ́усту́ра* „зарђало, тупаво сечиво” (< рум. *custúră* „исто” — неп. етим.), *ѣ́ја* „име које се даје овци која је црне боје или измешане црно-беле боје” (< рум. *lai*, *láie* „исто”, уп. алб. *laja*), *ѣ́зур* /дем. *ѣ́зўрак/* „пупољак” (< рум. *tiugur* — неп. етим.; уп. алб. *tiugull*), *ѣ́ур*, *-а*, *-о* „мрк, мургаст, тамнориђ” (< рум. *murg* „исто”, уп. алб. *murg*), *ѣ́ларија* „шешир” (< рум. *pălărrie* „исто” — неп. етим.), *ѣ́труга* „струга (за овце)” (< рум. *strungă* „исто” уп. алб. *shtrugë*), *ѣ́анжала* „лењост, не-рад” (< рум. *tânjálă* „исто” — неп. етим.), *ѣ́лура* „фрула” (< рум. *flúier* „исто” — неп. етим.; уп. алб. *floere*), *ѣ́ут*, *-а*, *-о* „шут, који је без рогова” (< рум. *ciut*, *sut* „исто”; уп. арум. и мегленорум. *sut*, алб. *shut*, *shutë*) и др.

7.2. КГ чувају у својој лексици латинизме које не налазимо у другим романским језицима, као нпр.: *бéре* „чакшире”, вероватно из лат. *bracae*, исто као и алб. *bene/brekë*, *benevrekë*,¹⁷ *ѣ́йна*, *осѣ́рїка*, *ѣ́арпа*, *сéра* „прво млеко од краве по теленују” (< лат. *serum*), *фeљин* (< лат. **filianus*), *ѣ́аштим* [в. 5.1.6] и др.

7.3. У КГ такође налазимо лексеме грчког порекла које веома ретко налазимо у другим словенским или несловенским језицима: *бобуљак*, *букар* „кутљача”, *кáмати*, *мáндра* „качамак”, *тара...ина* [в. 4.1.6], *тарањесло* [в. 6.1.4.] и др.

8. Наравно, у КГ налазимо позајмљенице грчког или латинског (романског) порекла у:

8.1. *аниронимији:* *Микóла* „Никола” /име/ (у свим карашевским насељима) и *Миклóш* /надимак/ (К) (< мађ. *Miklós* < грч. *Νικόλαος*), *Иван*, *Андреја*, *Јакої* (имена у свим карашевским насељима),¹⁸ *Кráч'ун* (име, Л), *Думијшер*, *Мýрул*, *Паун*, *Ўрсул* (К, презимена), *Мýкул* (Кл, надимак) и многи други.¹⁹

8.2. *штойонимији:*²⁰ *Арши́ца* (Кл), *Вéлики дос* (В), *Кршóра* (Ј), *Кукýј* (К, Ј), *Кýльма* (Кл, Л), *Пýней*²¹ (К), *Пóмей* (К); *Фáца* (у свим карашевским насељима), *Шпефењýда* (Р) и многи други.²²

¹⁷ Исто, 104.

¹⁸ Mih., 9.

¹⁹ О карашевској антропонимији вид.: Томић, 1974, 207—240; Томић, 1972, 213—227.

²⁰ О карашевској топонимији вид.: Tomici, 1984, 237—249.

²¹ Интересантно је напоменути да је на целој територији Румуније једино у Карашеву забележен овај топоним (< рум. *pin* „бор *pîns*” < лат. *pinus*), премда је извођење топонима са суфиксом *-et* у румунском језику врло продуктивно и уобичајено (*Brădét*, *Făgét*, *Frăsinét* и др.), а код Карашевака, осим цитираног топонима, непостојеће (изузев преузетих топонима типа *Bрáх'eи* < рум. *Brădét*).

8.3. називима месеци: јану(в)ár /вар. јенуáр), фебруár, мари „март”, апíрл, мај, јúни, јúли, ауѓúст, ауѓуст /вар. авѓуст/, сејшéмбер /арх. секшéмбер/, окшóбер, новéмбер и децéмбер.

9. Из гореизложене грађе видно је да је број позајмљеница грчког и романског порекла у лексици КГ значајан, што је очекивано, будући да је реч о језицима великих античких култура — грчке и римске.

9.1. Мањи број грецизама из КГ позајмљен је у директном контакту са Грцима (почев од раног средњег века све до краја XIX века), али и са другим балканским словенским и несловенским народима са којима су преци Каравака дошли у контакт, а који су у својим језицима имали доста грецизама. Дакле, приличан број грецизама из лексике КГ вуче своје порекло из балканског супстрата. Међутим, највећи број грецизама у лексику ових говора ушао је посредним путем, најпре, у време покрштавања Јужних Словена, преко цркве, а нешто касније, почев од XI века на овамо, посредством других језика, нарочито оних који су били званични језици држава које су, у разним временским периодима, владале Банатом.

Нема сумње да је највећи број грецизама у КГ ушао посредством романских, нарочито румунског, али и нероманских (немачког, турског, мађарског) језика.²³

9.2. Већи је број романизама од грецизама у КГ што је, ако се има у виду чињеница да су Караваци вековима живели у романском окружењу, сасвим нормално. Посебно је велики број позајмљеница латинског порекла у лексику КГ ушао посредством румунског банатског говора.

Чување појединих лексичких архаизама романског порекла у лексици КГ, поготово таквих којих не налазимо у другим романским језицима, као и постојање прилично великог броја топонима и антропонима романског порекла код Каравака, докази су о томе да се Караваци на банатском тлу налазе од давнина, највероватније од самог доласка Словена на Балканско полуострво.

9.3. Позајмљенице грчког и романског (латинског) порекла које су у КГ ушле посредством језика као што су румунски, немачки, мађарски, турски, можда и још неких, представљају, по нашем мишљењу, драгоцен извор за дубља и шире истраживања ради откривања механизама који омогућавају или и поспешују пројимање култура народа и/или етничких група у контакту.

9.4. На крају жељимо истаћи да нисмо имали намеру да у овом раду исцрпимо проблематику грецизама и романизама у КГ (иначе веома сложену и широку), већ смо имали циљ дати општи оквир те проблематике. Такође, жељели смо овим прилогом скренути пажњу истраживачима на специфичне географске, историјско-политичке, друштвене и етничке прилике банатског поднебља, које су условиле не ретко специфичне начине и механизме утицаја и интерференција и на лингвистич-

²² Треба истаћи да се у каравацкој топонимији могу наћи позајмљене лексеме искључиво латинског порекла.

²³ Најчешће су грецизми из ових језика позајмљени посредством латинског језика.

ком плану. Темељно истраживања тих механизама могло би одговорити на бројна нерешена питања везана за језике у контакту, језичке интерференције и међусобне утицаје.

ОПШТА БИБЛИОГРАФИЈА:

- М. Агировски, *Грицизмите во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ — Скопје, Скопје, 1998.
- В. Веску, *Румунске лексичке позајмице у српскохрватском језику*, Београдски универзитет, Анали Филолошког факултета, св. 12, година 1976, Београд, 1976, стр. 565—581.
- Ј. Ердељановић, *Трагови најстаријег слова у Банату*, Niederlův Sborník, Praha, 1925, стр. 275—308.
- М. Ивић, *Општи иојелод на проблем шуђица*, О лексичким позајмљеницама, Суботица—Београд, 1996, стр. 11.
- Ж. Милин, М. Н. Радан, *О заједничком пореклу архаичних српских ћовора са подручја румунског Баната („Банатско-цирнодорски“, карашевски и свинички)*, Romanoslavica, XXXVIII, Bucureşti, 2003, стр. 41—68.
- Др В. Михајловић, *Грађа за речник стварних речи у предвуковском периоду*, У том (А—Љ), Институт за лингвистику у Новом Саду, Нови Сад, 1972.
- Др В. Михајловић, *Грађа за речник стварних речи у предвуковском периоду*, II том (М—Ш), Институт за лингвистику у Новом Саду, Нови Сад, 1974.
- Др Д. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века — Историја насеља и становништва*, Српска академија наука, Посебна издања, књ. CCXXXII, Етнографски институт, књ. 6, Научна књига, Београд, 1955.
- Др И. Поповић, *Историја српскохрватског језика*, Матица српска, [Нови Сад, 1955].
- М. Н. Радан, *Однос карашевских интелектуалаца с краја XIX и прве половине XX века према етничком пореклу*, Темишварски зборник, 3, Матица српска, Нови Сад, 2001, стр. 229—242.
- М. Н. Радан, *Рефлекси јаша у словенској штојонимији Баната*, Probleme de filologie slavă, XI, 2003, стр. 85—94.
- М. Н. Радан, *Узроци колебања Карашевака према етничком опредељивању*, у зборнику „Скривене мањине на Балкану“, Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, Посебна издања 82, Београд, 2004, стр. 177—190.
- М. Н. Радан, *Караџевские говоры — особый язык или говор какого-то южнославянского языка*, у зборнику „Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах“, Санкт-Петербург — Мюнхен, Biblion Verlag, 2005, стр. 83—97.
- С. Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 3, Београд, 2006.
- М. Фасмер, *Греческие заимствования в старославянском языке*, у: „Известия отделения русского языка и словесности Академии Наук“, XII, 1907, фасц. 2, стр. 197—289.
- М. Филипова-Байрова, *Гречки заемки в съвременния български език*, Издателство на Българската академия на науките, Институт по езикознание, София, 1969.

Dicționarul explicativ al limbii române, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975.

Istoria limbii române, II, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1969.

- E. Petrovici, *Graiurile carașovene. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București, 1935.
- E. Petrovici, *Toponime slave din Valea Almăjului (Banat)*, Studii de dialectologie și toponimie, București, 1970.
- Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Editura pentru literatură, 1968.
- P. Skok, *Etimolički rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, knj. I (A—J), Zagreb, 1971; knj. II (K — poni), Zagreb, 1972; knj. III (poni — Ž), Zagreb, 1973.
- M. Tomici, *Toponimia carașovenilor*, Studii și cercetări lingvistice, XXXV, 3, București, 1984, str. 237—249.

БИБЛИОГРАФСКЕ СКРАЋЕНИЦЕ:

- Мих — H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966.
- Радан, *Graiurile...* — M. N. Radan, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*, Anthropos — Uniunea Sârbilor din România, Timișoara, 2000.
- Станишић, 1995 — В. Станишић, *Српско-албански језички односи*, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања 59, Београд, 1995.
- Томић, 1984 — М. Томић, *Toponimia carașovenilor*, Studii și cercetări lingvistice, XXXV, 3, București, 1984, str. 237—249.
- Томић, 1972 — М. Томић, *Антарбонимија Карашеваца*, Зборник за филологију и лингвистику (посебан отисак), књ. XV/2, Нови Сад, 1972, стр. 213—227.
- Томић, 1974 — М. Томић, *Антарбонимија Карашеваца II*, Зборник за филологију и лингвистику (посебан отисак), књ. XVII/1, Нови Сад, 1974, стр. 207—240.

ОПШТЕ СКРАЋЕНИЦЕ:

- алб. — албански
 арх. — архаизам
 вар. — варијанта
 грч. — грчки
 итал. — италијански
 јевр. — јеврејски
 КГ — карашевски говори
 књиж. — српски књижевни језик
 лат. — латински
 мађ. — мађарски
 мегленорум. — мегленорумунски
 млет. — млетачки
 нем. — немачки
 неол. — неологизам
 неп. етим. — непозната етимологија
 рум. — румунски
 рум. бан. — румунски банатски поддијалект
 стгрч. — старогрчки
 стнем. — старонемачки
 фр. — француски
 цркв. — црквен, -а, -о
 црног. — црногорски говори

СКРАЋЕНИЦЕ ЗА КАРАШЕВСКА НАСЕЉА:

В — Водник, Ј — Јабалч'е, К — Карашево; Кл — Клокотич', Л — Лупак, Н — Нермић, Р — Равник.

**ELEMENTE LEXICALE ROMANICE ȘI GRECEȘTI ÎN
GRAIURILE CARAȘOVENE. PREZENTARE GENERALĂ**

Milja N. Radan

Rezumat

Obiectul lucrării de față îl constituie prezentarea, în linii generale, a stratului mai vechi al împrumuturilor române și grecești din graiurile carașovene (secolele V—VI — secolul al XIX-lea). Utilizând în clasificare drept criteriu gradul de reprezentare al elementelor române și grecești în întreg arealul lingvistic sărbesc, aceste împrumuturi au fost împărțite în două grupe: a) împrumuturi române și grecești generale (comune majorității graiurilor sărbești, inclusiv graiurilor carașoven) și b) elemente lexicale române și grecești specifice graiurilor carașovene (partial și graiurilor românești bănățene). O bună parte a acestor împrumuturi lexicale provine din substratul balcanic. În timp ce cealaltă parte a pătruns în aceste graiuri prin filiera altor limbi — română, turcă, germană, maghiară — ca urmare a contactului direct dintre carașoveni și vorbitorii acestor limbi sau indirect, prin intermediul influenței exercitate de către administrațiile ori instituțiile statelor în care Banatul a fost înglobat în diferite perioade istorice. Se evidențiază, de asemenea, faptul că graiurile carașovene au împrumutat un număr însemnat de lexeme din limba română neatestate în alte limbi române, precum și faptul că aceste graiuri au conservat în lexicul lor elemente lexicale de origine latină care n-au fost consemnate nici în limba română, nici în alte limbi române.

**ROMANCE AND GREEK LEXICAL ELEMENTS IN
THE CARASOVEAN DIALECTS. A GENERAL OVERVIEW**

Milja N. Radan

Summary

The goal of the present paper is to set out in general the older stratum of Romance and Greek loanwords into the Carasovean dialects (5th—6th to 19th century). Using as the taxonomic criterion the degree of representation of Romance and Greek elements from the entire Serbian linguistic area, I have divided these into two groups: a) Romance and Greek general loanwords (common to most Serbian dialects, including to the Carasovean dialects) and b) Romance and Greek lexical elements specific for the Carasovean dialects (and partially also for the Romanian dialects of Banat). A great deal of these lexical borrowings comes from the Balkan substratum whereas the other part made its way into these dialects through other languages: Romanian, Turkish, German, Hungarian, as a result of the direct contact between the Carasovean inhabitants and the speakers of these languages or indirectly, through the influence exerted by the administration or institutions of the states of which Banat was part in different histo-

rical periods. We also show that the Carasovean dialects have borrowed an important number of elements from Romanian that are not recorded in other Romance languages and that these dialects have preserved in their vocabulary lexical elements of Latin origin that have not been recorded either in Romanian or in other Romance languages.

Сићева Перинац

ЛЕКСИЧКЕ ХИПОСТАЗЕ ПРЕТКА

САЖЕТАК: Намера овога прилога је да потврди оспоравано основно значење словенског апелатива *кур*, те да укаже, осврћуји се и на култ претка, на погрешан приступ у објашњавању порекла разних назива који садрже ову основу и њене изведенице.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *кур, чур, ћур.*

Поштовање предака, као примарна етапа у развоју религијских феномена, представља само по себи последицу испољавања жеље за трајањем, жеље да се да категоричан одговор смрти, пролазности, беспоштедном времену те да се, обезбеђујући везу са онима који су се преселили у вечност, допринесе успостављању општења између овога и онога света. Кад се томе дода и заштитничка улога коју су људи одвајкада присивали претку, онда се оправдано може тврдити да се култом предака управо остварује својеврсни енергетски трансфер и својеврстан начин продужења њиховог живота (Evseev, 1983, 26).

Из овакве перспективе свакако можемо лакше сагледати разлог што је језик сачувао значајан број назива који се у човековој свести везују за *претка*.

Пошто није редак случај да у свом развоју језик прекрије велом заборава понешто од онога што му је некада било и те како актуелно и потребно, те да стога данашњем говорнику значења неких речи остану у тами, осврнућемо се у овим редовима на један такав пример. То је авоним *кур*, присутан код свих Словена (са својим, усудили бисмо се да кажемо, варијантама *чур* и /ћура/ ћур), о којем је у језику сачувано подоста трагова, иако му етимологија ускраћује могућност таквог значења, не сврставајући га уз апелативе типа *дед, йоћ, оћац, сићац*.

Општеприхваћено је да је у свим словенским језицима *кур* у основи назива „петља” (рус. *кур*, поль. *чес. kur*, луж. *kur*, хрв. *kurić* „мушко пиле” /на Приморју/, буг. *куряк* „копун”), па су се етимологији махом сложили да је апелатив ономатопејског порекла (ЭССЯ, 13, 129; Skok, II, 240; Фасмер, 2.в.; Булаховский, 3, 263), што свакако ваља прихватити са одређеном уздржаношћу, посебно када се на уму има да аналогија у појединим случајевима може прилично да одмогне. Чињеница да се ћећао

у румунском језику среће и као *pop* (DA, s.v.), а у српском и као *старац* (СМР, 234), наводи нас на помисао да и *кур* има везе са *претком*, баш као и споменути румунски и српски називи. Иначе, од „петла” до „претка” није превелико растојање када се у обзир узме оно што је на нивоу симбола ова домаћа птица одвајкада представљала за Словене, али и за друге народе. Позитивне конотације *шеста*, као соларног симбола, чине његово кукурикање способним да одагна силе мрака, зла, непросвећености („*Idete u mesta pusta, gdi ni orači ne oru, ni pastiri ne pasu, ni zvoni ne zvone, ni petehi ne kantaju*” — Stojković, 87), а приписује му се такође и улога психопомпне животиње (спроводи душу покојника на онај свет — Chevalier, Gheerbrant, 1, 345; Evseev, 1997, 89), или се пак среће као симбол човекове плодности — у називу мушких полних органа, *курац*, *куре*, са којим се у везу доводе, према мишљењу П. Скока, и хипокористички *кура*, *куран*, „дете” (уп. ниже и руско *чурка*, „ванбрачно дете”). Нема сумње да је све оно што се односи на петла у тесној вези и са заштитничком улогом претка. То што се за *претка* везује и назив за „дете” као да потврђује његову бригу о потомству (в. ниже и о *йоћу*); вальда се ово лакше даје схватити ако се у обзир узме и чињеница да је некада давно носилац *јрава јрве ноћи* (*ius primae noctis*) био управо *предак*.¹ Уз ову асоцијацију, а свакако у прилог оваквој тврдњи, иде и читав низ приме-ра апелатива у очитој вези са појмом „предак”.

С обзиром на то да у бугарском *курjak* означава изјаловљеног петла (в. ниже и румунско *curiac* „цврчак, јоћац”), вальда овај назив упоредити са српским *курјак* „вук”, у чију везу са претком такође не треба сумњати (Evseev, 1994, 95; Chevalier, Gheerbrant, 2, 250; Чајкановић, 289, 322). Што се порекла ове речи тиче, Петар Сок је мишљења да је она у хрватски и српски језик продрла из турског *kürk* „вук”, наводно, вероватно још у доба Авара; уметак *-ja-* се појављује у *курја* „узвик за грђњу, грђење или за позивање у помоћ”, а *-k* је настало укрштањем са *вук*. Као својеврсну потврду овоме хрватски лингвиста наводи да је у мађарском језику *kurya* и „узвик” и „вук” (Skok, I, 365; II, 243). Не одбацијући са- свим ово, иначе недовољно убедљиво објашњење, а имајући у виду и чињеницу да Сок одвојено разматра *курјак* „вук” и *кур* „петао”, вальда ипак указати на могућност да је наш апелатив образован уз помоћ су- фикса *-jak* (као у *водењак*, *вучјак*, *мужјак*, *рођак*), те да у основи ипак треба сагледати назив претка.

Румунски језик, који иначе представља неисцрпно подручје и за истраживање словенске стварине, сачувао је називе *curcoi*, *curoi* „вампир”,

¹ Реч *предак* се и у српском у првом реду морала односити на онога који је рођен пре неког другог (као што је то и италијанско *antenato* „раније рођен”, француско *ancêtre*, од латинског *antecedere* „корачати испред”). Полазећи од овакве чињенице вальда претпоставити да је уз све негативне конотације данашњих псовки у којима је присутан *оћац* (Је-бо ће оћац! Јди у очин...!), некада могло бити и оних које су се односиле на већ споменуту улогу претка — на његову бригу о потомству. Иако се из неке савремене перспективе ово коши са општеприхваћеним нормама морала (као и онима биолошке природе), антропологија пружа доказе о томе да средњовековно *ius primae noctis* повлачи своје корене из много давнијих времена, у обичају (и до данас сачуваном код неких народа) да „прва ноћ” припада жрецу, шаману или пак каквом племенском поглавици.

у којима се уз аугментативни суфикс *-oi*, лако може, чак и уз овакво значење, препознати предак — *кур* (Pavelescu, s.v.).

Занимљив је у вези са називом претка руски израз *Жив курилка!* који је по свом значењу близак српском *Күһо сітара!* — оба се користе како би се изразила радост што је неко, кога већ дugo нисмо видели, жив и здрав. За разлику од првог, где је назив претка препознатљив, у другом се за њега појављује метафора *кућа*; ваља напоменути да се значење апелатива *кућа* као „просторија у згради или одвојена мања зграда где је огњиште и где се кува, кухиња”, па дакле и место боравка предака (уз огњиште), сачувало у Мачви (*Речник*, s.v. *кућа*), а такође у Банатској Црној Гори.²

Израз *на кур(к)ово лейшо*, са значењем „никад”, такође чува успомену на претка; иако није познат разлог којег је овакав израз могао да настане, сматрамо да је корисно бар навести и синтагму *бабље лейшо*, са којом би на нивоу авонима могао бити у вези.

Да основа *кур* заиста може да буде у вези са претком, свакако сведочи и пример назива острва на реци Северна Двина — *Куросіров*, у непосредној близини града Холмогор у Архангелској области у Русији. Објашњавајући назив града на обали — *Холмо́гор*, Успенски сматра да му порекло ваља тражити у финском *Kalmokari* „острво мртвих”. При том налази и објашњење: на острву (*Куросіров*) археолози су открили старо гробље (што и оправдава овакав назив). Упоређујући га са грчким *νεκρόπολις*, поменути истраживач не покушава да у руском називу острва сагледа малтене превод финског назива на руски, или можда руског на фински. Задовољава се једино констатацијом да је финско *Kalmokari* прилагођено руском језику као *Холмо́гор* — холм „хумка” и *гора* „планина” (Успенский, 109).

Ваља додати да се на истом ареалу срећу и други називи које с разлогом можемо сматрати у вези са *кур* „предак”. Речица *Курья* се улива у реку *Курополка* — зове се још и *Холмогорка* (западна притока Северне Двина) —, која се на југоистоку од града Холмогора образује од речних рукаваца *Ровдогорка* и *Быстрокурья*. *Курья* у руском значи и „мртви рукавац реке, образован изливашем вода, зове се и *сіпараца*” (Даль, s.v.).³ Овај назив се често среће и као топоним: *Курья* је назив десетак места на обалама река у Русији (у областима Иркутској, Свердловској, Вологодској, Коми, Удмуртији, Таймирској, Омској, Кемеровској, Краснојарским крајима), у Румунији се среће у жупанији Хунедоара, у месту Илија, хидроним *Balta Curiii* (*balta* „бара” и генитив од **kurja*). Иако није увек могуће проценити прави разлог којег неко место у себи садржи

² У овом контексту би се могао укључити и руски апелатив *куренъ* са 35 значења забележених у дијалектолошком атласу руског језика: „козачка насеобина; кућа; кухиња; пекара; хлебна пећ итд.”. Прихватујући могућност да је дошло и до зближавања корена различитог порекла, руски истраживач О. Н. Мораховская сматра да у основи треба тражити корен који се среће у *куритъ* „димити” и *курица* „кокошка” (Мораховская, 267).

³ Поређења ради наводимо да се у Румунији, у жупанији Јаши, у месту Костулени, бара образована изливашем река Прута и *Жижије* зове именом које у себи садржи назив за претка, *Popescu*, а у Србији се, у месту Осојане, нека бара која не пресушује (површине од око 1.000 квадратних метара), зове *Пойово језеро*.

авоним, можемо ипак претпоставити да је у називима вода он присутан свакако и због тога што су обреди везани за култ претка веома често обављани на обалама река или језера (уп. румунске хидрониме *Curcea*, жупанија Караш-Северин, *Curcița*, жупанија Тимиш, *Curila*, жупанија Мехединц, *Curul-Roșu*, жупанија Прахова, као и српски *Курава*, у Црној Гори, чешки *Kurkove*, пољски *Kirowka*, или пак белоруски *Куровщина*).

Предак се често среће и у оронимима, што такође треба довести у везу са местима на којима су се могли обављати обреди везани за његов култ.⁴ У ову категорију „митских“ топонима спадају, осим румунских назива *Curdeli* — брег у месту Липница, жупанија Констанца, *Curea* — брег у месту Комориште, жупанија Караш-Северин, *Curila* — брег (и речица) у месту Тополница, жупанија Мехединц, *Curul-Muntelui* — планина у жупанији Бузау, *Curul-Roșu* — планина у жупанији Прахова, *Visele-Curului* — два оближња брега у месту Галбинаш, жупанија Бузау, бугарских *Курдева могила* — у месту Врабево, *Курна могила* — у месту Зла Река, оба у области Тројанско,⁵ и српски називи *Горњи Курдeљ*, *Доњи Курдeљ* — две шиљасте стене на одређеном растојању (ОП, 9, 85), *Велико Курило*, *Мало Курило* — два планинска врха у месту Црколез, Србија, *Мало Курилово* — брег у месту Бела Паланка, Србија, *Курјак Брдо* — у Лици, Хрватска.

Иако је теже сагледати разлог због којег су настали ојконими који у себи садрже авониме, треба узети у обзир могућност да су и они на неки начин одраз поштовања предака. Међу таквима свакако ваља убрајати називе *Curciu*, *Curcova* (бележи се и као *Curchi*), *Curenii*, *Cureștii* (бележи се и као *Ciureștii*), *Curiac*, *Curiacii* (и као *Curieci*) — у Румунији, *Куранец* — два насеља у Белорусији, *Куреево* — место у Русији, *Курила* (градска четврт Призрена) — у Македонији, *Куриловка* — два места у Украјини, *Курило* — два у Бугарској, и једно у Црној Гори, *Куриловка* — четири места у Русији, *Курилово* — осам места у Русији, *Курилы* — у Русији, *Kuřim* — у Чешкој, *Куринь* — у Украјини, *Курино* — у Русији, *Курићи* — у Србији, *Куркино* — четири насеља у Русији, *Курково* — у Русији, *Курмелли* — у Русији, *Курне* — у Украјини, *Kirow* — у Пољској, *Курово* — четири места у Русији, *Куровский*, *Куровское*, *Куровской* — у Русији, *Куровци* — у Бугарској, *Курск* — у Русији, *Курцево* — два места у Русији, *Курцово*, *Курицы*, *Курчатов*, *Курчевское*, *Курчино*, *Курья Нога*, *Курьяки* — у Русији, *Куряци* — у Украјини.

Ни антропонимија није остала без трагова ове основе, па је због тога — будући да се имена људи често могу сретати у називима места — реално сматрати да је добар број наведених топонима могао настати и на тај начин. Ради лакшег прихваташа могућности да се „предак“ среће и као својеврсно профилактичко име, треба навести неколико примера. У Жичкој хрисовуљи (XIII век) међу записаним крсним именима срећу

⁴ Ваља у овом контексту споменути, примера ради, брдо *Молићве* крај Новог Пазара, у Србији, на чијем се врху среће назив *Дедиць*, где се и данас обављају „пролећне заветине“ (СМР, 275).

⁵ П. Н. Ковачев објашњава први микротопоним као настао од турског *kurt* „вук“, а други поређује са синтагмом *курнъ жабъ* „надувана жаба“ (Ковачев, 161).

се *Дјед, Дједол, Пой* (в. Вуjiћ, 154), а зна се да је код старих Јевреја име *Savva* значило „старац” (в. Петровский, 192), или пак да је код Хуна *Attila* значило „отац” (в. Brion, 24). Стога је могуће у оваква /през/имена сврстати — уз опаску да су као надимци могла да настану и од „петла” или „вuka” — и српска (и хрватска) *Kurelac, Kurelja, Kureš, Kurić, Kurijsković, Kuril, Kurjak, Kurković* (Maretić, II, 101), *Kuraja, Kuras, Kure, Kurenc* (ОП, XI, 27), као и руска *Курев, Курец, Курев, Курцев, Курчев*. Румунска презимена *Cirscu, Curea, Curescu, Curi, Curuleac* треба засебно посматрати од оних која су, као погрдни надимци, постала од румунске основе *cur* „задњица” (*Curgios, Curlat, Cursus, Curroșu, Curvârtos, Curuleț* — DOR, 254; DNFR, 162), па их такође ваља сматрати као настала од назива претка.

Не треба сматрати пуком случајношћу ни то што српски апелативи *кур(д)ељ, дедак* и румунски *popă*, као три назива у којима се среће предак, имају исто значење — „клин у плуга што је за њега запета гужва орачица” (Речник, s.v.; DA, s.v.).

Успомену на претка највероватније чувају и називи биљака. Иако је мотивација за овакве називе данас скривена, није тешко претпоставити да је биљка понела име претка због неке од његових особина. Латински фитоним *Evonymus* се у српском среће као *йојова муда и курика, курковина*, а у румунском и као *coaciele popii, circivețica*, где се уз *йој* среће и основа *кур*. Српски *курдељ* „коров” (у говору мештана Српског Семартона, жупанија Тимиши), руски *курай* „*Salsola*”, *куръяк* „*Acroptilon*” као да, наговештавају неку, данас заборављену, везу са претком.

О. Н. Трубачев је, осврћуји се на словенско **prask(j)urъ* „прапрадед, родоначальник”, старословенско *ѣтраштоуръ*, староруско *ѣтращуръ* и *ѣтрашюръ* „предак”, те на литавско *prakurejas* „праподитељ” и старопольско *praskurzę*, указао и на словенско **skur-* (уз *s mobile*), несумњиво везано за „претка”.⁶ Упркос томе овај лингвиста прихвата са одређеном уздржаношћу мишљење према којем би руско *щур* било у вези са старословенским називом *штиоуръ* „цврчак” (уп. и буг. *щурец*, хrv. *ščurac*, словен. *ščurek*), или са пољским *szczur* „пацов”, на које је назив претка, најврдно, пренесен као последица митолошке перспективе (Трубачев, 73). Сврсисходно је навести да је цврчак из истих разлога понео име претка у српском — *йојак* и *йојац*, па и у румунском говору у Банату — *popete*, или пак у Молдавији, где је *chiriac*, што због еуфоније (рум. *cur* < лат. *culus* „задњица”), што због аналогије са веома распрострањеним именом грчког порекла *Chiriac*, највероватније, постало од *curiac*, мн. *curieci*, које се такође среће као презиме или и као већ споменути топоними; у немачком *Heimchen* (*Heim* „огњиште” и деминтивни суфикс *-chen*) такође назива цврчка који, баш као и предак, борави уз огњиште, кућно светилиште. И пацов се може срести као носилац авонима: румунски *popân-dău, popân-deț, poponet* називају неке шумске и пољске глодаре, баш као и руско *ящур* „врста миша” (о хтоничним атрибутима пацова и миша в.

⁶ Српски назив *аскурђел* „прачукундељ, прапредак” није немогуће сагледати као изведенницу од авонима о којем је овде реч.

Chevalier, Gheerbrant, 3, 318). *Ящур* је у руском и назив за гуштера, чија је заштитничка улога у односу на человека такође позната (в. Evseev, 1997, s.v. *şopârlă*, 453). Додамо ли да се у руском *щур* среће и као назив за ласту, хипостазу претка познату на огромном географском ареалу (в. Chevalier, Gheerbrant, 3, 161), повећаћемо, али нећемо и иссрпити, број примера живих бића надарених особинама претка који је дужан да, са оног света, брине о својим потомцима.

Занимљив је у овом контексту свакако и румунски назив биљке *Carlina acaulis* у говору житеља села Армениш, жупанија Караш-Северин: *ascura*. Објашњење фитонима као, наводно, насталог од арумунског придева *áscur*, -ă „оштар” (Frățilă, 124—125), свакако би било прихватљивије када би било и других доказа о утицају овог дијалекта румунског језика на дотични банатски говор. Има, међутим, разлога за повезивање назива ове биљке — од којег је, како се сматра, могао да настане и ороним *Ascura* (брдо у атару засеока *Satul Bătrân*, у преводу *Старо Село*, општина Армениш — в. Ioniță, 178) — са основом која се среће у српском *аскурђел*. Сам назив засеока није, изгледа, настао као последица поређења са неким другим новонасталим местом, према којем би он био некакво старо селиште, већ у себи вероватно чува румунски апелатив *bătrân* „старац”. Могуће је да је и овде реч о напоредном битисању румунског и словенског топонима, баш као што је то случај и са називом села, у истој жупанији, *Vârciorova* (од словенског *връчаръ* „грнчар”) и именом оближњег брега *Olaru* (од румунског *olar* „грнчар”), или пак као у случају молдавске реке *Bistrița*, која се на свом горњем току зове *Repedele*, оба назива са значењем „брз/а/” (в. Ioniță, 25—26).

Покушаја да се варијанте *чур* и *щур* повежу са значењем „предак” било је и раније, али, због строгог лингвистичке перспективе, етимологија мањом објашњава разна значења исте речи као различите појмове. Фасмеров речник, на пример, оспорава везу назива *чур* „домовой, пенат, родич” са *йрашур* „предак” само због тога што, наводно, није доказано постојање божанства *Čirž, а објашњење Зеленина, према којем би руско *чур* (наводно са значењем „боже, спаси!”) било у вези са грчким *κυριος* „господь”, сматра смелим (Фасмер, с.v. *чур*) иако ово последње у грчком има и значење „домаћин”. Није, вероватно, у обзир узета и чињеница да је *ч* заправо рефлекс *ск* (као у примеру руског *скварить*, које одговара српском *чварити*, или пак руског *скворец*, које одговара српском *чворак*), а да ће није тешко прихватити као настало од *sk(j)* као у примеру *prask(j)irž > *йрашур*. Зато нам изгледа чудно што Фасмер сматра „спорним зближавање речи *čirž са йрашур”.

Значење које у руском има *чур* „колац који обележава границу неког имања” (уп. и српски *йош* „камен међаш” — СМР, 275), као и израз *Через чур и конь не ступит* „Преко чура ни коњ неће да пређе”, не треба схватити ван везе са претком и његовом заштитничком улогом на даном простору (Evseev, 1994, 124). О томе колико је безбедна унутарња страна чуrom омеђеног простора и колико је опасно наћи се ван њега, сведочи и румунски апелатив словенског порекла *primejdie* „опасност” (*йрје* „преко” и *межда* „међа” — Ciorănescu, 635). О још већој опасности која вре-

ба „с оне стране” говоре и латински глагол *perire* „умрети” (од *per* „преко” и *ire* „ићи” — Ernout, Meillet, 498), француски *trépasser* „умрети” (од латинског *trans* „преко” и *passare* „корачати” — Dubois, 780), али и српски *прѣх* „умрети” (среће се и са овим значењем у говору Банатске Црне Горе).

Руски глагол *чурать(ся)* „помињати чура при договарању око нечег”, као и израз коришћен у дечијим играма *Чур меня!* „Не дираж ме, ја сам по страни!” (Даль, с.в. *чур*), или још вероватније: „Чур ме је узео под заштиту!”, говоре и те како о присутности претка у свести оних који га у разним околностима позивају у помоћ (уп. и *курја!* „*interjectio vituperii*” код Вука); при договарању чур мора да јемчи о поштовању договореног, као што мора и да заштити онога који то од њега тражи у било којој околности (уп. и обичај дозивања предака у јеку борбе код Срба — в. Чајкановић, 238). Украјинско *Цур!* „Губи се!” или *Цур ему!* „До врага!”⁷ изгледа, с обзиром на значење ових израза, да садржи претка представљеног у помало неповољном светлу, што никако не треба да збуњује ако се посматра из перспективе развоја језика. Данас нејасно значење румунског *turai* (употребљаваног као узвик у песмама области Оаш на граници са Украјином), ваља такође довести у везу са поменутим значењем из украјинског језика („*Hai, turai lele, măi Pătru/ Tra(ge)-ne nouo si arcu/ Tragă-ț dracu sufletu*” — Mușlea, 137).

Да је чур заиста могао бити у вези са називом некаквог примарног божанства, које је предак представљао, свакако сведоче на језичком нивоу и други примери. Руско *чурак* „кратко пресечен комад округлог стабла; столица, потпора” (Даль, с.в.) има исто значење као и румунско *rop* „округло пресечени комада јеловог стабла, који чобани користе уместо столице (док музу овце)”, или „округли комад дрвета у који се причвршиће мали наковањ за откивање косе” (ДА, с.в.); сврсисходно је приметити да се овај мали наковањ на српском зове *бабица*, назив који такође упућује на претка. Руско *чурка* има, као и румунско *rop*, значење „кратак штап, заоштрен на једном kraju, којим се деца играју, ударајући га другим штапом”, а сама се игра на румунском зове *furca*.⁸ Иначе, румунско *rop* и српско *йой* (етимолошки повезани са латинским *rappis* „предак, дед”, *rara* „отац, папа”, са грчким *παπᾶς* „отац, свештеник”, *παπλος* „дед, старац”, *παπλαδες*, назив за примитивне идоле; в. Чајкановић, 51) означавају и разне потпоре као што су „стуб уз огњиште на

⁷ Уп. и прилошку одредбу до *курца* „бестрага” (Skok, с.в. *kur*).

⁸ Назив *furca* је у румунски језик продро из украјинског, где представља варијанту рускога *чурка*, као резултат такозваног *цокава* (в. Черных, 142). Занимљиво је свакако и то да се *furca* у неким крајевима Румуније (Молдавија, Добруча, Бараган) употребљава, очито као метафора, са значењем „женски полни орган”, па се тамо споменута игра среће под разним другим називима, међу којима и *ropic* (в. Евсев, 1994, 89). Кад већ има наговештаја о постојању женске варијанте од рускога чур — *чурка*, као и украјинскога *чур — чурка* (Фасмер само наводи без икаквог објашњења да се у Гогола среће *чурка* „девушка”; ваља у овом контексту упоредити српско *чура* „девојка” и са апелативом који је Вук у свом *Речнику* забележио у околини Дубровника: *баба* „свако женско чељаде које је навршило 12 година”) треба напоменути овде и *курва*, женску варијанту авонима *кур*, присутну у свим словенским језицима. Етимологији и у овом називу виде значење везано за петла, упоређујући га и са француским *cocotte* (Фасмер, с.в. *курва*; Skok, с.в. *курва*).

који се ставља разно посуђе; стуб (стог) у пласту сена; стуб о који су причвршћена врата; греда која подржава дрвену структуру на тавану куће”. О овом последњем значењу „подршке” претка сведоче и речи које изговара породиља, стављајући марамицу од женског новорођенчета на стуб под кровом: „На њоја те мећем, да њој бога моли да ми да мушко чедо” (СМР, 275).

Исто чурка има у руском и значење „стублина, дубљена клада; кошница; чун од издубљеног стабла”, а у румунском *ciur* означава „извор”, а *ciuroiu* (*ciur* уз аугментативни суфикс *-oiu*) „извор који тече на у ту сврху постављену стублину” (зове се још и *ciurgăi* и *tiroiu*). Ваља се запитати да ли је овде, бар када се ради о румунским називима, реч о каквом метафоричком образовању, или пак треба прихватити њихово ономатопејско порекло: од глагола *a ciurui* „тећи” (DA, s.v.; DTB, s.v.; уп. и срп. *цирити* — Skok, s.v.).

Чура је у руском име које је деци давано као успомена на *чура* „божанство домаћег огњишта”, а чурка има и значење „ванбрачно дете”, па тако ваља објаснити и постојање великог броја данашњих презимена: Чура, Чурилов, Чуркин, Чурков, Чуров, Чурса (Федосюк, s.v.; Даль, s.v.). Да је и код Срба присутан чур, свакако сведоче и презимена Чура, Чурић, Чурин, а највероватније и она у којима се среће почетно Ћ — Ђуриловић, Ђурић, Ђурулић. Румуни су засигурно сачували ову основу у презименима *Ciur(u)*, *Ciura*, *Ciurea*, *Ciurei*, *Ciurescu*, *Ciurilă*, *Ciurileanu* (DOR сматра да су ова имена настала од *Chirilă*, а DNFR се задовољава констатацијом да су она постала од назива места или пак од основе *ciur* „сито” и *cioră* „врана”).

Топонимија чува доста трагова о називу претка. То што Фасмер сматра да „Чурово у Новгородској губернији не говори ни о каквом божанству” (Фасмер, s.v. чур), не делује сасвим убедљиво, када се у обзир узме оно што је до сада речено о претку; основа је некада и те како била продуктивна, а доказују то и следећи руски топоними: Чурики, Чурилково, Чурилово — десет назива места, Чуриловка, Чуркино — два назива места, Чурковская, Чурово — четири назива места, Чурьяково — три назива места. Срећу се и реке Чура, Чуриха (обе у Москви).

Од српских назива ту ваља сврстати: Ђура, заселак у Кучима, Ђуранова бара, плавна ораница у селу Севце, Ђурило, место на истоименој реци, као и планина у Херцеговини (Гацко), Ђурковац, заселак у Власини, Ђурски йошок (зове се и Вучји йошок), у Кучима. На територији Румуније топонимија је такође сачувала доказе о постојању ове основе: *Ciura* (у изговору мештана Срба: Чура⁹) атарски потес у месту Чанад, Тимишска жупанија, на којем се налази истоимена бара, *Ciurăi*, шумски поток у местима Каприоара и Виришморт, Арадска жупанија, *Ciurăi Caprii*, шума са више извора у месту Фарашешт, Тимишска жупанија, *Ciurchestii* — некадашње насеље у жупанији Јаши, *Ciurchi* — кварт града Јашија, *Ciurea*, два насеља у жупанијама Јаши и Њамц, *Dealul-Ciurei* и

⁹ Ђура и Чура као да сведоче о постојању женске варијанте претка, можда као и *аскура (уп. топоним Ascura).

Pârâul-Ciurei, брдо и поток у месту Шолданешт, жупанија Сучава, *Valea Ciurei*, долина у месту Балилешт, жупанија Арђеш, *Ciurel*, некадашње имање у жупанији Илфов, *Ciurenii (Ciorani)*, место у жупанији Салаж, *Ciurești*, пет насеља у жупанијама Арђеш (2), Галац (1), Олт (2), *Coasta Ciurii*, падина у месту Кривобара, Тимишка жупанија, *Ciurila*, место у жупанији Клуж, брдо у месту Вакулеши, жупанија Ботошањ, поток који се улива у реку Чертеницу, жупанија Мехединц, брдо са сенокосом и извор у месту Борлова, жупанија Карап-Северин, извор у месту Станчилова, жупанија Карап-Северин, *Ciurilești* — некадашње насеље у жупанији Васлуј, *Ciuroaia* — некадашње насеље у жупанији Јаши, *Ciurul* — место у жупанији Ботошањ, *Ciurul din Vale* — некадашње насеље у жупанији Ботошањ, *Ciuruleasa* — место у жупанији Алба.

Да су и од основе ћур могли бити образовани називи места, има такође доказа у топонимији; *Шурово* је назив три насеља у Јарославској (1) и Рјазањској (2) области у Русији. Веома су распрострањена и презимена образована од ове основе: *Шурилов*, *Шурин*, *Шуркин*, *Шурков*, *Шурров*.

Интерференција често може бити препрека у одређивању порекла неке речи, посебно када је у питању ареал на којем се срећу разнородни језици. Примера ради А. В. Суперанскаја, објашњавајући порекло назива руског града *Курска*, износи могућност да је он настао од назива реке *Kур*, а да је овај везан за истоимено туранско племе које је у XV—XVII веку живело крај Арапског мора (Суперанская, 117). Овакву могућност валаја ставити под знак сумње макар и због тога што се прва документарна атестација овога града односи на 1032. годину (БСЭ, с.в.). Има и покушаја довођења назива *чур* и *щур* у везу са другим апелативима ван индоевропског језичког ареала као што су на пример татарско и башкирско име шумскога духа *шурале*, односно *шурали* (*Мифы народов мира*, II, 654), али ни то не би смело довести у питање порекло основе, с обзиром на њену широку распрострањеност на читавом словенском ареалу. У прилог тврдњи о могућем индоевропском пореклу назива *кур* свакако валаја навести и санскритско име митског претка *Куру* које се среће у Махабхарати.

ЛИТЕРАТУРА

- Brion, M., *Attila*, Editura Mondero, București, 1992.
- БСЭ — Большая Советская Энциклопедия, Третье издание, Издательство „Советская Энциклопедия”, Москва, 1970—1979.
- Булаховский, Л. А., *Избранные труды в пяти томах*, 3, Издательство „Науко-ва Думка”, Киев, 1978.
- Вујић, Ј., *Путешествије ћо Сербији*, Будим, 1828.
- DA — *Dicționarul limbii române*, publicat de Academia Română, București, 1906—1983.
- Даль, Вл., *Толковый словарь живого великорусского языка*, I—IV, Издательство „Русский язык”, Москва, 1978—1980.
- DNFR — Iordan, I., *Dicționarul numelor de familie românești*, Editura Academiei, București, 1989.

8. DOR — Constantinescu, N. A., *Dicționar onomastic românesc*, Editura Academiei, București, 1963.
9. DTB — Frățilă, V., Goicu, V., Suflețel, R., *Dicționarul toponimic al Banatului*, I—VI, Tipografia Universității Timișoara, 1984—1989.
10. Dubois, J., Mitterand, H., Dauzat, A., *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Larousse, Paris, 1995.
11. Ernout, A., Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1959.
12. Evseev, I., *Cuvânt — simbol — mit*, Editura Facla, Timișoara, 1983.
13. Evseev, I., *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Editura „Amarcord”, Timișoara, 1994.
14. Evseev, I., *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Editura „Amarcord”, Timișoara, 1997.
15. Ковачев, П. Н., *Топонимията на Троянско*, Издателство на Българската Академия на Науките, София, 1969.
16. Maretić, T., *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*, „Rad”, Zagreb, 1885—1886.
17. *Мифы народов мира*, I—II, „Советская Энциклопедия”, Москва, 1980.
18. Мораховская, О. Н., *К исторической интерпретации исторической карты, у кийзи Русские говоры*, Издательство „Наука”, Москва, 1975.
19. Mușlea, I., *Cercetări folclorice în țara Oașului*, „Anuarul Arhivei de Folclor”, I, Cluj, 1932.
20. ОП — *Ономаіплошки ўрилози*, I—IX, САНУ, Београд, 1980—1989.
21. Pavelescu, Gh., *Magia la români*, Editura Minerva, București, 1998.
22. Петровский, Н. А., *Словарь русских личных имён*, „Русский язык”, Москва, 1980.
23. Речник српскохрватскога књижевног језика, I—VI, Матица српска, Нови Сад — Загреб, 1967.
24. Skok, P., *Etimologiski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I—III, JAZU, Zagreb, 1971—1973.
25. СМР — Кулишић, Ш., Петровић, П. Ж., Пантелић, Н., *Српски митолошки речник*, Нолит, Београд, 1970.
26. Stojković, M., *Čudo od kokota*, „Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena”, knjiga XXVIII, svezak 1, Zagreb, 1931.
27. Супранская, А. В., *Имя через века и страны*, Издательство „Наука”, Москва, 1990.
28. Трубачев, О. Н., *История славянских терминов родства*, Издательство АН СССР, Москва, 1959.
29. Успенский, Л., *Имя дома твоего (Очерки по топонимике)*, Издательство „Детская литература”, Ленинград, 1967.
30. Фасмер, М., *Этимологический словарь русского языка*, I—IV, Издательство „Прогресс”, Москва, 1972—1974.
31. Федосюк, Ю. А., *Русские фамилии*, Издательство Флинта, Москва, 2002.
32. Чајкановић, В., *Миш и религија у Срба*, Српска књижевна задруга, Београд, 1973.
33. Черных, П. Я., *Историческая грамматика русского языка*, Государственное учебно-педагогическое Издательство Министерства просвещения РСФСР, Москва, 1954.
34. Ciorănescu, A., *Dicționarul etimologic al limbii române*, Editura Saeculum I.O., București, 2002.
35. Chevalier, J., Gheerbrant, A., *Dicționar de simboluri*, 1—3, Editura Artemis, București, 1994—1995.
36. ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков*, 13, Издательство „Наука”, Москва, 1987.

IPOSTAZELE LEXICALE ALE STRĂMOŞULUI

Steva Perinac

Rezumat

Articolul și-a propus să scoată în evidență prezența în limbă a urmelor numelui slav al strămoșului *kyp* (cu variantele sale *čyp* și *uyp*). Originea apelativului (etimologii o văd în cea a lui *kyp* “cocoș”) poate fi reconsiderată, mai ales datorită răspândirii lui largi în sfera termenilor raportați la cultul strămoșului.

LEXICAL HYPOSTASES OF ANCESTOR

Steva Perinac

Summary

The goal of this paper is to point to the linguistic presence of the Slavic name for an ancestor *kur* (with the variants *čur* and *šur*). The origin of the name, which etymologists connect to *kur* “rooster”, should be viewed in its wider use, in the sphere of notions related to the ancestor's cult.

Stevan Bugarski

PRIMERI KARAŠEVSKOG GOVORA

SAŽETAK: Napis je kratko kazivanje o Karaševcima kao stanovništvu, a glavninu čini objavljivanje pisama iz Karaševa u drugoj polovini XX veka.

KLJUČNE REČI: Rumunija, Karašovo, Nedeljko Borka.

Karaševci su u Rumuniji malobrojno slovensko stanovništvo, grupisano u okolini grada Rešice, Karaš-severinska županija. Naseljeni su i čine većinu u sedam sela; abecednim redosledom to su: Jabalča, Karašovo, Klokočić, Lupak, Nermid, Ravnik i Vodnik¹ (zvanični rumunski nazivi: Iabalcea, Carașova, Clocoțici, Lupac, Nermed, Rafnic, Vodnic²). Odvojeni karpatskim brdima i velikim razdaljinama od ostalih slovenskih grupa u Banatu, okruženi rumunskim i nemačkim stanovništvom, oni su se uglavnom malo mešali s drugim narodnostima, sklapali su brakove u svojoj zatvorenoj sredini, nisu se iseljavali, doseljavanja su bila neznatna, tako da se njihov broj, mada u opadanju, već dugo drži na oko 7.000. Prema statistici koju je, služeći se za starije vreme crkvenim a za novije državnim popisima, objavio stručnjak s njihovog područja univerzitetski prof. dr Milja N. Radan,³ brojno stanje po mestima kretalo se ovako:

<i>God.</i>	<i>Jabalča</i>	<i>Karašovo</i>	<i>Klokočić</i>	<i>Lupak</i>	<i>Nermid</i>	<i>Ravnik</i>	<i>Vodnik</i>	<i>Svega</i>
1831.	524	3.729	1.329	933	694	958	699	8.866
1851.	500	3.959	1.320	937	640	982	663	9.001
1865.	513	3.870	1.200	621	649	920	538	8.311
1896.	512	3.339	1.161	866	679	728	473	7.758
1927.	400	3.028	1.200	821	670	750	600	7.469
1930.	344	2.945	1.073	850	643	720	493	7.068
1977.	316	2.815	1.096	1.112	698	733	479	7.248
1992.	277	2.629	1.013	1.084	644	642	482	6.771

¹ Nazivi prema približno zabeleženom lokalnom izgovoru.

² Ion Iordan, Petre Gătescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București 1974.

³ Mihai N. Radan, *Graiurile carașovenilor azi. Fonetica și fonologia*, Timișoara 2000, 14—15.

Rimokatoličke su veroispovesti, crkvene knjige dobijaju iz hrvatskih centara, po njima se mole, a inače govore svojim svojstvenim govorom, štokavskim, ekavskim. Pišu isključivo latinicom.

Lično sam došao u dodir s Karaševcima kao školskim drugovima u temišvarskoj Srpskoj gimnaziji oko 1953, zatim sam pohodio njihova mesta i doživeo njihovu prisnost i gostoprimstvo.

Govor Karaševaca detaljno je istražen; bibliografija beleži stotine studija, a među istraživačima nalaze se ugledni stručnjaci Srpske, odnosno Rumunske akademije nauka. U novije vreme objavljeno je i nekoliko fonetskih prepisa dijalektalnih tekstova, zvučno zapisanih na terenu.

Objavljinjanje ovih pisama nudim kao svoj skromni doprinos poznavanju karaševskog govora, kako ga je potkraj XX veka zapisao meštanin koji o sebi u šali veli da je „išal 7 godine u prvi raz[r]jet”, pa zato njegovo „pismo ne može svaki da pričeta”. Reč je prvenstveno o Nedeljku Borki⁴ iz Karaševa, kao glavnom nosiocu prepiske. Upoznao sam ga u zatvoru, gde smo se obojica zatekli nabedeni kao politički krivci oko 1960. godine.

Pisama ima 10 na broju i potiču iz razdoblja 1966—1971. Ovde su prepisana uz podelu teksta na rečenice, doradu sastavljenog, odnosno rastavljenog pisanja reči i minimalnu primenu interpunkcije, ali uz zadržavanje grafema ē, prenošenje nedoslednosti (uključujući pisanje velikih slova), omaški, pa i mestimično unetih rumunskih grafema. Druge dorade nisu bile potrebne, jer tekstovi se lako poimaju, a i po stilu su zanimljivi.

Jedino bih za manje upućene čitaoce napomenuo neuobičajene osobnosti: zadržavanje krajnjeg *l* (*bil* umesto *bio*), poluglasnika (*d'lgo*), potpuno gubljenje zvučnosti zvučnih suglasnika u krajnjoj poziciji (*kat*, *svek* umesto *kad*, *sveg*), mešanje rumunskih reči, korišćenje specifičnoga pomoćnog glagola koji ima samo prezent i menja se ovako: *lam*, *laš*, *la*, *lamo*, *late*, *laju* sa značenjem *ću*, *ćeš*, *će*, *ćemo*, *ćete*, *će*). Nekoliko manje poznatih reči i značenja objašnjeno je na stranicama ispod teksta.

1.

**(Pisao Nedeljko Borka iz Karaševa 01. 02. 1966.
Stevanu Bugarskom u Srpski Semarton)**

G. 1966 Da[tom] 1 Fe[bruar].

Pomoz bok i Faljen Isus kot vaše kuće u Sînmartinu⁵.

Evo jeno malo pismo i veliko pozdravljenje u vašu kuću. Sinko moj Stěvo, Mi vam želimo život i zdravlje ot gospodina boga, těbi Stěvo i vašemu ortaku što će biti ot sada naprět. Mi vim želimo život i zdravlje i srčno veselje i radosno, i vim pozdravimo vaši roditelji i vas vaš narot.

I sat vim povědam što bi bilo novo kot nas. Pismo vaše smo dobili što ste nim pisali. Jako smo se raduvali. Nego da něste uvřejeni če ne možemo doći na vaše veselje i radost; nam je zato jako žalno. Ali vi ne budite srâditi

⁴ Roden 21. decembra 1911, umro 19. marta 1984.

⁵ Srpski Semarton (rum.).

zato. Da vam kažem zašto: če ja sam angažatan kot stata⁶ kot konji i ne baš možem da falim tako dlgo vreme; zato vam zafalim ja i moja famila i vi molim da něste uvrëgjeni.

I sat ja i moja famila vas moli, sinko moj Stevo, tebe i tvoju ženu, da budete dobri da dogjete kot nas, isto na veselje, če mi smo udali moju unuku, mojega sina čerku što je sa mnom u domu. Isto nećete radite nikake teške stvari, samo malo jěsti is 3 vodenice⁷ leba i pisti ot svete marije malo vode studene⁸ i malo rakije is karaševa, bez vina, če vi znate da mi vina nemamo.

Sat vam povedamo kat če biti naše veselje: naše veselje će biti ot sat 3 nedělje, u dvadesetoga februara, na naše fašanjke. Zato ja vas molim: kat biste mogli vi da dogjete kot nas berem, kat něsmo mogli mi kot vas. Ja se zato molim da budete dobri da ni poslušate, da nes[t]je uvrëgjeni če něsmo došli mi kot vas; dogjite vi berem kot nas, se molimo jako lěpo.

Atres vam ne pišem, če vi znate našu kuću dě je i naš[e] selo.

Sat vi pozdravim po⁹ jedan put, ja i moja famila, i vi zovem na naše veselje, kat ne možemo mi na vaše.

Idi, knjiško¹⁰, ne buni se¹¹, kot moji braći ujavi se, ni se buni ni se šali, nego njino veselje i radost i[s] svek srca pozdravi.

Još vim želim dragost i ljubaf kao proleće, a život bogat kao jesen. Kat prvu čašu vina čete čoknuti, a vi se spomeneti na čiku Nedeljku.

Zbogam. Faljen Isus. Do vigjenja.

2.

**(Pisali Nedeljko i Marta Borka iz Karaševa 09. 01. 1967.
Stevanu Bugarskom u Temišvar)**

1 Prva strana

Pismo pisano u 9. I. G° 1967. Pomoz bok i Faljen Isis [Isus] kot vas u Temišvar, i u vašu luću, i kot vaše famile i čeljadi. Sat vi pozravim ja čika Nedeljka, i strina Marta, i moji 2 sina Gjuregj i Martin, i moje dvě mlade¹², i naš zet novi, i naša unuka — njegova žena, što jim bila svadba kat i vam, i naš unuk Mikolka što smo ga dobili radost u domu kao vi, i želimo da budemo prijatelje; i ješte vi pozdrave naše dve unike [unuke] Martica i Marika.

I sat vim povedam što je novo kot nas. Svi smo živi i zdravi, tako želimo i vam: život i zdravlje, i želim da se stanemo u 15. Avgusta na gospu veliku.

⁶ zaposlen u državnoj službi (rum.).

⁷ Reč je o čuvenim vodenicama na Karašu.

⁸ Kraj sela postoji izvor koji zovu Sveta Marija Lorda, po statui nad izvorom koja predstavlja Bogorodicu Lurdsku.

⁹ još.

¹⁰ knjiga, knjiška — pismo.

¹¹ ne izgubi se.

¹² snahe.

2

I da znate če toga Mikolku što smo dobili ot naše unuke, smo ga dobili u
3 Decembera.

I da znate če ja sam u serviču kot stata kočijaš, imam 2 konja împrimi-re¹³; jako laku ragju¹⁴ imam, salar¹⁵ imam 660 lěja. Zafalim bogu, jako dobar servič¹⁶ imam i lak, na danu. A drugo novo, da znaš če što su mi konfiškirali¹⁷ něsam dobil ništa natrak: ni kuću ni zemlju. Sat mi čini jedan fiškar něko čere-re¹⁸ za kuću berem, če za zemlju se ne može.

I sat vi pozdravim po jedan put ja čika Nedeljka, i moja žena — strina Marta, i moja sva čeljat.

Zbogam do vigenja našega, dok se svi sastanemo. Faljen Isus.
Borca Nedeljka Pisan. Zbogam.

Faljen Isus

Naš dragi Stěpane i vašoj ženi i slatkoj divicki.

Dragi Štěvo, sam misila če ste ni ozabili¹⁹. O bože, i radovali smo se kat smo dobili pismo, i za malu divojku, i nim drago kat ste u temišvaru, če ste nim blizu. Molim te piši nim da znamo, bitješ u serviču u temišvaru ili kako. Sat vi pozravim po jedan pu[t] i[s] svek srca i vim želim život i zdravlje.

Strina Marta.

Zbogam i Svetom Marijom; da je s vami i s nami.
Faljen Isus.

3.

**(Pisali Nedeljko i Marta Borka iz Karaševa 29. 4. 1967.
Stevanu Bugarskom u Temišvar)**

Da[tom] 29. IIII

I.

Pomož bok i Faljen Isus kot vas u varoš, i u temišvaru, i u vašu kuću,
Dragi brate Stěvo i tvoja sva čeljat.

U prvim redu vi pozdravim jako lěpo svi zajeno, vaš [vas], brate Stěvo, i
vašu ženu, i vašu divičku — malu sidicu, kojoj želimo duk život i zdravlje, i
želimo da ju vidimo, nju i vašek ortaka i svi vas; najdaleko da bude na svetu
Mariju u 15 Augusta.

¹³ odgovaram za dva konja (rum.).

¹⁴ radnju.

¹⁵ mesečnu platu (rum.).

¹⁶ službu (rum.).

¹⁷ Kada su Nedeljko i njegova supruga Marta bili osuđeni na zatvor, konfiskovana im je imovina.

¹⁸ molbu (rum.).

¹⁹ zaboravili.

II.

I sat, Dragi b[r]ate Stěvo, i tvojoj čeljati zafalim jako lěpo i[s] svek srca ja i moja žena i moja sva čeljat za ovaj veliki i lěpi dar što ste našemu mikolki pustili. Jako lěpo smo se njemu raduvali, i svi zato vam zafalimo jako lěpo. Aman je žalno če ne znam ja vas š těm da podarujem; da vi podaruje bok životam i zdravljam, i dobrě gandam²⁰, i mogućam da dogjete kot nas u Karašovo.

III

Sat, Dragi brate Stevo, vam povědam malko kako smo mi, kako se naodimo.

Mi smo svi zivi i zdravi, i ja sam sve u serviču kot ti konji dě sam bil, a moja čeljat radi zemlju naispol jenomu člověku, i tako uživljamo, če zemlju našu něsmo dobili, niti kuću, nego čekamo něki rezultat za kuću, če se uvatil jedan sudac stari, če bi bil neki dekret, i on može kros to da nim izvadi kuću, a zemlju ně. Tako sat čekamo berem to da će biti, da znamo če dě smo se rodili, tu čemo i umrēti.

Drugo novo něma ništa, sve je staro. Radan milja, štoje bil s vami u škuli, on je sve u serviču.

Sat vi pozdrav[lj]amo svi zajeno vas iz vaše kuće i želimo da se stanemo kot nas u caraševu na svetu mariju u 15 augusta, da idedemo [idemo] kot 3 vodenice i kot marije lorde.

Zboga[m] do vigjenja našega.

Borca Nedeljka pisal

Faljen Isus.

Dragi Brace stěvica, i draga naša sestrico, i slatka mala Sidica, i sva vaša familia,

Ja vi jako lěpo pozdravim i ot vise mlogo zafalim za slatki vaš dar što ste nim pustili, če kat sam došla s pošte i sam donesla paket, svi su podipali u sobu, i smo otvorili, i mikolku priminuli, a šta smo se raduvali najmlogo: za vaše srce, šta ni ne ozablja.

Sat vi pak pozravim svi zajeno.

Stara Majka pisala, Marta.

Zbogamte, i slatkim Isusam, i svetom Marijom; da vi čuva i da vim pari [pazi] i poret male čerke.

4.

**(Pisao Nedeljko Borka iz Karaševa 01. 01. 1968.
Stevanu Bugarskom u Temišvar)**

I

Dragi brate Stevo i Sestro Euđenija i vaša Mala sidića.

Evo vam jedan mal pozdrav i velika radost ot nas i[s] karaševa, ot mene čike Nedeljke, i ot moje sve famile iz doma, i ot naše sve rodbine, i ot svi poznati što si kot nji bil na svetu Mariju.

²⁰ mišlju (rum.).

II

Sat u prvim redu se molim za oprost, če si pripoznam da sam prit vašim licam jedan mal Magarčić, če vi ste meni pustili do sat nekoliko pisma, a ja vam niti jednok do sat ot gospe velike, ot kat smo se rastavili, uprim²¹ ragje naše ove proklete, što smo svaki dan okupirani²² sa š njom. Zato se molimo svi mi za oprost ot vas.

III

Sat da vim kažem što bi bilo novo kot nas. U prvim redu vim javimo da smo svi živi i zdravi iz doma, i sva naša rodbina, i svi naši poznati, u kojim želimo i vam život i zdravlje svěm zajeno, těbi brate Stěvo i sestrico Euđenija, i vašoj maloj sidici, koju želimo da vidimo berem na s[v]jetu mariju, kat ne pobrški²³.

IV

Blagi dani smo radosno slavili; tako želimo i vam da slavite, aku ne budete slavili s nami, če mi se čini če vi držite 15 dana posli našek; zato vim pozdravim radosno blagi dani: ili s nami ili posli nas.

I Sat da vim kažem kako uživljamo Mi: Gj[u]regj, moj Sin, je turil²⁴ u fabriku, a ja sam sve kot konji dě sam bil, a majka i marija su ostale radnice gruntaši, poljodělnice.

V

Sat povědam če sam bil kot vas u temišvaru z gospodaram mojěm: smo išli u lipovu za konji drugi, če smo ji prominili, aman něsam imal vrème da vim pišem da me čěkate na štaciji, če to je bilo tuta iskuta²⁵, a mi je žal, če valja da bi se bili stavili, da me provedeš po varošu, če ja sam tamо

VI

kakon ovčar onej, što je svezal magarca za tranvaj, dok je turil da se obri-tvi²⁶ kot frizera.

Sat drugo novo němam, nego sat vi pozdravimo svi mi iz doma, i naša rodbina, i svi poznati, do vigjenja našek.

Molim lěpo pazite na moje pismo, če čem biti něgdi pogrišil, da možete da pričetate,

VII

če ja sam išal 7 godine u prvi raz[r]et, pa zato moje pismo ne može svaki da pričeta.

Idi, knjiško, ne buni se, kot moji brać[i] ujavi se, pa lěpo pofali se.
Zbogam i faljen Isus do vigjenja našega.

²¹ *zbog.*

²² *zauzeti* (rum.).

²³ *brže, ranije.*

²⁴ *ušao.*

²⁵ *iznebuha, iznenada.*

²⁶ *obrija.*

Borca Nedeljka

Pisal na novu godinu navečer, u I Jenuara.

5.

(**Pisao Milja Đurkica iz Karaševa 03. 01. 1968.**
Stevanu Bugarskom u Temišvar)

Dragi Stepane,

Ovim pismu lěpo te pozdravljam I lěpo ti zafalimo za one dvě knjige što si nim pustil.

Mi smo, Bogu fala, živi i u zdravlju do ovoga pisma. Želimo i vam srću i život i zdravlje, i srćnu novu Godinu.

I sat te lěpo pozdravi i tetka Kata; I ženu vašu. I sad te pozdravi striča Nedeljka Borka.

Da se vidimo kad Bog Dragi da, na lěto u karaševu.

Zbogam do vigenja. Milja Gyurkica. Živijo Bože.

6.

(**Pisali Martin²⁷ i Marta Borka iz Karaševa 25. 8. 1968.**
Stevanu Bugarskom u Temišvar)

U ovem moiem pismu teli bi da Vi lepo pozdravimo mi iz našeg doma: čika Nedelica i tetca Marta, i Giuretji i Marija, i mala Marta pozdravi Brata Stevu i vašu ženu, i vaše obe dve divojčiće.

Smo jaco jalni, ce ste ošli oma, i nesmo pustili ništa da pocajete će ste bili cot nas, i molimo lepo da ni oprostite.

I da znate ce moli naš sin Martin, imal ienu divoicu Martu u 21. VIII 968, joi se ime Marta, i vi molim lepo lepo Maica Marta, acu Vi bi mogli da vidite tamo cod vas u Vechituri²⁸, acu bi bile Brnje (cercei²⁹), da darujem malu devoicu. Taco vi da vidite: acu bude da iesu, a vi oma, moli[m] lepo, da nim pišete; povelicke, O [nacrtan krug] ovacke za velicke. Molim iaco lepo, acu bude da iesu, a vi pišete, ili acu bude da imete neco poznatje, da vim damo iedan ducat što ga ne prima u bijuteriju³⁰, ce ima valore³¹ 10 crune; mi bi vim ga donesli, samo da bude da mogu da ga naprave

2

do u 15 Sectembera, [i] taco ce sve Martin la da dodje u Temisvar u 7. i la da ide u Radnu, i u 8 la da dodje pac u temišvar u Piațu. Acu vi mojete, a vi pišete, ce on bi došal po za vreme macar kad vi rečete, i sve de bi vi mogal da vi nadje.

²⁷ Martin je sin Nedeljka i Marte. Izgleda da je učio rumunsku školu, jer piše pretežno rumunskom latinicom.

²⁸ na buvljaku.

²⁹ minduše.

³⁰ u zlataru.

³¹ vrednost.

Ja³² te molim, brate stevo, da nesi uvredjen za ovo što te molimo. Ja bi jako tela da ju podarujem z brnjami, če sam stara majka, ne lam da dočekam njejnu svadbu, pak da ju sat podarujem, makar da koštaju 4 ili 5 stotine maka[r] šta više, samo da je cisto zlato, ce kot nas mlogi donose is temisvara, aman ne zma [znam] lamo da mozemo da nadjemo, da te ne dosadjamo. Molim te: kat dobijete ovo pismo, a vi vrnete ili jest ili ne. Molim te, brace stevo.

Jako smo se radovali kat ste došli, negom nim je bilo teško kat je ošal Nedeljka kot Uduvice, a ti vetjem nesi. O boze, pa da podješ tako prazan, kakon kat bi se bili svadjali!

Jako lepo pozravim vasek ortaka, i mi zal ce neste nim došli devkami³³. Nedeljka je u servicu. Ja sam pisala i sin Martin. Zbogam braco i sestrico, i vase male golubice.

I sam jako žalna ce mi je umrl brat Petar, ovi dani je ukopan; znas onamo de sidi Milja, priko puta.

Zbogamte i svetom Marikom, da ima brigu za vas i za devojcice, i svu vasu familu. Pa ti povedam če mi smo u domu zivi i zdravi.

Zbogam do vidjenja naseg svemi zajeno. Faljen isus i Marija.

7.

**(Pisao Nedeljko Borka iz Karaševa 18. 01. 1969.
Stevanu Bugarskom u Temišvar)**

Datom 18 Januar Go. 1969.

1

Faljen Isus kot vas i u vašu kuću, dragi brate stevo, i vašemu ortaku, i vašim divičkam, i svoj vašoj famili. Sat u prvim redu vi pozdravim svi zajeno: tebe, brate stěvo, i twojek ortaka, i twoje divičke, koje smo radosni da ji vidimo na lěto na svetu Mariju, aku Bok da Zdravlje. Sat vim najavim da smo svi živi i zdravi, kojega želimo i vam.

Sat u prvim redu vim zafalim jako lěpo, ja i moja sva familia, za paket i radost našim unučičam što ste pustili. I sat primněte jedan mal dar ot nas, kojega imamo mi da vim pustimo vam, i přemněte za dobro za naš ovej mal dar kojega smo mi vam pustil[i].

Sat vim kažem če sam jako žalan kako ste ošli na svetu mariju friško, niti něsmo se mogli věděti.

Sat vi pozdravim svi zajeno po jedan put, ia i moja sfa familia.

Zbogam do vigjenja našega.

Sat la majka da vim piše malko na drugim listu.

2

Dragi brace i sestrico,

Evo jeno malo pismo i veliko pozdravljenje ot mene Majke. Ja pozdravim vas oba, i vaše 2 golubice; vim želem sretju i zivot i zdravlje it [ot] dragok Boga, i ot slavnok Isusa, i svete Marike — da se moli bogu za svi vas.

³² Odavde piše Marta.

³³ s čerkama.

Ja sam, dragi Stevo, i draga žena tvoja — če sam joj ozcabila ime ot kat ne došla kot nas — ja sam jako u teškotji, če našemu sinu Martinu je jako bolna divička, ta mala Martica: 2 meseca je bila u špitatu mamom si, i na dva meseca ju izvadimo po silom ot doktora. On ne tel da ju pusti, negom mi smo ga molili, i dodje doma, i tretji dan je pak morala d[a] ide u špitatu. Jako smo žalni i nakažitani³⁴, če samo bok zna la 1 da joj prodje. Mi se jako bojimo de je taka dlga bola: vet je tretji mesec ot kat je u špitatu.

I sa[t] te molim, draga sestrico, da mi dovedeš na svetu Mariju obe divičke s vašim ortakam.

Sat vim zafalim za sve vaše dobrote, što ni ne ozcabljate.

I sat zbogamte i svetom Marikom, da vi drži sretju, život i zdravlje; to je glavno.

Molim otgovor natrak.

Majka pisala.

8.

**(Pisao Nedeljko Borka iz Karaševa 29. 10. 1969.
Stevanu Bugarskom u Temišvar)**

G: 1969. Dat[om] 29. oktober.

1

Evo jeno Malo pismo i veliko pozdravljenje ot nas is karašova, ot mene čike Nedeljke. Sat vi pozdravimo mi svi vas, tebe brate Stěvo, i tvoju porodičnu, i tvoju svu čeljat, i svu familu, i rodove. Ti povědamo če i mi smo sfi živi i zdravi, zafalimo dragomu bogu. Nego mi jako žal

2

če nesi nim došal na svetu Mariju, kat smo te naj čekali i bili popravni da slavimo zajeno veselo i radosno.

Sat da ti kažem malko novo što se dogodilo kot nas za ovo vreme što ně[s]mo se věděli. Prvo ti kažem če Martinu, mojemu sinu, je umrla divička, ta mala Martica

3

ta što se narodila potragu³⁵; i drugo — nam umrla naša jena majka koju smo mi držali za avere³⁶, a treće — se oběšila jena mlada u našim rodu, moje ka fašula³⁷ kantorova mlada, Doktorova slovenski; nego da[j] ji bogu svi, što da jim čenimo.

³⁴ nevoljni.

³⁵ poslednja.

³⁶ imanje (rum.).

³⁷ rođak.

4

Sa[t] te jako molim lěpo da mi učiniš jeno dobro veliko. Nigdi kot naš se ne naode klinu za konji³⁸. Ja bi te Molil jako lěpo, kat bi mogal da mi nagješ něgdi ti u temišvara klini za konji, numar 7 ili šest i po, ili makar šest kat ne-su drugi, i pusti na poštu pa je [ja] lam

5

da ti pustum novci homa.

I sa[t] te pozdavimo po jedan put svi zajeno.

Zbogam do vigjenja našega.

Da znaš, brate Stěvo, če čašam pore[t] mene pišem, a majka me grabi, če i ona bi da pogline³⁹.

Zbogam i faljen Isus. Če sat lamo da večeramo.

Zbogam.

Borca Nedeljka pisal.

9.

**(Pisao Nedeljko Borka iz Karaševa 24. 12. 1969.
Stevanu Bugarskom u Temišvar)**

1

Faljen Isus

Evo jeno malo pismo i veliko pozdravljenje kot vas i u vaš[u] kuću, dragi moji — brate Stěvo, i sestro Eugenia, i vaša čeljat. Vi pozdravim jako lěpo svi zajeno vas iz vaše kuće, i svu vaš[u] familu.

Sat, dragi Stěvo, te molim da me opoščavaš, če mi našo[m] ragjom nemamo vreme niti da ti pišem, a ti imaš vreme da mi puščaš i paketi. Zato si pripoznam da sam magarac prit vašim licam. Za oni klini što si mi pustil něsam vrđan da vim zafalim, kakon kat si mi pustil zlato. Fala ti do boga. A za ovej paket ně valjalo da se dosagjate. Vim zafalim za sve dobrote. Sam těl da vim pustum nofcu za klini, man majka marta veli če da ti ne puščam, če će dati bok da se stavimo, pak lamo da se isplatimo: biće ovu zimu da dogjem někako u temišvar

2

za karnet de munka⁴⁰, če nim se krenula sekacija u ričicu⁴¹.

Sat, brate Stěvo, ti povedam če se popravljamo⁴² u prolěće da gradimo novu kuću, aku bog dopusti i uděli zdravlje.

Sat ti povědam če smo svi živi i zdravi; tako želim i vam život i zdravlje svěm zajeno, vam i vašoj čeljadi, i svoj famili.

Sat zboga[m] do vigjenja.

³⁸ klinovi za potkivanje konja.

³⁹ da pije.

⁴⁰ za radnu knjižicu (rum.).

⁴¹ u Rešicu.

⁴² spremamo.

Faljen Isus.
 Borka Nedelja pisal.
 Iz svěk srca vim zafalim za ove dobrote.
 Zbogam. Faljen Isus.

10.

**(Pisao Nedeljko Borka iz Karaševa maja 1971.
 Stevanu Bugarskom u Temišvar)**

1

Faljen Isus, Dragi brat[e] Stěvo, i u vašu kuću kot vaše porodiće, i kot vaše čeljadi i sve famile. Sat vi pozdravim jako lepo svi zajeno: vas i vašu porodicu i vašu čeljat i svu familu vašu. Sat da vim kažem če smo svi živi i zdravi: ja i moj ortak, tetka Marta, i moja sva čeljat. Marticu još měsmo [nesmo] udali. Tako želim i vam zivot i zdravlje sv[e]m zajeno.

Sat molim lepo da se malko pogovorimo kako stojimo. Ja sam vam pustil 1 pismo,

2

a vi měni niste vratili natrak jako dugo vrěme. Ja sam misijo da ste se krenuli otla⁴³ i ně dobar atres, ili ste se posrdili na nas. Jest, poznam i moju krivinu, da ja vam opet něsam pisao dugo vrěme. Posi dobijem ot vas jeno pismo, i zatěm dobijem onej kubert s novinom što je čikom Miljom i labešam⁴⁴, i za to smo se raduvali i veselili svi mi iz naše kuće.

3

Znajte da sam sve u serviču kot konji u našim selu, a Gjuregj je u fabriku, a tetka Marta i Marija i Martica těraju i rade zemlju, su poljodělke, zemnjoradnice. I kuću smo napravili novu, ali ně gotova. Mi sidimo u kući drugo, na numaru 38, blizu kot udovice⁴⁵; to je pak naša kuća. Ne lamo da možemo da ju spremamo za gospu velik[u]; opet čemo slaviti u toj maloj kući.

4

Ali zato ne fali ništa, samo da je zdravlje i rakija mlogo, ali se bojim, če kakon slabo pojavlja⁴⁶; nego zato pak ne fali ništa, če jes u alimentari⁴⁷ piće dosta; kat drugo ně, a on jest sanitär⁴⁸.

Malko se šalim.

Sat se Molim Slovom Velikom Da ne učinite pak kakon lani, nego da nim dogjete na gospu veliku u 15 Afgusta.

⁴³ otud.

⁴⁴ Labeš je osoba imenovana nadimkom.

⁴⁵ Prezime.

⁴⁶ To jest šljive pokazuju slab rod.

⁴⁷ prodavnica prehrabnenih proizvoda (rum.).

⁴⁸ sanitetski metil alkohol (rum.).

Sat vi pozdravimo mi svi zajeno, ja i sva moja čeljat, i vim želimo život i zdravlje ot Dragoga Boga i ot svete Marike, koju Misim da čemo se věděti kot nas u karaševu.

Zbogam i Faljen Ius.

EXEMPLIFICARE A GRAIULUI CARAȘOVEAN

Stevan Bugarski

Rezumat

Carașovenii sunt o populație slavă catolică puțin numeroasă din România, grupată în împrejurările orașului Reșița, județul Caraș-Severin. Trăind izolat de alte enclave slave, Carașovenii au format multă vreme o comunitate etnică închisă și au păstrat în limbă numeroase arhaisme, atât lexicale, cât și gramaticale.

Graiul carașovenilor a fost explorat și studiat în detaliu, printre cei care au făcut acest lucru numărându-se specialiști de renume ai Academiei Române și ai Academiei Sârbe.

Rostul modest al articolului de față este ca, pe lângă o prezentare succintă a populației carașovene, să exemplifice mentalitatea lor și graiul specific, aşa cum l-au notat, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, unii localnici numai cu pregătire școlară elementară.

EXAMPLES OF THE CARASOVEAN SPEECH

Stevan Bugarski

Summary

The Carasoveans in Romania represent a small Slavic Catholic population grouped in the vicinity of the town Resita, the Caras-Severin district. Living isolated from other Slavic enclaves, they for a long time represented a closed ethnic community and preserved in their language numerous archaisms, both lexical and grammatical.

The Carasoveans' speech has been studied in detail, and the researches include renowned experts from the Serbian, that is Romanian academy of sciences.

A modest goal of this paper is to contribute, with a short presentation of the Carasoveans, to the insights into their mentality and intrinsic speech, the way it was written down at the end of the 20th century by some inhabitants without significant education.

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА

UDC 94(=163.41)(498)

Све ван Буђарски

О СРБИМА У ТОЛВАДИЈИ

САЖЕТАК: Толвадија је село на западу Румуније, документарно потврђено од XIV века. Од када се може објективно пратити, становништво чине Румуни, Немци, Мађари и Срби. Увек у мањини, не прелазећи петнаестак процената месног становништва, Срби су сада спали на свега 3,5%.

У раду је преглед ономастике и демографских прилика месних Срба 1995. године, као и извесна перспектива сагледана кроз државни попис из 2002. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Толвадија, Срби, ономастика, демографска кретања.

Географски положај: Толвадија је село у Банату, шездесетак километара западно од Темишвара, врло близу румунско-српске границе.

Историјски оквир: Место је документарно потврђено од XIV века, а назив је писан на разним језицима и разним графијама: *Tegwid* (1333), *Toluoyd* (1334), *Tholwayd* (1462), *Tollwacz* (1723—1725), *Tolvadia* (1851), *Tolvád* (1913);¹ када је након Првог светског рата 1914—1918. припало Румунији, званични назив био је *Tolvadia*, с варијантом *Tolvădia*,² а од 1968. преиначен је у *Livezile*.³ Срби су место означавали (а и сада означавају) као Толвадија, с варијантом Товладија.

Демографско стање: Од кад постоје подаци по државним пописима, становништво је у сталном опадању.⁴

Година пописа	1869.	1900.	1930.	1956.	1992.
Број становника	2.035	1.854	1.916	1.523	1.128

По националној структури било је највише Румуна, затим Немаца, Мађара и Срба.

¹ Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din România*, Vol. I, București 1968.

² C. Martinovici, N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj 1921.

³ Ion Iordan, Petre Gâștescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București 1974.

⁴ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timiș. Monografie*, Timișoara 1998.

У селу су постојале две цркве: православна и римокатоличка. Православна је припадала Румунима и Србима. Грађена је 1759, а година 1811, назначена на торњу, извесно се односи на какву обнову или на сам звоник. Унутрашњост је довршена знатно касније, 1861—1863. године, када је Данило Чолаковић, академски сликар из Српског Семартона, осликао зидани иконостас, зидове и сводове, оставивши о томе запис у олтару и у пронаосу. На иконама натписи су црквенословенски с јужне стране, а румунски (Ћирилицом) северне стране уздужне осе симетрије црквене лађе, што вероватно указује да су током заједничарења Срби држали десну (јужну), а Румуни леву (северну) певницу.

Приликом такозване јерархијске поделе у Карловачкој митрополији 1868. године Румуна је било 878, а Срба 246. Подела црквене општине по националној основи спроведена је 1872; Румунима је остала црква, а Србима је исплаћена намира. Срби су 1874. завели сопствене матичне протоколе, а засебну цркву изградили су 1879. године. То је трећа црква Толвалије.

Број Срба у месту, дуго релативно стабилан, после Другог светског рата почeo јe да опадa:⁵

Година пописа	1897.	1900.	1920.	1930.	1940.	1992.
Број становника	274	225	257	260	266	62

Намеравајући да стекнем слику о ономастици Срба у Толвалији, године 1996. обратио сам се мештанину Радиславу Рајићу (рођеном 1927), којег сам случајно упознао. Писмом сам га замолио да поименично попише стално српско становништво, и то у две групе: Србе у српским кућама и Србе у кућама других народности (снаје, зетове, старце на издржавању и слично), уз назнаку узраста.

Одговор је стигао благовремено.

У селу је било 27 српских кућа са 43 Србина (односно Српкиња) и још 2 Румунке у мешовитим браковима које су се држале као Српкиње. Сем њих, у румунским кућама биле су 3 Српкиње, које су се држале као Српкиње. Свега је, дакле, било 48 душа, од тога 24 мушкица и 24 жене.

Обрадом примљенога списка дошло се до следеће представе о Србима у Толвалији:

Красна имена ћоју носилаца

Име	Носилаца	%	Име	Носилаца	%
Ана	1	2,08	Ленуца	1	2,08
Бисерка	1	2,08	Љубица	1	2,08
Борислав	1	2,08	Марина	1	2,08

⁵ Подаци за раздобље 1897—1940. преузети из књиге: Слободан Костић, *Срби у Румунском Банату. Историски, бројни, економско-привредни преглед 1940. године*, Темишвар 1941; податак за годину 1992. преузет из књиге: Љубомир Степанов, *Статистички подаци о Србима у Румунији*, Темишвар 2007.

Будинка	1	2,08		Милан	2	4,18
Војислав	1	2,08		Милева	2	4,18
Вукашин	1	2,08		Милорад	1	2,08
Грозда	1	2,08		Милутин	1	2,08
Данијела	1	2,08		Миодраг	1	2,08
Дарко	1	2,08		Нада	1	2,08
Дивна	2	4,18		Никола	1	2,08
Добра	1	2,08		Пава	1	2,08
Душан	4	8,33		Павле	2	4,18
Емилија	1	2,08		Радица	1	2,08
Жива	1	2,08		Радмила	1	2,08
Златинка	1	2,08		Радованка	2	4,18
Јован	1	2,08		Радослав	1	2,08
Клаудија	1	2,08		Сава	1	2,08
Ковиљка	1	2,08		Славна	1	2,08
Кумбрија	1	2,08		Софина	1	2,08
Лаза	2	4,18		<i>Свега</i>	48	99,97

Презимена џо броју јородица носилаца

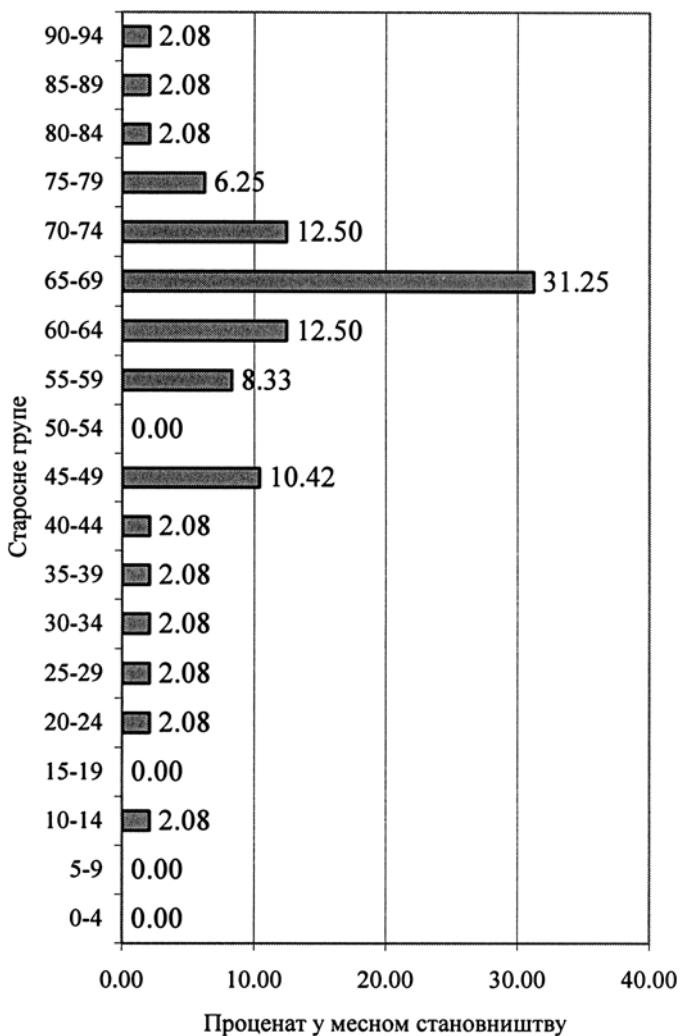
Презиме	Носилаца	%		Презиме	Носилаца	%
Вертопан	1	3,70		Пантин	2	7,41
Вујић	2	7,41		Перић	2	7,41
Ђурђев	1	3,70		Петрин	3	11,11
Јанкулов	2	7,41		Петромањанц	2	7,41
Јовичин	1	3,70		Попов	1	3,70
Кузман	2	7,41		Рајић	2	7,41
Лазин	2	7,41		Срданов	1	3,70
Оршо	1	3,70		Танасин	2	7,41
				<i>Свега</i>	27	100,00

Надимци џо броју јородица носилаца

Надимак	Носилаца	%		Надимак	Носилаца	%
Бацини	2	7,42		Музгини	1	3,70
Векшај	1	3,70		Пурдиканови	1	3,70
Винкићови	1	3,70		Тоцоњови	2	7,42
Гогини	1	3,70		Чендешови	1	3,70
Голубови	1	3,70		Шпишигерови	2	7,42
Грбићови	1	3,70		Без надимка	11	40,74
Крцини	1	3,70		<i>Свега</i>	27	100,00
Молдованови	1	3,70				

Саспав српској стапновништва юо стваросним групама

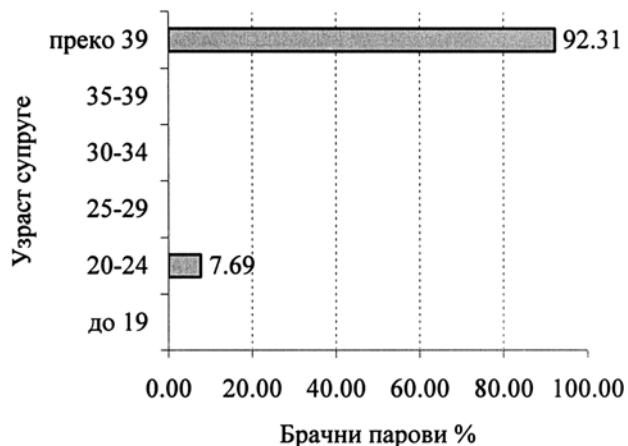
Узраст	Број особа			%		
	Свећа	Мушки	Женски	Свећа	Мушки	Женски
0—4	0	0	0	0,00	0,00	0,00
5—9	0	0	0	0,00	0,00	0,00
10—14	1	1	0	2,08	2,08	0,00
15—19	0	0	0	0,00	0,00	0,00
20—24	1	0	1	2,08	0,00	2,08
25—29	1	0	1	2,08	0,00	2,08
30—34	1	1	0	2,08	2,08	0,00
35—39	1	1	0	2,08	2,08	0,00
40—44	1	1	0	2,08	2,08	0,00
45—49	5	1	4	10,42	2,08	8,33
50—54	0	0	0	0,00	0,00	0,00
55—59	4	3	1	8,33	6,25	2,08
60—64	6	3	3	12,50	6,25	6,25
65—69	15	7	8	31,25	14,58	16,67
70—74	6	3	3	12,50	6,25	6,25
75—79	3	1	2	6,25	2,08	4,17
80—84	1	1	0	2,08	2,08	0,00
85—89	1	1	0	2,08	2,08	0,00
90—94	1	0	1	2,08	0,00	2,08
Свећа	48	24	24	99,97	49,97	49,99

Брачних парова било је 13, од тога 2 (15,38%) национално мешовита.

Брачни парови по узрасциу супруга

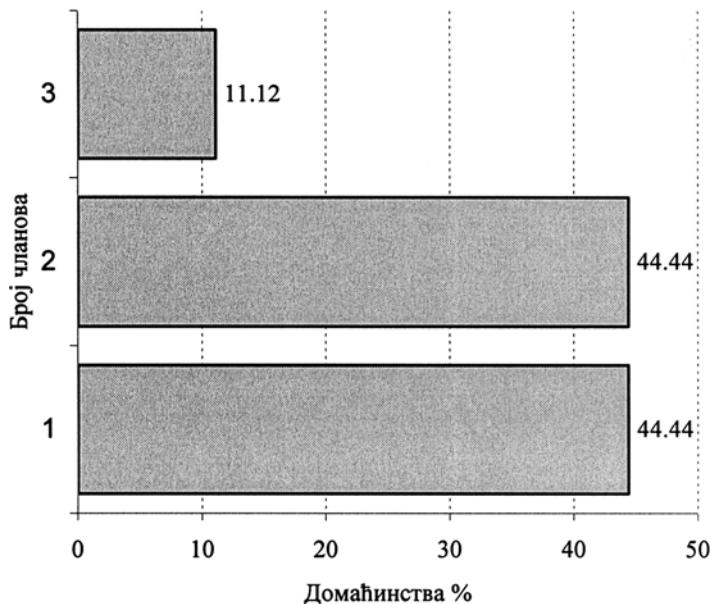
Узрасци (год.)	Број супруга	%	Узрасци (год.)	Број супруга	%
до 19	0	0,00	30–34	0	0,00
20–24	1	7,69	35–39	0	0,00
25–29	0	0,00	преко 39	12	92,31

Изглед је, дакле, такав да се само од једног брачног пара могло очекивати рађање деце.

Приједлог српских домаћинства по броју чланова

Број чланова	Домаћинства	%
1	12	44,44
2	12	44,44
3	3	11,12
Свеџа	27	100,00

Преглед крсних слава⁶

Празник	Датум	Свечари	%
Сретење	2. фебруар	1	3,70
Свети арханђео Михаил	8. новембар	5	18,52
Свети Стефан	27. децембар	1	3,70
Свети Јован	7. јануар	6	22,22
Свети Никола	6. децембар	10	37,04
Света Параскева	14. октобар	3	11,11
Ђурђевдан	23. април	1	3,70
	<i>Свећа</i>	<i>27</i>	<i>99,99</i>

По обради овога списка приметио сам да број Срба не одговара броју пописаних при званичном државном попису 1992. године: тада их је било 62, односно 5,5% месног становништва. Зато сам се поново обратио писмом господину Радиславу Рајићу, с молбом да ми назначи своје мишљење како је број Срба у Толвадији спао са 62 на 47 за свега три-четири године.

Он ми је опет савесно одговорио. Његово писмо је списак умрлих. У Толвадији је од 1992. до 31. децембра 1995. године умрло 13 Срба; још две особе су се иселиле и умрле затим 1996, једна у Вењу, једна у Темишвару. Коментар уз писмо, кратак и сажет, одјекнуо је болно:

Ја вам шаљем њодашке које сте ми пратили.

А што се тиче разлике ојалог броја од 62 на 47, имаше горенаведене који су нас најусишили, а немамо ниједног да се родио, па што је узрок који нас забрињује: умиру, али се не рађају.

Од тада је спроведен још један државни попис, године 2002. У Толвадији је записано 37 Срба, што значи 3,5% месног становништва. И по трећи пут сам се обратио господину Радославу Рајићу с молбом да ми објасни шта се догађа. Одговорио ми је да слабо види, па и не излази из куће, али се не треба чудити јер је од оних 48 с његовога списка из 1996. умрло шеснаесторо.

Недавно сам успут прошао кроз Толвадију.

Некадашња заједничка, сада румунска црква храма Сабора светог арханђела Михаила темељно се утврђује, јер је била озбиљно напукла које од слегања темеља, које од земљотреса. Зграда српске цркве, такође храма Сабора светог арханђела Михаила, у добром је стању.

Део атара и нешто кућа у селу купио је Аустријанац и организовао пољопривредну фарму. Упослио је и неке мештане.

Село, које је од 1968. припадало општини Банлок, сада поново има сопствену општинску управу. Кнез ми је рекао да се старају колико мо-

⁶ Истини за волју, три особе беху прешле у неку верску секту, али се њихови укућани нису одрекли своје крсне славе.

гу; посла је много и трајаће годинама, али се надају да ће Толвадија уз-напредовати.

Обрадовао сам се његовим речима. У повратку сам безвόљице размишљао какав се напредак може очекивати код Срба Толвадијаца.

Задушнице у Толвадији. Присутан је сваки трећи Србин.
Пети с лева је Радислав Рајић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

UDC 821.163.41-14.09 Gvozdenović S.

СЈЕДИЊЕН СА СУЗАМА И ГРОБОВИМА ПРЕДАКА Славомир Гвозденовић: *Колико Косова у мени*, Темишвар, 2007.

Ако су ове наше речи мелемна кап
Њиховој рани, хвала ти, Боже. Само
зато.

(Славомир Гвозденовић)

Славомир Гвозденовић збирком песама *Колико Косова у мени* слави најстарији и најлепши део српског атласа. Он примиче очи даљинама, пун родољубља које носи у себи као најскупљу врлину. А оно се не учи, с њим се човек рађа. Больје му око није потребно да види стварност, јер њу он процењује срцем и ухом. У њима му данашњи политички тонови и одјеци сметају, јер хоће да му срећу затоме и отму.

Аутор збирке поседује вештину у посматрању и оцењивању опасности од данашњег звериња. Он скривеним погледом мери свет и неправду, ослушкује звуке око себе и у себи, и њих добро сроченим стихом еmitује, увек сједињен са сузама и гробовима предака. Хладни косовски ветар му управља родољубље и бруси и јача песму.

Славомир Гвозденовић пева језиком преданости прецима чије је откључавање херојства и части у кући оца научио. Зато се осећа сигурним и поносним, зато неће бити угарак живота и историје. Он у Темишвару живи, али у мислима је увек на Косову, у Србији, где са оптимизмом чека да сазрушу други политички услови. Нестрпљив је, хоће да престигне време, да задихана историја српства погледа, да му се што пре окрене и да га свету стабилино осови.

Песник размишља својим ушима, очевим уснама и дединим срцем. Стихом скида маховине и стреса перут са данашње Астре. На длану му бистри видици српске средњовековне државе. На рамену му заграј и чекање аманета предака. Љубав му не да да се стврдне тренутно изгужвани осмех Косова, у чију је бару загњурио да стихом истреби пелен и коров.

Лапидарним језичким изразом песник дозначава своју јарост што некада зелено Косово губи боју, због чега тужни косови и хладни корејски ветар сва поштена српска срца леде. Аутора боле рушевине светиња и села напуштених, катанци и ланци који се њишу крај душманских руку, боли га могућност да повратак Срба буде сличан Христом вом доласку на Маслинову гору, у свету башту гетсеманску.

Славомир Гвозденовић данашњим косовским цунамијима злато јутра свога супротставља, безграничном, недужном, сивом и тихом стиду што нам се сваки нови дан рађа са новим сеобама, док свако вече безглазно, славјански праскозорно рида са истим надама.

Снажним имагинацијама и јаким ентропичним речима песник пева о Косову славном у византијском царству. У тим и сличним подстицајима сликама асоцијације читалаца су бројне: патријотске, родољубиве и опомињуће. Као да чујемо заклињање предака да се нови нараштаји чувају обећања и дарова који имају за циљ покорство и слугански однос, да је све сложеније него што то изгледа. Паљење Александријске библиотеке и Рајхстага, потапање брода „Лузитанија“ да би Сједињене Америчке Државе имале оправдање пред својим народом што улазе 1917. године у Други светски рат, измишљени напади севернокорејских торпедних чамаца на два америчка разарача у Тонкинском заливу после чега је опет Америка ушла у рат против Северне Кореје... и безброј других примера, попут напада на Косово 1999. године, опомиње и прети.

Најважнији део косовске географије за Славомира Гвозденовића су српски средњо-

вековни манастири, српска највећа светиња и доказ јаких српских тапија за останак Косова у Србији. Песник тражи да звоно са Саборне цркве васиону огласи:

*Госйоде, молимо Ти се,
ишицу и народ спаси.
У овом лейшу, студеној цици
на ласишу грачаничку љен йисац
личи.*

У Пећкој патријаршији, триста година после Велике сеобе, песник гледа дрво око којег су исплетене и његове лозе и из чије сваке гране, „чим дотакне свету српску земљу, корен израсте”. То дрво се у песнику добро разгранало.

У Високим Дечанима, октобарских дана 1990, песник дотиче „отменост века” и затреперивши — ули се:

*у блажене речи свећаца
српских,
у крило анђела небеских,
у космичке летелице,
у љави Законик царев.*

У Косовској Грачаници, на Видовдан 1990, песник на своју живу рану првија, као син, брат и отац, „то поље са крилом птице” и камену доброту са ликом свога народа.

У било којем светом храму српском да се налази, у Златици, или Лазарици, у Базјашу или Бездину... песника исто национално осећање прожима. Његово асоцијативно поље пуно је најлепших симбола прошлости српске. И сви имају косовску патину и чувају косовску причу. Слике Арада и Чанада, Темишвара и Чакова, баснописца Доситеја и Темишварца Црњанског, Текелије и Чарнојевића... имају Обилићев сјај. Над свима светли и песникови стрепња, али и уверење да ће се пити вино из старих завичајних српских средњовековних пехара и златних кондира косовских девојака. У једном тренутку непоткупног заноса и вере песник победнички и слављенички, моћно узвикује: „О богови, дајте ми достојног непријатеља”, а потом, у једном нервозном, помешаном и

амбивалентном стању свести, враћајући се на Цвети 1999. из Београда у Темишвар, пун ожилјака, посвећује песму Радовану Карадићу који „трчи посмртни круг почасни, без војске, без народа”. Док „ледене руке откључавају анђела из ране”, песник закључује: „Наша зима заборава нема”.

Песнички језик Славомира Гвозденовића је посве метафоричан и модеран, пун везаних речи пренесеног значења, пун нове и разливајуће лексике, семантички екстензионалне и ентропичне, веома ритмичан и експресиван, необично и пријатно идиосинкразиван, лапидаран и дитирамбан. Таква својства има песма *Лазарице (људе), вез*.

У алегоријској и језиколатријској песми *Српски језик* аутор истиче да је језик биће, „круг у бисерној звезди”, са којег сваке ноћи песник „свлачи таму рукама које горе”, да би га потом послао у кревет да се одмори „на јастуцима, мајчине душе”. На крају ове, можда и најлепше песме о српском језику којим песник Гвозденовић пише, аутор покazuје како се мукотрпно песма рађа и језик троши:

*... Умијем да росом и својом крвљу...
и шако цели дан умиремо ћо мало
ја у њему
он у нерођеном мени.*

Необичну, веларну структуру, у збирци има песма *Камено доба*. У њој песник на лептиристички начин показује мрачан и тежак карактер овог времена. Такву ознаку стиховима даје доминантно присуство задњонепчаног сугласника *к* (јавља се 29 пута у песми) и веларног вокала *а* (јавља се 41 пут). Вокал *а* се најчешће јавља и у песми *Камен за љакање* (41 пут), пуној љубави према, Косову:

*Ту моју ружу, оче,
штај судњи поштой, Ноје,
не дам, ни мршав не дам,
чувам небеско своје.*

Спасоје Граховац

У ДОМЕНУ ЕРОСА СРБИ ИМАЈУ НЕШТО ПОСЕБНО

Иво Мунћан: „Залубљени Орфеј“ („Orfeu indragostit“),
Темишвар, 2006.

Иво Мунћан четрдесет пет година духовно себе надограђује. Он је песник осетљивих емоција и свестраног стваралачког духа. Читаоци га знају и у Србији и у српској диспори. Највише у Румунији, где се доказао као писац поезије и прозе, као новинар и књижевни критичар, преводилац и професор. Његов говор и као професора и као књижевника громко и већ дugo, надалеко одјекује. Домашан је разумевању и доживају читалаца. Иза њега стоји четрдесет објављених књига на српском и румунском језику. Тешко је рећи у којој сфери духовног рада најсјајнији траг оставља. Увек је бежао од недоречености и просечности. Срце му одмор никако да потражи и да улагани ритам рада.

Иво Мунћан уређује *Књижевне новине*, периодик који излази на српском језику, у Темишвару, где су у деветнаестом веку излазили: *Лужна ћела*, *Световид*, *Народни јеласник* и *Смочара*, на чијим су страницама објављени бројни прилози из српске књижевности.

Ту замамну књижевну традицију у румунском делу Баната данас чува и негује 22.000 Срба. Ни много већи градови у Србији немају толико добрих књижевника и остварења у култури колико имају наша браћа у Румунији.

Антологија српске љубавне поезије, под називом *Залубљени Орфеј*, на румунском језику, сведочи да је њен аутор одличан познавалац наше лирике и њен преводилац на овај романски језик. Због тога му није било тешко да се лати овог посла и да га успешно обави. На двесто четрдесет две странице објавио је сто деведесет песама од исто толико српских песника, почев од Стефана Немање, светог Саве, српских биографа, Јелене Балшић и Стефана Лазаревића до Светлане Живанов Банду, Симониде Бугарски Шолаје, Борка Илина, Љубинке Перинац, Саве Граница и Горана Мракића.

Нешто дуже објављене, преведене песме су само *Санита Марија дела Салуте* Лазе Костића и *Вера Павладольска* Матије Бећковића. За антологичара, као и за песника старе Грчке и Рима, кратке песме су права поезија. Оне највише одражавају узбуђења и страсти, оне, тронљиве, најснажније делују на читаоца.

Писац предговора Иван Јевсејев, колега Иве Мунћана са катедре за славистику Западног универзитета у Темишвару, пишући о лепоти и снази српске љубавне лирике, истиче како је мислио да је „барок зора љубавне лирике“ и да га аутор антологије уврстава да код Срба „метафизика Ероса, са својим хијератичним и метафизичким хипостазама, постоји много пре романтика десетнаестог века, што открива тајну алхемију и компликовану метафизику, нарочито лунарног и платонског Ероса“.

У избору песама антологичар се држао устава уметности, у којем прва тачка гласи: вредности сваког стваралаштва морају бити на првом месту, а не симпатије и антипације.

Све ове читаоцу домакнуте песнике дирнуло је Орфеј, свима је дозначио машту, снове и мудрост, фини, уздушести, лирски и метафизички трепет у исказивању истине. И сви они комуницирају са човеком и светом који видимо или претпостављамо. Најчешће растанци и љубавна туга због њих, због неке Руже, Миле и Милене... изазивају тонућа и немоћ. И — супротно: крепост и лепоту рађају поравнања, измирења и састанци. Љубав је, очito, заразно и јако за несењаштво човека. Када се она јави, тешко се оделева њеном изазову. Тада се мешају моћ и немоћ, радост и туга, и Станковићева нечиста и Андрићева несрћна крв. Трепераво срце пева или тугује док се руке пружају вољеном бићу. Орфеј се у овој антологији до највиших висова и екстаза успропиње. Зато ће Адријана Улиу, слависта и специјалиста за руску литературу на Универзитету у Крајови, каже Иван Јевсејев, писац предговора, рећи да „Срби имају у домену Ероса нешто сасвим посебно. Они су, чини ми се, најдиректнији у љубави. Користе израз 'волим те'... што етимолошки значи 'хоћу те, желим те'.“

Антологија указује на вредности и развој српске љубавне лирике која се пријатно прерађивала и развијала. Та лирика је израз српске духовне моћи. А по снази духа, каже свети Николај Велимировић, српски народ се налази и испред Истока и испред Запада.

Иво Мунћан је, попут Стојана Бербера, у антологији објавио на румунски језик преведене песме дубровачких средњовековних

песника, којих се српска књижевност, ради мира, у „братској заједници” мноштвима државе, била одрекла: Шишка Менчетића, Владислава Менчетића, Џора Држића и Ивана Бунића Вучића. Објављени су и стихови двадесет песника Срба који живе у Румунији: Еустахије Арсић, Јована Гајера, Владимира Чокова, Славка Веснића, Живе Поповића, Јована Чолаковића, Владе Барзина, Чедомира Миленовића, Драге Мирјанића, Иве Мунђана, Славомира Гвоздено-вића, Душана Бајског, Мирослава Росића, Љубице Рајкић, Благоја Чуботина, Светлане Живанов Банду, Симониде Бугарски Шолаје, Љубинке Перинац Станков, Борка Илића и Горана Мракића. Из ових песника стоје објављене збирке поезије и непрекид-

но присуство на страницама часописа *Књижевни живот* и информативног гласила *Наша реч* који излазе у Темишвару.

Од српских песника који живе у дијаспори у антологији је заступљен само Ђорђе Николић из Чикага, покретач фондације „Богородица Тројеручица”, који је пре две године добио у Румунији српску престижну награду „Базјашка повеља”.

На крају антологије аутор је на двадесет три странице објавио најзначајније збирке заступљених песника. На корицама је објављена фотографија Јакшићеве слике „Девојка у плавом”.

Спасоје Граховац

UDC 821.163.41(498)-14.09 Mirjanić D.

ЗАНЕМЕЛА ЈЕ ОД ТУГЕ РАВНИЦА — о поезији Драге Мирјанића —

Драго Мирјанић четрдесет година зауставља и бележи српско време у Румунији. На његовом богатом и разгранатом сливу књижевног стваралаштва таласа се, у несмиру и заносу, сјај узјарене снаге детињства и младости, снаге његове и његовог народа, блесак негдање среће и њено судбинско спонтано старење и сатирање. Прошлост у овим стиховима блиста као светиља моћи и славе, њу љубоморно чува песничко пламтаво око, у које се давно уселило њему драго семартонско обзорје, пуно одсјаја песме, игре и идиле.

Песник је сав наднет над то клупче, он га непрекидно, пријатно носталгично, размотава, одсликава раскрју визија због којих трепере срце и усне. Због тих сачуваних шпалира снова, голубова који сада гладни прелеђу преко крова пишчеве родне куће, опојног мириза багремова, простране равнице на којој се таласају модра жита, а у којој „шумори топола ко девојка вита”, песник овековечује чисто семартонско поднебље и топлоту старог породичног огњишта које га, у поодмаклим годинама, утишини самоће, згрева и крепи. То замакнуто време српских искења и жара он радо домиче и подсећањем чува. Његов родитељски дом остао је пуст, „као на дну мора потонула лађа, само ветар цвили песму наизуст — опело туге, бола и безнађа”. У тој данас оронулој кући некада је укућанима „осмех среће китио лица”, свак је с љубављу радио свој посао, деда је са оцем орао њиве, мајка као

„истинска светица” дизала децу (срце јој је прело ко златна преслица). Та идила је нестало, „занемела је од туге равница”, а пред кућом песниковом „не цвета цвеће, већ буја и расте зова очајница”.

Има у овим песмама доста шантићевске сете и носталгије, његовог осећаја усамљености, у којој се тако често оживљава срећно детињство. Враћају се празници уморне душе претпразнички и празнички дани.

Мирјанићеви стихови казују причу, „попорницу”, ганутљиву и најчешће измицаву нади у сретније дане. Примакнута блисташа увека стиска неумитност пролазности.

Све чешћа сећања, односно разјутрења душе у акшаму животне доби, бдења у вејавици усамљености, приписаност тужним евокацијама, многи растури и крпеји уоколо, непријатни лични расходи и разлази, — све то умара песничко срце и руни снагу, и све је то одражено у његовој лирици.

У Мирјанићевом регистру прошлости записано је како се бокорило његово богато биће, како распојасавала радост и исијавао разум. Светиљка безбрижности је давно угасла, одлујаље се године и неки привесци живота. Сећања су честа, успомене се радо дотичу, често с уздасима и погнуте главе. Вртложна душа је препуштена преиспитивању и равнању, таласању жудње и вршљању и гуркању морања и хтења.

У окружном животу миран и осећајан човек сличан је цвету на ливади којем крда прете. А некад за песникову љубичицу нису

знали ни лептирови, ни пчеле, ни људи. „Била је пречиста као снови, као цвет који се буди. На њеном струку пуно је трагова времена, али је остала у њој нада и „снага да воли и сања”. А када и снага измакне, губитник ће се запитати:

*Куд одоше дани, саши, магновења,
чишав један живош с благословом среће,
куд се дену наша најсмелија хиљења
која искуњење никад наћи неће?*

Песник осећа да је сличан старом багрему који „има снаге да листа и цвета, за који можда нико и не мари, једино судба, неумитна, клета”. Утеху медитативном бићу пружају ноћни снови у којима су присутна најдражака бића, крај којих заносну игру играју анђели и виле, испред рајских врата кроз која ће проћи „јер им је пред Богом савест била чиста”.

Версификаторске мере у овим стиховима су добре и очите. Ништа се овде не може изменити а да се не би покварило. Слој сонорности је уху, разуму и срцу веома пријемчив. Та звуковна, метричка структура појачава емоције.

У песмама је веома изражен и слој схематизованих аспеката. Трагедија српског народа на Косову је честа ауторова преокупација. А како да једног великог родољуба не боле пожари и разарања оног што је вечно било српско, када већ годинама „у пламену славна прошлост гори”, када са „иконе разваљеног зида” свети Ђорђе, „без очњега видада” још држи мач у јуначкој руци, мач који му „нису могле бесне хорде... да отму из јуначке руке”.

Има, ипак, у родољубивим песмама оптимизма:

*И ми ћемо йош је Светио ђ Борђа
сјтрашну неман да сајремо клемшу,
ми јошомци славно ђ Карађорђа,
за крсий рода, а не за освејију.*

Драго Мирјанић разгрђе и старе љубавне хумке, премотава замакнуте призоре на сећањима, оне што су натискане и проширене заносом срца и врелим уснама. И то је прошло, „као злобни усуд старих анатема”, док „грање на ветру певуши опело, песму туге наше без конца и краја”. Песник радо ослобађа погледе распршеним мирисима цветања и разлиставања љубави, топлом и бујном пролећу своје вреле младости. У њему траје истегнута истина заљубљеног срца, непотрошene слике о досегнутују љубавној светлости са просјајем који га непрекидно заокупља и прожима. Ту музику љубавног обзорја слуша кад год су му потребне траншеје против монотоније и резигнације. Те налетљиве старе слике му се јављају као подстицај и нада.

Овај рефлексивни песник је заробљен и слепљен као орнаментиком равнице на којој је рођен и на којој живи, с народом којем припада, с херојским страницама српске историје, с благорођем младости, с идилом љубави, са слободом и праведним Богом... У људским временешним годинама све је ово израженије, живи вртложно у песнику медитативне и емотивне сазданости, и све то насељава и храни његову песму и душу, озарује је као киша и сунце његовог ратара, који се, зато, и тада, „у слављу или при муци”, до неба управља. Та поезија, и стога, не измиче добром суду књижевне критике и особама од пера, књиге и знања.

У неким песмама је људски обзор аутопове душе двоструко замагљен и сапет: неправдом и старошћу. Обе ове неминовности живота круже око свакога, а поготово око песника и у песнику јаког сензибилитета и учености, какав је, управо, Драго Мирјанић. Оно што је разастрто око њега и по њему, оно што има јаке боје и рефлекторе живи и у његовој поезији. Та лирика има велику цену и показује право на пријатне одјеке у будућности.

Сласоје Граховац

UDC 821.163.41(498)-93-14.09 Muncan I.

ДЕЦИ ПРИЈАТАН УКУС О збирци песама за децу Иве Мунћана Чему служи глава

Иво Мунћан је давно прихватио књижевност као своје главно духовно опредељење. Он пише оригинално, срцем љубави према деци и изоштреним пером верности према њој. Сјај његове песничке речи из

најмлађих исијава. Њима је окренут укусом за свачију душу.

У пријатно одабраним мотивима збирке присутна је нека стишана и стрпљива лепота и лакоћа детињства. У песничким призо-

рима нема непотребних рампи и кринки. Скривалице постоје да провоцирају најмлађе на размишљање и опредељења. Песничке плетарије имају махом укус који децу опија и подстиче. Оне су продукт ауторовог бујног детињства, али и неких нових простора и карактеристика данашњег дечијег света.

Песници никако да искапи давне успомене, да заборави слике трагова удубених у срце, у дарежљиво дружење, у светиљке родног села, у веселе цвркуне птица богате природе и живота...

У ауторовој књижевној башти и игра и реч су систематично укомпоновани, значењски плодни и примамљиви. Ништа није измицаво пажњи, досадно и зборано. Песничкови пламсаји личног детињства овде су оживљени и стопљени са одсјајима живота нових нараштаја.

Иво Мунћан добро познаје децу и зна да пише за њих. Животне слике уме да сложи у пријатну форму у чијем плетиву има пуно најлепших нити и шара. И пуно осмеха и смеха, кристала душе који светлуцају омањиво, порука и дидактичке наглашености, музике, необичних речи и њихових флексија, метафоричних обола и правилног римовања и слагања...

Песник значајну пажњу поклања сонорној структури стихова. Још је Шопенхајер говорио да је најчишића емоција садржана у њеној музici. Таква поезија има узоран метрички квалитет који може да заклони неке пропусте и мање вредне слојеве. Очита је ауторова тежња да му песме имају лингвистичку савршеност и да музички слој стихова буде конзистентан са значењским. Његове песничке слике су добро умотане у неистрошена поетска правила, од којих версификаторска овде највише пријају. Конвулзије и гибања су ретки. Има их у мањој мери у стиховима који поседују непотребно изменјену цезуру. У песми *Вашар у шуми*, једној од најбољих, смета непотребно икошена пауза у седмом дистиху. Искакања има и у песми *Код моВ деде у Банату*. Први стих четврте строфе те песме правилније би версификаторски деловао као „И биоскоп свој он

има” (уместо „И свој биоскоп деда има”) јер би се тако смањио број слогова и стих слоговно уједначио са осталима у песми. Мањих искакања има и у песмама: *Хвалисавко*, *Пинёвини на йлажи*, *Нос йустолов*, *Прича о чудним свескама*, *Шта се види кад се јсмур и Ja и моје оцене*.

Семантички слој у песми је језичко-стилски фигуративан. Морфонолошки структуре карактеришу бројни примери добрe персонификације која је близка деци у декодирању. Очита је у антологијски вредној песми *Добошарске вести*. Овакве, и друге, метафоричне конструкције подстичу децу на размишљање.

У песмама Иве Мунћана пуно је хумора, па и нонсенса, дидактичности, дескрипција, игре и игре речима, промена места становишта, диференцијалних граматичких структура, климаксне и антиклимаксне интонације, завртања идеја и завршетака песама, добре приповедачке и градацијске експликације, сликовитости, мотивне разноврсности, минуциозних запажања, лепоте природе, проекционих питања и констатација...

Очиједна је песникова способност да изврши одређену синтезу основних интенција и да даде разрешницу песничким сликама (*Вашар у шуми*, *Добро — није добро*, *Није уча бабарођа*, *Лутро*, *Недоумица*, *Код моВ деде у Банату*, *Лушка крадљивица*...).

У збирци има мотива и наслова који су познати књижевности, али конкретне појединости овде су друкчије и са друкчијом језичко-стилском конструкцијом. Такве песме су *Десет вредних йатгуљака*, *Добро — није добро*, *Вашар у шуми*, *Плашљивац* — која је мотивска близска Гетеовoj песми *Баук...*

У песми *Два сликарa* трећа строфа треба ваљда да гласи: „Други првог насликао”. На такав закључак упућује нас друга строфа.

Ове примедбе налазе се у сенци великих вредности ове збирке.

И песме у овој збирци (*Чему служи глава*) потврђују сва квалитетна својства лирског израза осталих збирки Иве Мунћана који заслужује високу степеницу на лествици укупне књижевности за децу у Србији.

Спасоје Граховац

Љубивоје Џеровић СРБИ У АРАДУ
Нови Сад, 2007 (422 стране)

У издању Музеја града Новог Сада и Арадског огранка Савеза Срба у Румунији, објављена је монографија *Срби у Араду*, чији је аутор професор др Љубивоје Џеровић.

Према мишљењу аутора, живот Срба у Араду заслужује да се прикаже у целини, с обзиром на значај који је Арад имао у националном животу Срба у ранијем времену. Колико то може да буде импресивно, с обзиром на културну баштину која је остала сачувана, али и на историјску прошлост Срба, показала је Џеровићева монографија.

Спољашњи изглед књиге симболише њен садржај. На предњој корици налазе се Храм светих апостола Петра и Павла и грб Срба у Араду. На задњој страни корица представљени су портрети великане српске историје Арада: Јована Текелије, Саве Текелије, Стефана Тенецког и Стевана Алексића. На истој страни налазе се племићки грбови породица Текелија и Арсића, као и грб Срба у Араду. На полеђини прве стране представљена је карта *Срби у Поморију и Покрију половином 18. века*, а на полеђини задње стране дата је карта *Срби у Поморију на почетку 21. века*.

Монографија *Срби у Араду* саздана је из више хронолошко-тематских целина. Поглавље *Средњовековни корени* описује први миленијум живота Срба од досељења у Поморије, 567. године до средине XVI века. За то време борили су се за очување националног и верског идентитета који су им били угрожени са више страна. Посебно место имају масовне сеобе српског племства и народа после пада средњовековних земаља, током XV и XVI века, тако да оновремени извори Банат и Поморије наводе као Расцију. Овде је имало простране поседе српско племство: Мрњавчевићи, Јакшићи, Бранковићи, Белмужевићи, Петровићи, Цреповићи, Овчаревићи. Овде је отпочео српски ослободилачки покрет који је предводио Јован Ненад. Протеравши Турке, 1526. године прогласио се за цара. На тај начин први је поставио питање статуса Срба у Панонској низији. Поглавље *Турска владавина захвата* период од средине XVI до краја XVII века, када се Поморије налазило под турском окупацијом. И у тим временима, Срби су чинили већину становништва Поморија. Турски терор и страна исламска цивилизација, изазвали су отпор српског становни-

штва, који је кулминирао Банатским устанком, 1594. године. Духовни вођ устанка био је епископ Теодор Несторовић, који је проглашен за светитеља. На овом поднебљу настао је Меморандум о обнављању српске државе који је гроф Георгије Бранковић понудио Бечком двору. Поглавље *Српска православна црква*, описује историјат борбе Срба за сопствену националну цркву, од добијања аутокефалности, 1219. године, до стварања Ердељске митрополије, крајем XVI века, на чијем су се челу налазили митрополити из рода Бранковића. Најпознатији међу њима, Сава Бранковић, због бескомпромисне борбе за очување православља, проглашен је за светитеља. После прореријавања Турака из Поморија, почетком XVIII века, посебно место добила је Арадска епархија, која је до 1864. године била у саставу Карловачке митрополије Српске православне цркве. Међу епископима посебно место имали су: Исајаја Баковић, Викентије Јовановић, Павле Ненадовић, Синесије Живановић, Прокопије Ивачковић и други. У Поморију манастири су имали посебно место, и то Бездин, Ходош-Бодрог и Арад-Гај; представљали су жаришта српске духовности и културе. Српска православна заједница у Араду успела је да очува своје вернике у овом делу српства, у чему су посебно место имале Светојованска црква и Текелијина црква у Араду. Поглавље *Поморицки граничари и њихови поштодници* говори о Поморицкој војној крајини, успостављеној на обалама Мориша, која је од Карловачког мира, наредних педесет година, до средине XVIII века, представљала гранични бедем према Турској. Историјат ове крајине везан је за породицу Текелија, који су се истакли у ратовима против Отоманске империје. Родоначелник ове племићке породице био је Јован Текелија, први заповедник Поморицке крајине. Потрошту су границе према Турској померене на Саву и Дунав, Поморишка војна крајина је 1751. године укинута. Незадовољно граничарско становништво са генералима Јованом Хорватом и Јованом Шевићем на челу иселило се у Руско царство, где су на основу указа царице Јелисавете Петровне, утемељене граничне крајине према Турској — Нова Србија и Славјаносербија. Део се пак иселио у Банат и остварио Великокикинд-

ски дистрикт. Мањи број њих је остао у Поморишју и наставили су да живе у угарским жупанијама. Поглавље *Привредни живот* говори о економској снази Срба у Поморишју. Наиме, од средњег века до средине XIX века, Срби су имали доминантне позиције у привредном животу на овом подручју, најпре у занатству и трговини, а потом и у банкарству. У граду су живели и богати земљопоседници. Поглавље *Школство и просвета* даје историјат развоја школства, које датира од средњовековних манастира, преко оснивања прве школе, 1720. године, до краја XX века. Поглавље *Задужбинарство, култура, уметност* представља најобимнији део монографије. Као снажно привредно и културно средиште, Арад и Поморишје изненадили су знамените задужбинаре, добротворе, као и прегаоце и ствараоце у култури, уметности и науци, који су дали значајан допринос просперитету српског народа у целини. Наводе се имена Срба Арађана окупљених око Матице српске и даје се приказ друштвене, културне и уметничке делатности истакнутих Арађана, почевши од Саве Текелије, највећег задужбинара новије историје српске културе и доживотног председника Матице српске. Поменути су и: Сава и Еустахија Арсићи, Јован Стејић, Гаврило Јанковић, Павле Јовановић, Петар Чарнојевић, Јован Нако, Јоаким Вујић, сликари Тенецки и Алексићи, резбари Јанићи, архитекте Табаковићи, као и музички и драмски прегаоци. Поглавље *Историјске прекрећнице* од краја XVIII до почетка XX века на овом и ширем подручју обележили су догађаји са далекосежним последицама у правцу националног ослобођења српског народа, у чему су активно учествовали и Поморијани. Тежиште је стављено на Темишварски сабор 1790, Први српски устанак 1804—1813. и Српски народни покрет 1848/1849. Поглавље *Савремена историја* садржи историјат Арада и Поморија у XX и почетком XXI века. Током последњег столећа у историји српског народа у Поморију додориле су се значајне промене. Први светски рат, разграничење Југославије и Румуније на темељима одлука Париске мировне конференције, прилагођавање духовног, просветног и културног живота Срба у новој, пријатељској држави, са чијим су народом изграђивање вековне везе узајамности, трагедија у Другом светском рату, страхоте Информбира, Бараганска голгота, доба реал-социјализма, живот у новој, демократској Румунији — представљају основне карактеристике живота Срба у овој земљи.

У монографији је на крају приложен списак извора и литературе, са неколико стотина јединица, како на српском тако и на румунском, немачком, мађарском, славеносрпском и латинском језику. Опширни резиме на румунски језик *Sârbii din Arad*, превео је Стеван Бугарски. Рецензије су дали афирмисани научни прегаоци академик професор др Славко Гавrilović и др Драго Његован. Стручни консултант аутора на изради књиге био је Божидар Панић. Белешку о аутору сачинила је Милана Церовић. Текст је лекторисао Радован Мићић. Регистар имена личности израдила је Гордана Ђилас. Обликовање књиге и дизајн остварили су Ђорђе Лазић Ђапша и Слободан Јовановић. Споменар са ликовним прилозима уз књигу *Срби у Араду*, приредила је Милана Церовић.

Констатујући да је др Церовић, један од водећих историчара Војводине и Срба у најшој дијаспори, после запажених монографија о Србима у Румунији, Словачкој и Украјини израдио рад *Срби у Араду*, који је презентован као монографија — академик Славко Гавrilović је рекао: „У целини посматран, рад др Љубивоја Церовића *Срби у Араду* треба оценити као врло успешан преглед историјског, друштвено-економског, просветног, културног и уметничког развитка Арада као насеља (вароши, тврђаве, града) и Срба као стваралачког колективитета у њему, који је надалеко превазилазио уже географско подручје и уливао се, као снажна струја, у целокупно Српство на Панонском простору. Церовићево излагање засновано је на чврстим историографским темељима; оно је садржајно и језгриво, стилски дотерано и допадљиво. Оно ће изузетно добро доћи српској историографији, а посебно Србима у Румунији у њиховим настојањима да се одрже изван матице-земље као национална, верска и културна скупина, као национална мањина са свешћу о себи, својој прошлости и с надом у будућност”.

Др Драго Његован је у рецензији монографије нагласио да се последњих десећија професор др Љубивоје Церовић афирмисао као врстан стваралац у изучавању српске дијаспоре у источноевропским земљама. Ова настојања крунисао је трилогијом о Србима у Румунији, Словачкој и Украјини. Афирмишући презентовано у монографији, др Његован је констатовао: „Заснован на провереним чињеницама, писан лако и течно, рад професора Церовића *Срби у Араду* представља до сада најобухватнију и најмеродавнију историју овог народа на поморијским просторима. Са мноштвом аргументата, за-

снованим на валидним изворима, широј читалачкој публици представио је један помало заборављени део српског народа”.

Монографијом др Церовић добили смо врхунско историографско остварење, које је овековечило живот Срба у Поморију. Све будуће историје српског народа, мораће да

обухвате и ово подручје, далеко од матичне земље, које је изнедрило великане наше историје.

(*Синиша Јокић, реч на промоцији монографије професора др Љубивоја Церовића, у Араду, 28. септембра 2007. године.*)

САРАДНИЦИ У ОВОМ БРОЈУ ЗБОРНИКА

Стеван Бугарски, рођен 1939. у Српском Семартону, Румунија. Завршио је Српску гимназију у Темишвару (1956) и две године Факултета руског језика на Педагошком институту у Букureшту (1958). Осуђен је на 6 година поправног затвора због вербалног деликта, а робовао је до помиловања 1962. године. По повратку из затвора запослио се као физички радник и машинбравар и завршио Машински факултет на Техничком универзитету у Темишвару (1971). Радио је у струци и сарађивао у Српској периодици и Српској емисији Радио Темишвара. Сада је пензионер, живи у Темишвару. Бави се друштвеном и културном историјом Срба у Румунији. Објављене књиге: *По Семартону кроз простор и време*, 1982; *Бећарац*, 1982; *Свайовац*, 1983; *Оно што се йама*, кратка проза, 1983; *Нажава — антологија поезије и прозе*, 1984; *Кад Мориц пошче кроз њеро* (коаутор Љубомир Степанов), 1991; *Годињице Српског Семартона*, 1994; *Српско православље у Румунији*, 1995; *Православна српска Саборна црква у Темишвару*, 1998; *Манастир Бездин* (коаутор Љубомир Степанов), 1999; *Три века Текелијине цркве — Арад 1702—2002* (група аутора), 2002; *Семартонски листови 1—2*, 2004; *Књижевни рад Јордана Слободана Костића*, 2006; *Димитрије П. Тирол — живот и дело* (коаутор Љубомир Степанов), 2007; *Завичајна књижевност Срба из Румуније 1918—1947 — преглед и библиографија*, 2007. Приредио: *Дневник Саве Текелије*, 1992; *Ђорђе Бранковић, Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије* (и пре-вео), 1994.

Спасоје Граховац, рођен 1936. у Руском Селу код Кикинде. Био је професор и директор Педагошке академије у Кикинди и редовни професор Учитељског факултета у Сомбору. Завршио је Филолошки факултет у Београду, где је стекао звање магистра, а затим и доктора књижевних наука. Пише поезију, есеје, критику, студије. Књиге песама: *Смрзнуће јетње*, 1994; *Башта оца моћа*, 1994; *Беле љетићенице*, 1996; *Немир*, 2000; *Из окшобарској сивила*, 2001; *Осаде несна*, 2003. Књиге есеја, критика, приказа и студија: *Песма и њена интерпретација*, 1979; *Равница у џукојини неба*, 1985; *Тишини тонови изливени*, 1989; *Размеђа и ушоке Педаџашке академије „Зора Крчалић Заџа“ (1948—1988)*, 1989; *Шум у ходу времена*, 1990; *Кикинда, Attendite — приручник о историји Кикинде*, 1991; *Панорама јуна брашна* (коаутор Владимир Миланков), 1992; *Српска периодика у XIX веку на јлу данашње Румуније*, 1993; *Звезда белог звоника*, 1995; *Неприспјајање на самођу*, 1998; *Мирисни одјаји прошлости*, 2002; *Кикиндски интернат (1932—2002)*, 2002; *Богатство књижевне речи*, 2003; *Размеђа и ушоке Више школе за образовање вас-*

тишача „*Зора Кралић Заја*”, књ. 2, 2004; *Божидар Санђић Собра или Вишештво и уметност* (коаутор Душан Дејанац), 2007.

Синиша Јокић, рођен 1969. у Сомбору. Основну и средњу школу завршио је у родном месту, а дипломирао на Филозофском факултету у Новом Саду, на Кафедри за историју, где је тренутно на постдипломским студијама историје XX века. Од 2001. године ради као кустос у Музеју града Новог Сада. Приредио је неколико музејских изложби и објавио више каталога, историјских есеја, публикација, туристичких бедекера и монографија.

Франц Антониус фон Климштајн (Franz Antonius von Klimstein), рођен 1965. у Клаузенбургу, Немачка. На Универзитету у Регенсбургу је дипломирао историју и политичке науке, магистрирао 1993. и докторирао 1996. године, а 2001. је положио државни испит за високу архивску службу на Академији за архивистику у Марбургу на Лану. Стално је запослен у Централном бискупском архиву у Регенсбургу, а од 2002. до 2007. године је радио као управник Архива Темишварске римокатоличке бискупије. Објављене књиге: *Die Sowjetisierung des ungarischen Bildungswesens 1945–1950*, 1996; *Ghidul adreselor Romano-Catolice de Timișoara*, 2003; *Shematismus Dioecesis Timisoarensis 2004*, 2004; *Shematismus Dioecesis Timisoarensis 2005–2006*, 2006; *Die Chango-Problematik der Neuzeit*, 2006; *Imago Expressa Sigillorum (Dioeceseos Temesvariensis)*, 2007.

Лукијан (Пантелић), рођен 1950. у Молу, Банат. На крштењу добио име Вojислав. Најпре је студирао правне науке, затим дипломирао на Богословском факултету у Београду. Замонашио га је епископ шумадијски Сава 1979. године у манастиру Дивостицу и рукоположио у чин јеромонаха 1981. у манастиру Свете Меланије у Зрењанину. За епископа су га рукоположили 1984. године патријарх српски Герман, епископ шумадијски Сава и нишки Иринеј. Био је на епископском престолу Епархије славонске у Пакрацу, одакле се због ратних прилика са делом пастве повукао у Србију. Године 2002. постаје епископ будимски. Од 1996. године управља, у својству администратора, Православном српском епархијом темишварском у Румунији. Приредио: *Српске рукописне и штампане књиже у Славонији од XV до XVIII века*, каталог, 1990; *Срби и православље у Славонији и Малој Рашки*, 1993.

Живко Милин, рођен 1937. у Краљевцу, Румунија. Основну школу похађао у родном месту и Петровом Селу, завршио Српску мешовиту гимназију у Темишвару (1955) и постгимназијску Рачуноводствену школу у Лугожу (1957). Високо образовање је стекао на темишварском Филолошком факултету, Одсек за руски и румунски језик и књижевност (1962). Радио је као гимназијски професор у Дети и Темишвару, а од 1970. године ради на Филолошком факултету темишварског Западног универзитета, сада као редовни професор. Докторирао је 1980. године на Универзитету у Букурешту. Бави се српско-румунским културним, књижевним и лингвистичким везама и српском књижевношћу и критиком у Румунији. Објављене књиге: *Кришчики оледи*, 1984; *Studii de slavistica / Студије из славистике*, 1998; *Din vechile relații culturale sârbo-române. Circulația manuscriselor slavone sârbe și a scrierilor sârbești în Țările Române / Из старих српско-румунских културних односа. Циркулација српскословенских рукописа у румунским земљама*,

1999; *Одабрани осврти*, 1999; *Лексикон ѡораћних Срба ѹосленика ѹисане речи у Румунији*, 2003. Приредио: *Slavistica timişoreană XL (1957–1997). Bibliografie / Темишварска славистика XL (1957–1997). Библиографија*, 1997.

Миодраг Милин, рођен 1950. у Дети, Румунија. Основну школу и гимназију завршио у родном месту, а Историјски факултет на Универзитету „Бабеш-Бољај” у Клуж-Напоки (1973), где је 1989. године и докторирао. Био је професор у основној школи у Белобрешки, затим стручни истраживач Румунске академије (огранак у Темишвару), а од 1996. је професор на Универзитету „Банатул” у Темишвару. Бави се проучавањем друштвених и историјских збивања, посебно у румунском делу Баната. Објављене књиге: *Făurirea statului național unitar român. Contribuții documentare bănătene (1914–1919) / Стварање јединствене националне румунске државе. Банатски документарни додриноси (1914–1919)*, (група аутора), 1983; *De la Autonomism la Memorandum — Din problematica vieții politice la români bănăteni 1860–1895 / Од аутономизма до Меморандума — из проблематике шеличкој јивота код банатских Румуна 1860–1895*, 1986; *Relațiile politice româno-sârbe în epoca modernă (perioada 1848–1878) / Румунско-српски политички односи у модерно доба (1848–1878)*, 1986; *Timișoara 15–21 decembrie '89 / Темишвар 15–21. децембра '89*, 1990; *Relațiile politice româno-sârbe în epoca modernă — secolul al XIX-lea / Румунско-српски политички односи у модерно доба — XIX век*, 1992; *Вековима заједно — из историје српско-румунских односа*, 1995; *Бараћанска голошта Срба у Румунији 1951–1956 / Golgota Bărăganului pentru sârbii din România 1951–1956* (коаутор Љубомир Степанов), 1996; *Timișoara în revolutie și după / Темишвар у револуцији и ћосле*, 1997; *Relațiile româno-americane 1859–1901 / Румунско-амерички односи 1859–1901* (коаутор Keith Hitchins), 2001; *Срби из Румуније и румунско-југословенски односи / Sârbii din România și relațiile româno-iugoslave* (коаутор Андреј Милин), 2004. Приредио: *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului (Zona Domașnea–Teregova) / Антикомунистички отпор у планинама Баната (Зона Домашнеа–Терегова)*, 1998; *Timișoara în Arhivele „Europei libere” 17–20 decembrie 1989 / Темишвар у архивама „Слободне Европе” 17–20. децембра 1989*, 1999; *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului (Zona Mehadia–Iablanița–Brezovă) / Антикомунистички отпор у планинама Баната (Зона Мехадија–Јабланица–Бреазова)*, 2000; *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului în documente / Антикомунистички отпор у планинама Баната у документима*, 2000.

Божидар Панић, рођен 1941. у Белобрешки, Румунија. Завршио је Српску гимназију (1960) и Електротехнички факултет на Техничком универзитету (1965) у Темишвару. Ради као инжењер у Араду. Бави се историјом Срба у Поморију. Објављене књиге: *Aradска тврђава — аустроугарски логор за испребољење Срба 1914–1918* (група аутора), 1994; *Три века Текелијине цркве — Арад 1702–2002* (група аутора), 2002.

Стева Перинац, рођен 1951. у Српском Семартону, Румунија. Основну школу је завршио у родном месту (1966), гимназију у Темишвару (1970) а Филозофски факултет, Одсек за руски и француски језик и књижевност, на Универзитету „Бабеш-Бољај” у Клуж-Напоки (1976). Дугогодишњи је професор а од 2003. и директор Српске гимназије „Доситеј Обрадовић” у Темишвару. Докторирао је 1996. године на темишварском Западном универзитету. Бави се проучавањем

српских села у румунском Банату, посебно у Банатској Црној Гори. Објављене књиге: *Из села у село* (група аутора), 1985; *Substratul mitologic în toponimia sud-est europeană / Митолошки субстрат у југоисточној европској топонимији*, 1996.

Душан Попов, рођен 1930. у Мокрину, Банат. Основну школу завршио у родном месту, гимназију похађао у Великој Кикинди, Петровграду и Новом Саду. У Београду је завршио Високу школу политичких наука (1963) и докторирао на Филозофском факултету 1981. године. Један је од оснивача и први главни уредник ТВ Нови Сад (1972—1978). Био је секретар Матице српске (1979—1991). Покренуо је као главни уредник и аутор *Свеске за историју Новоћ Сада* (1992), *Новосадске биоографије* (у сепаратима, 1992) и вишетомном илустровану *Енциклопедију Новоћ Сада* (1993). Објављене књиге: *Аутономна Покрајина Војводина — јуче и данас*, 1965; *Партизанска штампа у Војводини*, 1975; *Војводина*, 1980, 1987; *Историја „Слободне Војводине”*, 1982; *Српска штампа у Војводини 1918—1941*, 1983; *Мокрин у револуцији*, 1986; *Добар дан, йисци* (разговори са књижевницима), 1991; *Библиографија српске периодике на ћирилице издане у Војводине, I део (1824—1918)*, 1992; *II део (1918—1941)*, 1996; *Историја Матице српске, IV део, 1918—1941*, 2001.

Миља (Михај) Радан, рођен 1954. у Каравашеву, Румунија. Основну школу завршио у родном месту (1969), а гимназију у Темишвару (1973). Био је професор у Каравашеву, а високо образовање стекао 1980. године на Факултету страних језика, Одсек за српскохрватски језик и књижевност у Букурешту. Од 1994. године предаје на Катедри за словенске језике Филолошког факултета у Темишвару, а 1999. је докторирао на Универзитету у Букурешту. Бави се истраживањем каравашевских говора и српско-румунских културних, књижевних и лингвистичких веза. Објављене књиге: *Граматика српског језика — морфологија / Gramatica limbii sârbe* (коаутор Валентин Молдован), 1996; *Grauriile carașovene azi — fonetica și fonologia / Каравашевски говори данас — фонетика и фонологија*, 2000; *Leskovića între trecut și prezent / Лесковица између прошlostи и садашњости*, 2003; *У њоходе пајновићом Каравашу*, 2004.

Љубомир Степанов, рођен 1952. у Кетфелју, Румунија. Завршио је Економску гимназију (1971) и Факултет економских наука (1975) на Универзитету у Темишвару. Бави се истраживањем историје Срба на територији Баната у Румунији. Објављене књиге: *Из села у село* (група аутора), 1984—1985; *Кад Мориц поштеше кроз ћеро* (коаутор Стеван Бугарски), 1991; *Младост жубори, сриу ћовори*, 1991; *Из ћовестии Кејфелеља*, 1994; *Демократски савез Срба и Каравашевака у Румунији 1990—1995*, 1995; *Барађанска географија Срба у Румунији 1951—1956 / Golgota Bărăganului pentru sârbii din România 1951—1956* (коаутор Миодраг Милин), 1996; *Православна српска црква у Кејфелељу 1746—1996*, 1996; *Савез Срба у Румунији 1990—1997*, 1997; *Манастир Бездин* (коаутор Стеван Бугарски), 1999; *Срби у Кнезу*, 2001; *Српски државни ансамбл љесама и иѓара у Темишвару*, 2002; *Три века Текелијине цркве — Арад 1702—2002* (група аутора), 2002; *Милан Николић (1888—1969) — живоћ и дело*, 2003; *Савез Срба у Румунији децембар 1989 — децембар 2004, 2004*; *Српски ансамбл у Темишвару — љала века од оснивања*, 2005; *Стапаистички ћодаци о Србима у Румунији*, 2005; *Од срца, сриу*, 2006; *Поздрав из Дунав-*

ске клисуре, 2006; *Димићије П. Тирол — живој и дело* (коаутор Стеван Бугарски), 2007.

Љубивоје Ђеровић, рођен 1936. у Инђији. Основну школу завршио у родном месту, а гимназију и Филозофски факултет (1960), Одсек за историју, у Новом Саду. Докторирао је 1979. године. Професор је универзитета. Бави се историјом Војводине и српском дијаспором, посебно у средњој и источној Европи. Био је директор Музеја Војводине. Објављене књиге: *Найредни јокрећ војвођанских студената 1918—1941*, 1972; *Друштвена организованост и политичка ангажованост студената Војводине од 1918. до 1941. године*, 1981; *Срби у Румунији*, 1991; *Знаменији Срби у румунским земљама*, 1993; *Српски венац Милоша Црњанског*, 1993; *Ходољубља Димићија Тирола*, 1995; *Срби у Румунији — од раног средњег века до данашњег времена*, 1997; *Срби у Словачкој*, 1999; *Срби у Украјини*, 2002; *Срби у Араду*, 2007.

РЕГИСТАР ИМЕНА ЛИЧНОСТИ*

А

Агировски, М., лингвиста 142
Адамов, Лазар, учитељ, уредник листа 116, 118
Александар I Романов, цар 32
Алексић, породица 186
Алексић, Стеван, сликар 185
Андреј, Марија (Andrei, Maria), лингвиста 77, 78
Андрђић, Иво, књижевник 181
Анри, француски генерал 52
Апостолеску, Николаје (Apostolescu, Nicolae), педагог 75
Апреотесеј, Чезар (Apreotesei, Cezar), лингвиста 75, 76
Арадан, Божидар, земљорадник 110
Аргентиос, Николас, учитељ 27
Арсенијевић, Лазар Баталака, историчар, политичар 33, 36
Арсин, Душан, земљорадник 108
Арсин, Живко, земљорадник 93, 108
Арсић, породица у Араду 185
Арсић, Еустахија, књижевник 182, 186
Арсић, Сава, градоначелник, добровровор 186
Атанасијевић, Коста 108
Ахмед-ага, паша 12, 16

Б

Бајић, Иван, гостионичар 95
Бајски, Душан, књижевник 182
Балша, племићка породица 27
Балшић, Јелена, владарка 181
Бановић, Александар, историчар 37
Барзин, Влада, земљорадник 108
Барзин, Влада, књижевник 182
Баумјестер, Фридрих Кристијан (Baumeister, Friedrich Christian), филозоф 26
Бацини, породични надимак у Толвалији 173

Баштијану (Băstianu), синдикални чиновник 124
Белмужевић, властелинска породица 185
Бербер, Стојан, лекар 181
Берто (Berthelot), француски генерал 61, 62
Бећковић, Матија, књижевник 181
Богдан, партијски активиста, агент тајне полиције 117, 118, 119, 121, 124
Богосављевић, Чеда 108
Божић, Иван, историчар 51
Боку, Север, политичар 109
Борка, Ђуређ, радник, син Недељка Борке 161, 164, 165, 169
Борка, Марија, земљорадница, супруга Ђуређа Борке 164, 165, 169
Борка, Марија (дем. Марика), ћерка Ђуређа Борке 161
Борка, Марта, земљорадница, супруга Недељка Борке 161, 162, 163, 165, 166, 169
Борка, Марта, кћи Ђуређа Борке 161, 165, 167, 169
Борка, Марта (дем. Мартица), кћи Мартина Борке 169
Борка, Мартин, син Недељка Борке 161, 165, 166, 167
Борка, Недељко, земљорадник 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169
Бранковић, властелинска породица 185
Бранковић, Георгије/Ђорђе, гроф 185, 189
Бранковић, Сава, митрополит 185
Брибан (Briban), жупанијски партијски предавач 125
Брион, М., лингвиста 151, 155
Броз, Јосип Тито, маршал, председник Југославије 117, 118, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 127
Бугарски, Еугенија, супруга Стевана Бугарског 163, 164, 168
Бугарски, Сида (одмиља речено Сидића), ћерка Стевана Бугарског 162, 163, 164

* Полумасни бројеви означавају странице на којима је чланак односног аутора. Пртом спојене цифре значе да је име у наслову чланка на датим страницама.

Бугарски, Стеван, инжињер 39, 66, **81—114, 159—170, 171—178**, 186, 189, 192
 Бугарски Шолаја, Симонида, књижевник 181, 182
 Бука, Марин (Bucă, Marin), лингвиста 76, 77, 78, 79
 Булаховскиј, Л. А., лингвиста 147, 155
 Бунић Вучић, Иван, књижевник 182
 Бурназов, Михајло, земљорадник 108

В

Варјаши, Лајош (Varjassy Lajos), комесар Мађарске владе 55, 65, 66
 Варлаам, руски архимандрит 27
 Вебер, Ласло, аустроугарски војник 58, 59, 60
 Векшај, породични надимак у Толвадији 173
 Велебит, Владимира, генерал 116
 Велимировић, Николај, епископ 181
 Велин, Лаза, земљорадник 127
 Вертопан, породица у Толвадији 173
 Веса, Павел (Vesa, Pavel) 56
 Веселиновић, Савра, земљопоседник 84, 85, 86, 87, 93, 103, 108
 Вески, Виктор, лингвиста 142
 Веснић, Славко, књижевник 182
 Винкићови, породични надимак у Толвадији 173
 Виртембершки, Александар, војвода 12, 16
 Влад, Александру, мајор 56, 66
 Воштинар, Јова, земљорадник 108
 Вујић, породица у Толвадији 173
 Вујић, Јоаким, књижевник 155, 186
 Вукадиновић, Спасоје Р., учитељ 82
 Вуковић, Сава, епископ 190
 Вукојевић, Стјепан, историчар 107

Г

Гавела, Ђуро, историчар 37
 Гавриловић, Иринеј, епископ 190
 Гавриловић, Славко, академик, историчар 28, 37, 186
 Гајер, Јован, књижевник 182
 Гајић, Душан, протопрезвитер 104
 Гаштеску, Петре (Găstescu, Petre) 159, 171
 Гвозденовић, Славомир, књижевник 179—180, 182
 Георгиу-Деж, Георге (Gheorghiu-Dej, Gheorghe), премијер Румуније 7, 117, 121, 126
 Гербран, Ален (Gheerbrant, Alain), лингвиста 148, 152, 156
 Герман (Борић, Хранислав) патријарх 190
 Геспро (Guespereau), потпуковник 52, 59
 Гете, Јохан Волфганг (Goethe, Johann Wolfgang von), књижевник 184
 Гигић, Јован 93, 100
 Гогини, породични надимак у Толвадији 173

Гоголь, Николај Васиљевич, књижевник 153
 Годркур (Godrecourt), генерал 62
 Гојку, Виорика (Goicu, Viorica), лингвиста 156
 Голдиш, Василе, професор, политичар 53
 Голубови, породични надимак у Толвадији 173
 Граница, Сава, књижевник 181
 Граховац Спасоје, професор, књижевник, **179—180, 181—182, 182—183, 183—184**, 189
 Грибићови, породични надимак у Толвадији 173
 Грдинић, Никола, историчар књижевности 37
 Грел, потпуковник 65
 Гризелини, Франческо, историчар 42, 45
 Гроза, Петру (Groza, Petru), премијер Румуније 115
 Грујић, Милан, активиста словенске организације ССКДУР 119
 Грујовић, Божидар Божа (Филиповић, Теодор), правник, професор 31
 Груловић, Никола, члан Југословенске мисије у Букурешту 115

Д

Даљ, Владимир Иванович, лингвиста 149, 153, 154, 155
 Доза, Албер (Dauzat, Albert), лингвиста 156
 Дедијер, Владимир, историчар 51
 Дејанац, Душан, књижевник 190
 Дендрин, Јеротеј, просветитељ 26, 29
 Дибоа, Жан (Dubois, Jean), лингвиста 153, 156
 Добак, пуковник, командант Арада 65
 Добрњац, Петар, војвода 35
 Држић, Џоре, књижевник 182
 Дука, племићка породица 47, 48

Ђ

Ђаковић, Исаја, епископ 185
 Ђеорђеску, Теохари (Georgescu, Teohari), министар 117, 118, 121, 122
 Ђилас, Гордана, библиотекар 186
 Ђилас, Милован, политичар, књижевник 122
 Ђорђевић, Милорад, министар 107
 Ђурђев, породица у Толвадији 173
 Ђуричко, племићка породица 47, 48
 Ђуркица, Ката, супруга Миље Ђуркице 165
 Ђуркица, Миља, земљорадник 165
 Ђурчик, Илије Ладислав (Gyurcsik, Ilie-Ladislau), лингвиста 77

Е

Еберхард, Јохан Петер (Eberhard, Johann Peter) 27

Екмечић, Милорад, историчар 51
 Ердељан, Сава (Erdelean, Sava) 125
 Ердељановић, Јован, етнолог 134, 142
 Ерлах, Јозеф Бернард Фишер фон (Erlach, Josef Bernhard Fischer von), архитекта 14
 Ерну, Алфред (Ernout, Alfred), лингвиста 153

Ж

Жајић, Јоца (Jaici, Ioča), земљорадник 127
 Жарков, Сима, професор 53, 55
 Живанов Банду, Светлана, књижевник 181, 182
 Живановић, Синесије, епископ 185
 Живић, Паја, земљорадник 127
 Жиковић, Федор, новинар 66
 Жупански, Станко, протопрезвитер 57
 Журж, Стеван, учитељ 103

З

Зорић, Симеон, генерал 27

И

Ивањук, Силвија (Ivaniuc, Silvia), лингвиста 77
 Ивачковић, Прокопије, епископ 185
 Ивић, Милка, лингвиста 134, 142
 Ивић, Павле, лингвиста 29, 38
 Илин, Борко, књижевник 181, 182
 Илкић, Стефан, јеромонах 54, 57
 Истрати, Н. (Istrati, N.), професор 171
 Ичко, Петар, трговац, дипломата 31

Ј

Јакшић, властелинска породица 185
 Јакшић, Ђура, сликар, књижевник 182
 Јанић, породица резбара 186
 Јанковић, Гаврило, правник, добровртвор 186
 Јанкулов, породица у Толвалији 173
 Јаношев, Сима, земљорадник 126
 Јаношев, Спаса, земљорадник 126
 Јевсејев, Иван (Evseev, Ivan), лингвиста 76, 77, 78, 79, 147, 148, 152, 153, 156, 181
 Јевтић, Бисера С., историчар 38
 Јелисавета Петровна, царица, 185
 Јован Ненад, прозван цар 185
 Јованов, Милан, економ 86, 93, 108
 Јовановић, Викентије, епископ 185
 Јовановић, Владимир, публициста 101
 Јовановић, Душан М., резервни потпоручник 60
 Јовановић, Павле, сенатор у Араду, добровртвор 186
 Јовановић, Слободан, дизајнер 186
 Јовановић, Стеван 45
 Јовичин, породица у Толвалији 173
 Јокић, Синиша, историчар 185—187, 190

Јонеску, Петар 107
 Јоница, В. (Ionita, V.), лингвиста 152
 Јордан, Јон (Jordan, Ion), лингвиста 155, 159, 171
 Јосиф II, цар 52

К

Калиновић, темишварска породица 47, 48
 Калиновић, Милан, адвокат 83
 Каменски, руски генерал 35, 36
 Каплар, Доброслав (Caplar, Dobroslav), чиновник 119
 Карађорђе в. Петровић, Ђорђе Карађорђе
 Карађорђевић, Алекса, Карађорђев син, поучник 34
 Карађорђевић, Александар, Карађорђев син, кнез 34
 Карапић, Ана, супруга Вука Карапића 43, 47, 48
 Карапић, Вук Стефановић, лингвиста, историограф 43, 46, 47, 48, 153
 Карапић, Радован, политичар 180
 Карапић, Розалија, ћерка Вука Карапића 43
 Карапић, Сава, син Вука Карапића 43
 Кардељ, Едвард, политичар 122
 Карољи, Михаљ, гроф 52
 Качора, Андреј, историчар 53, 55
 Кашић, Јован, лингвиста 29, 38
 Кенгелац, Павле, архимандрит 43
 Кепецану, Ана (Chepetanu, Ana), члан Комунистичке партије 125
 Кираљ, Марија (Király Maria), лингвиста 77, 78, 79
 Кишиневски, Јосиф (Kışinevski, Iosif), политичар 121
 Климент XI, папа 14, 18, 19
 Климштајн, Франц Антонијус фон (Klimstein, Franz Antonius von), историчар 21—24, 190
 Кнежевић, Жива, земљорадник 93
 Књажевић, Димитрије Максимовић, књижевник 42
 Ковачев, П. Н., лингвиста 150, 159
 Ковачевић, Божидар, историчар 33, 38
 Команов, Обрад, земљорадник 111
 Конигес, потпуковник 62
 Конић, Бора (Conići, Bora), активиста словенске организације ССКДУР 119
 Константинеску, Н. А. (Constantinescu, N. A.), лингвиста 156
 Копитар, Јернеј, филолог, 36
 Кораћ, Станко, историчар 38
 Корубчеану Ботез, Теофана (Corubceanu Botez, Teofana), лингвиста 77
 Корш (Korç), саветник Совјетске амбасаде у Букурешту 115
 Костић, Лаза, песник 181
 Костић, Мита, историчар 38

Костић, Немања Сл., студент 99
 Костић, Слободан, протопрезвитељ 81, 89,
 99, 103, 104, 105, 172
 Крајован, Милан, трговац 86, 93
 Кристеа, Милош, архитекта 53, 55, 58
 Крпан, Стјепан, историчар 110, 112
 Крстић-Велимиров, Душан, поштански чи-
 новник 101
 Крцини, породични надимак у Толвадији
 173
 Кузман, породица у Толвадији 173
 Кулишић, Шпиро, лингвиста 156
 Курић, Александар (Curică, Alexandru), пар-
 тијски активиста 123
 Курјак, Миколка, унук Ђуређа Борке 161,
 162, 163

Л

Лабеш, надимак човека из Караваја 169
 Лазаров, Илија 108
 Лазин, породица у Толвадији 173
 Лазић, Ђорђе Ђапша, дизајнер 186
 Лацић, Бошко (Lačić, Boško), учитељ 119
 Лепадату, Александру, министар 111
 Лепојев, Стева, активиста словенске орга-
 низације ССКДУР 119
 Летић, Георгије, епископ 100, 103, 104, 105,
 106
 Линдер, Бела, политичар 52
 Лок, Џон (Locke, John), филозоф 28
 Лончар, Лука, занатлија 108
 Лукин, Душан, земљорадник 108

Љ

Љота, Георгије Марко, економиста 44

М

Маленица, племићка породица 47, 48
 Малетић, Обрад Бата, земљорадник 110
 Малимарков, Стева, активиста словенске ор-
 ганизације ССКДУР 119
 Мамула, Харалампије, парох у Трсту 27
 Мангра, Васиље (Mangra, Vasile), митропо-
 лит 56
 Мањоловић, Мијутин, власник и уредник
 новине 83, 84, 86, 93
 Марекић, Божидар, чиновник 102
 Маретић, Томо, лингвиста 151, 156
 Марија Терезија, царица 52
 Марић, Сава, активиста словенске органи-
 зације ССКДУР 127
 Марковић, Коста 108
 Марковић, Јубица, секретар Антифашистич-
 ког фронта жена 116
 Марковић, Сима, политичар, професор 35
 Марковски, Игор, инжењер 109

Мартиновић, К. (Martinovici, C.), професор
 171
 Матицки, Миодраг, историчар књижевно-
 сти 45
 Маширевић, Самуило, архимандрит 44
 Меје, Антоан (Meillet, Antoine), лингвиста
 153, 156
 Менчетић, Владислав, књижевник 182
 Менчетић, Шишко, књижевник 182
 Мијатов, Жива, земљорадник 93, 108
 Миланков, Владимира, наставник, истори-
 чар 189
 Миланковић, Ђура, учитељ 64
 Миленовић, Чедомир, књижевник 182
 Милин, Андреј, етнограф 115, 116, 117, 191
 Милин, Живко/Жива, филолог 75—80, 134,
 142, 190
 Милин, Миодраг, историчар 115—130, 191,
 192
 Милићевић, Милан Ђ., књижевник, исто-
 ричар 37
 Миловановић, Младен, политичар 35, 37
 Милорадовић, Михаил Андрејевић 42
 Милутиновић, Сима Сарајлија, књижевник
 36
 Милутиновић, Теодор, игуман 26
 Мирјанић, Драгомир Драго, књижевник 182—
 183
 Мирчетић, Бранислав, трговац 101, 104
 Миттеран, Анри (Mitterand, Henri), лингви-
 ста 156
 Митрић, Жива, земљорадник 108
 Митрић, Мирко (Mitrić, Mircu), земљорад-
 ник 125
 Митрић, Миша (Mitrić, Mişa), студент 125
 Митров, Сава 125
 Митровић, Владимира, историчар уметности
 54, 57
 Мићић, Радован, библиотекар 186
 Михаеску, Хараламбије (Mihăescu, Haralam-
 bie), лингвиста 143
 Михајловић, Велимир, лингвиста 135, 142
 Михајловић, Мија (Mihailović, Mija), земљо-
 радник 125
 Михељсон, руски генерал 32
 Мишић, Живојин, војвода 52
 Мишков, Миша, становник Фенлака 60
 Молдован, Валентин (Moldovan, Valentin),
 лингвиста 77, 78, 79, 192
 Молдовановић, породични надимак у Толва-
 дији 173
 Момиров, Рада, сеоски кнез 60
 Монтењ, Мишел де (Montaigne, Michel de),
 филозоф 28
 Мораховскаја, О. Н., лингвиста 149, 156
 Мракић, Горан, књижевник 181, 182
 Мрњавчевић, властелинска породица 185
 Музгини, породични надимак у Толвадији
 173

Мунтеану, Йоан (Munteanu, Ioan), историчар 171
 Мунтеану, Родика (Munteanu, Rodica), историчар 171
 Мунћан, Иво, књижевник 181—182, 183—184
 Мунћан, Љубомир, чиновник 86
 Муџул, темишварска породица 47, 48
 Мушкички, Лукијан, епископ, књижевник 36
 Мушлеа, Јон (Mușlea, Ion), лингвиста 153, 156

Н

Надабан, Трајан (Nădăban, Traian), лингвиста 77
 Нако, Јован, велепоседник, добротвор 186
 Наполеон Бонапарта, генерал 31
 Недељков, Јоца (Nedelkov, Ioța), земљорадник 127
 Недељков, Лаза (Nedelkov, Laza), активиста словенске организације ССКДУР 119
 Недоба, Теодор Иванович, дипломата 36
 Ненадовић, Јаков, устанички првак 31, 35
 Ненадовић, Матеја, прота, устанички првак 31
 Ненадовић, Милутин, трговац 93
 Ненадовић, Павле, митрополит 26, 185
 Несторовић, Теодор, епископ 185
 Нечин, Десанка (Nețiin, Desanca), супруга Паже Нецина 126
 Нечин, Паја (Nețiin, Paia), земљорадник 126
 Никић, Ђорђе (Nichici, Gheorghe), земљорадник 125
 Никић, Миша/Михај (Nichici, Miša/Mihai), земљорадник 125
 Николајевић, Петар Молер, војвода 32
 Николау, Јоана (Nicolau, Ioana), лингвиста 75, 76, 79
 Николин, Јоца, активиста словенске организације ССКДУР 121, 124
 Николић, Ђорђе, књижевник 182
 Николић, Спасоје (пређе архимандрит Стеван), земљопоседник 82, 83, 84, 85, 86, 91, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113
 Нистор, Валерија (Nistor, Valeria), лингвиста 77
 Нистор, Димитрије, префект 104

Њ

Његован, Драго, историчар 52, 186

О

Оанцеа, Д. И. 159, 171
 Обрадовић, Григорије, синовац Доситејев, директор школа 29
 Обрадовић, Доситеј (Димитрије) 25—38, 44, 45, 46, 47, 48, 180

Обреновић, Јеврем, брат Милоша Обреновића 40, 41
 Обреновић, Милан, кнез 35, 36
 Обреновић, Милош, кнез 34, 40
 Овчаревићи, властелинска породица 185
 Оморјан, Лаза 92
 Опреску, генерал 104
 Орфелин, Захарија Стефановић, писац, барокрезац 27
 Оршо, породица у Толвадији 173
 Остојић, Тихомир, књижевник, историчар 37
 Очко, Терезија (Ocsko, Terezia), радница, погинула као првак румунске комунистичке омладине 126

П

Павалеску, Г. (Pavalescu, Gh.), лингвиста 149, 156
 Павићевић, Бранко, историчар 40
 Павлов, Велимир, трговац 86, 95, 108, 109
 Павловић, Велимир, трговац 86
 Павловић, Драгољуб, историчар 37
 Палфи, мађарски гроф 12, 16
 Панић, Божидар, инжењер 51—73, 186, 191
 Пантелић, Лукијан, епископ 7—10, 190
 Пантелић, Никола, лингвиста 156
 Пантин, породица у Толвадији 173
 Пап, Јоан Игнатије (Papp, Ioan Ignatie), епископ 56, 66
 Паскуловић, Војин, свештеник 99, 100
 Паукер, Ана, министар 117, 121, 126
 Паха, Августин (Pacha, Augustin), бискуп 112
 Пекуравор, Јоца 108
 Пелић, Јоца, активиста словенске организације ССКДУР 119, 121
 Перинац, Стева, професор 147—157, 191
 Перинац Станков, Љубинка, књижевник 181, 182
 Перић, породица у Толвадији 173
 Петрин, породица у Толвадији 173
 Петров, Бора, члан руководства словенске организације ССКДУР 122, 123
 Петровић, властелинска породица 185
 Петровић, Василије, митрополит 26
 Петровић, Ђорђе Карађорђе, вожд 25, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 183
 Петровић, Емил (Petrovici, E.), лингвиста 134, 143
 Петровић, Петар Ж., лингвиста 156
 Петровскиј, Н. А., лингвиста 151, 156
 Петромањанц, породица у Толвадији 173
 Плужар, Мирча (Plujar, Mircea), рачуновођа 124, 125

Поње, ветеринар, поручник 65
 Попов, породица у Толвадији 173
 Попов, Душан, историчар 7—10, 54, 192
 Попов, Манојло, учитељ, школски надзорник 86, 102

Поповић, Борислав Бора, адвокат, политичар 86, 109, 110, 116, 117, 120
 Поповић, Ђорђе (Popovici, Gheorghe), активиста словенске организације ССКДУР 119
 Поповић, Драгомир, потпуковник 51, 55, 57, 62, 65, 66, 67
 Поповић, Душан, историчар 142
 Поповић, Жива, књижевник 182
 Поповић, Иван, лингвиста 131, 133, 142
 Прозоровски, руски генерал 35
 Пурдикановић, породични надимак у Толвадији 173

Р

Радан, Михај (у месту: Миља) М., професор из Каравеша 163, 166
 Радан, Михај (у месту: Миља) Н. (Radan, Mihai N.), филолог 77, 78, 79, 131—145, 159, 192
 Радан, Петар, брат Марте, супруге Недељка Борке 166
 Рајић, породица у Толвадији 173
 Рајић, Јован, историчар 26, 44
 Рајић, Радислав, мештанин Толвадије 172, 177, 178
 Рајкић, Љубица, књижевник 182
 Ракић, Виентије, игуман, писац 34, 35
 Ракић, Јефта 108
 Ранковић, Александар, политичар 122, 126, 127
 Рела Банаћанин 37
 Ристић, Предраг/Пеђа, архитекта 55
 Ристић, Стана, лингвиста 142
 Ришкуша, Мојсе (Rîșcuță, Moise), демобилисани официр 54, 61
 Родофиникин, Константин, изасланик 34, 35, 36
 Роз, Александар (Roz, Alexandru), историчар 52, 53, 54, 55, 56, 57, 61, 67
 Розкош, Павел (Rozkoš, Pavel), лингвиста 77
 Росети, Александар (Rosetti, Al.) 143
 Росић, Мирослав, књижевник 182
 Русо, Жан-Жак (Rousseau, Jean-Jacques), филозоф 28

С

Сабљић, Душан, професор 110
 Сабљић, Милутин (Sablici, Milutin), партијски инструктор 127
 Савић, Милоје, земљорадник 93
 Савић, Танасија, радник 99
 Савојски-Карињански, Евгеније, принц, аустријски војсковођа 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19

Сапунџијин, Јоца, члан руководства словенске организације ССКДУР 119, 121, 122, 123, 124
 Сарцини (Sarcini), генерал 124
 Свети Сава 181
 Секереш Димитријевић, Атанасије, свештеник 26
 Селим III, султан 31
 Симбшен, Јозеф Антон, барон, генерал 35
 Симионесе, Василе (Simionese, Vasile), лингвиста 77
 Скок, Петар, лингвиста 143, 147, 148, 153, 154, 156
 Соаве, Франческо (Soave, Francesco), филозоф 28
 Соларић, Павле, књижевник 30, 37
 Србу, Рихард (Sârbu, Richard), лингвиста 77, 78, 79
 Србу, Филимон (Sârbu, Filimon), радник, погинуо као првак румунске комунистичке омладине 126
 Срданов, породица у Толвадији 173
 Стальин, Јосиф Висарионович, генералисимус, вођ Совјетског Савеза 118, 126
 Станишић, Вања, лингвиста 139, 143
 Станковић, Борисав, књижевник 181
 Станковић, Раденко, краљевски намесник 107
 Станојевић, Божидар/Божа, члан руководства словенске организације ССКДУР 120, 121, 122, 123, 124
 Станчу (Stanciu), обласни секретар Партије
 Стејић, Јован, лекар, књижевник 40, 186
 Степанов, Љубомир, економиста 39—49, 106, 108, 116, 125, 172, 189, 191, 192
 Стефан Лазаревић, деспот 181
 Стефан Немања, велики жупан 181
 Стефановић, Тома, лекар 44
 Стојанов, Макса, земљорадник 93, 108
 Стојанов, Павле, чиновник Југословенске амбасаде 116, 118, 123
 Стојков, Миливоје 86, 108
 Стојковић, М. 148, 156
 Стојковић, Миленко, војвода, политичар 35, 36
 Стојшић, Владимира/Влада, адвокат 86, 90, 93, 95, 108
 Стратимировић, Стефан, митрополит 29, 30, 31
 Субашић, Иван, политичар 115, 116
 Суперанскаја, Александра Васиљевна, лингвиста 155, 156
 Суфлецел, Родика (Suflețel, Rodica), лингвиста 156
 Сучу, Кориолан (Suciu, Coriolan), лингвиста 171

Т

Табаковић, породица 51, 54, 57, 186
 Табаковић, Александар, архитекта 56, 57, 67
 Табаковић, Ђорђе/Ђурица, архитекта 54, 55, 56, 57, 70, 72
 Табаковић, Иван, сликар 54, 57, 72
 Табаковић, Милан, архитекта 54, 55, 57, 72
 Танасин, породица у Толвалији 173
 Татареску, Георге, министар-председник 97, 111
 Текелија, породица 47, 48, 185
 Текелија, Јован, родоначелник племићке породице, заповедник Поморишке крајине 185
 Текелија, Сава, племић, задужбинар 44, 66, 180, 185, 186
 Телечан, Миливој, велепоседник 54, 64
 Тенецки, породица 186
 Тенецки, Стефан, сликар 185
 Теодоровић, Драго, тршћански трговац 28
 Теодоровић, Ђуро, тршћански трговац 28
 Теодоровић, Милан, занатлија, директор новине 116
 Теодоровић, Пере, тршћански трговац 28
 Тирол, породица 40
 Тирол, Димитрије Г., синовац Димитрија П. Тирола 41, 44, 47, 48
 Тирол, Димитрије П., књижевник, лингвиста, историчар 39—49
 Тирол, Елена, синовица Димитрија П. Тирола 40
 Тирол, Магдалина, мајка Димитрија П. Тирола 39, 40
 Тирол, Марина, синовица Димитрија П. Тирола, 41
 Тирол, Панта, трговац, отац Димитрија П. Тирола 39, 46, 48
 Тирол, Христина, супруга Димитрија П. Тирола 39, 40
 Тодоров, Милош, члан руководства словенске организације ССКДУР 119, 121, 122, 123, 124
 Тодоров, Паја, занатлија 86, 93, 96, 106, 109, 110
 Томић, Миле, лингвиста 140, 143
 Томић, Мирко, лекар 57, 60
 Томић, Стеван,protoјереј 99, 100
 Тоџоњовић, породични надимак у Толвалији 173
 Тошић, Живко, земљорадник 109
 Трајан, римски император 133
 Трајић, Григорије, професор, књижевник 29
 Трњанчев, Тоша, трговац 95, 97, 98, 108
 Трпча, Теодор (Trâpcă, Theodor), лингвиста 75, 77
 Трубачев, Олег Николајевич, лингвиста 151, 156

Ћ

Ћирић, Михајло, адвокат 86, 93, 95, 100, 103, 106, 127
 Ћирковић, Сима, историчар 51
 Ђоровић, Владимира, историчар 53

У

Удички, Предраг, студент 99
 Удовица/Удувица, Иван, лекарски помоћник у Каравешу 166, 169
 Улиу, Адријана, лингвиста 181
 Унипан, Вељко (Unipan, Veljko), свештеник 125
 Унчански, Љубомир/Љуба, земљорадник 84, 86, 90
 Унчански, Ника (Uncianschi, Nica), земљорадник 127
 Успенскиј, Лев Васиљевич, лингвиста 149, 156

Ф

Фасмер, Макс, лингвиста 142, 147, 152, 153, 154, 156
 Федосијук, Јуриј Александрович, лингвиста 154, 156
 Фенлачки, Радивој/Рада (Fenlaciki, Rada) учитељ, свештеник, школски надзорник 116
 Фидлер, мајор 65
 Филипидис, Константин, реформатор 26
 Филипова-Бајрова, М., лингвиста 142
 Филиповић, Лаза 108
 Флујераш, Јоан, политичар 53
 Фодор, Екатерина (Fodor, Ecaterina), лингвиста 77
 Фрацила, Василе (Frățilă, Vasile), лингвиста 152, 156

Х

Хајваш, Габријела (Haivaş, Gabriela), лингвиста 77
 Хајнрих, Алфред (Heinrich, Alfred), лингвиста 75, 76, 77, 78, 79
 Хилдебранд, Јохан Лукас фон (Hildebrand, Johann Lukas von), архитекта 14
 Хичинс, Кејт (Hitchins, Keith), историчар 191
 Хобс, Томас (Hobbes, Thomas), филозоф 28
 Хорват, Јован, генерал 185
 Христифоров/Нићифор, Михаил, отац Христине Тирол 39

Ц

Царан, Маџа (Țaran, Mața), лингвиста 77
 Цветковић, Милан 108
 Церовић, Љубивоје, историчар 25—38, 52, 54, 57, 185—187, 193

Церовић, Милана, супруга Љубивоја Церовића 186
 Цоловић, Никола, пуковник 51
 Цреповић, властелинска породица 185
 Црњански, Милош, књижевник 180

Ч

Чајкановић, Веселин, историчар књижевности, етнолог 148, 153, 156
 Чардаклија Новаковић, Петар, трговац, дипломата 33, 34, 35
 Чарнојевић, Петар, гроф 180, 186
 Чаушеску, Николаје, председник Румуније 7
 Чендешови, породични надимак у Толвадији 173
 Черникова, Галина (Cernicova, Galina), лингвиста 75, 77
 Черних, Павел Јаковљевич, лингвиста 153, 156

Чичо-Поп, Штефан, правник, политичар 53, 56, 57, 62, 66
 Чоботин, Благоје, свештеник, књижевник 182
 Чоков, Бога, земљорадник 108
 Чоков, Владимир, књижевник 182
 Чокрљан, Ђорђе, лекар 45
 Чолаковић, Данило, академски сликар 172
 Чолаковић, Јован, књижевник 182
 Чоранеску, Александру (Ciorănescu, Alexandru), лингвиста 152, 156

Ш

Шевалије, Жан (Chevalier, Jean), лингвиста 148, 152, 156
 Шевић, Јован, генерал 185
 Шпицигерови, породични надимак у Толвадији 173
 Шопенхауер, Артур (Shopenhauer, Arthur), филозоф 184
 Шош (Soós), генерал 61

РЕГИСТАР ГЕОГРАФСКИХ ИМЕНА*

А

Алба, жупанија 155
Алба Јулија (Alba Iulia) 53
Албанија 26
Алмашка долина 134
Америка 122
Арад 40, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61,
62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 81,
84, 86, 93, 105, 180, 185, 186, 191
Арад-Гај, приградско место 52, 93
Арад-Гај, манастир 185
Арадска епархија 185
Арадска жупанија 61, 86, 154
Аралско море 155
Арђеш, жупанија 155
Армениш, општина 152
Архангељска област 149
Аустрија 30, 31, 33, 35, 36, 52
Аустро-Угарска 56, 114

Б

Базјаш (Baziaș), 45, 86
Базјаш/Базијаш, манастир 8, 180
Балилешт (Bălilești) 155
Балкан 132, 133
Балканското полуострово 131, 132, 141
Банат 7, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 29, 40, 42, 45,
47, 49, 51, 52, 53, 56, 57, 62, 73, 83,
115–130, 131, 132, 133, 134, 135, 141,
151, 159, 171, 181, 185, 190, 191, 192
Банатска Црна Гора 7, 149, 153, 192
Банлок, општина 177
Бараган 125, 153
Батања 81
Бачка 53
Бегеј (Bega), река 13, 16
Бегеџи 78
Бездин, манастир 8, 9, 72, 180, 185
Бела Паланка 150

Бела Црква 52
Белобрешка 52, 87, 94, 191
Белорусија 150
Београд 11–24, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38,
39, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 51, 52, 53,
78, 79, 98, 103, 107, 109, 115, 116, 117,
118, 125, 134, 142, 143, 156, 180, 189, 192
Берлин 43, 78
Беч 12, 14, 15, 18, 26, 28, 33, 41, 43, 47, 48,
78
Бешењејија, имање 26
Бистрица (Bistrița), река 152
Бистрокурја, речни рукавац 149
Борлова 155
Босна 29
Босна и Херцеговина 53
Ботошањ, жупанија 155
Братислава 26, 39, 78
Брашов (Brașov) 124
Брест (Brist) 39
Бугарска 150
Будва 26
Будим 12, 16, 33, 43, 155
Будимпешта 53, 55, 57, 63, 78
Бузу, жупанија 150
Букурешт (București) 31, 32, 33, 35, 36, 75,
78, 112, 115, 116, 117, 119, 121, 123, 124,
125, 134, 142, 143, 155, 156, 171, 189, 190,
192
Бучеле-Курулуј (Bucele-Curului), брег 150

В

Валеа Чуреј (Valea Ciurei), долина 155
Варјаш (Variaș) 54, 84, 86, 92, 98, 110, 111,
125, 126, 127
Варна 78
Варчорова (Vârciorova) 152
Варчорова (Vârciorova), жупанија 152
Варшава 78
Васлуј, жупанија 155

* Ближе ознаке географског појма нису стављане за државе, покрајине и места. Пром спојене цифре значе да је појам у наслову чланка на датим страницама.

Велика Кикinda в. Кикinda
 Велика Паланка (Palanca Mare), кварт Темишвара 12
 Велики Свети Никола в. Велики Семиклуш
 Велики Семиклуш (Sânnicolau Mare) 54, 86, 90, 92, 96, 111, 119, 125
 Велики Семпетар (Sâmpetru Mare) 54, 84, 92, 97, 109, 110, 111, 119, 126
 Велико Градиште 51
 Великокикиндски дистрикт 185
 Венеција 26, 28
 Весь 86, 93, 177
 Верона 13, 14, 17
 Византијско царство 132
 Вилагош в. Ширија
 Виришморт 154
 Високи Дечани, манастир 180
 Власина 154
 Влашка 35, 36
 Водник (Vodnic) 144, 159
 Војводина 45, 98, 186, 193
 Војна граница 133
 Вологодска област 149
 Врабево 150
 Враћевшица, манастир 35
 Вршац 52, 78, 115

Г

Гад 93
 Галац, жупанија 155
 Галбинаш 150
 Гацко 154
 Гранада 78
 Грчка 181

Д

Дакија 133, 134
 Далматинско Косово 26
 Далмација 26
 Dealul-Ciurej (Dealul-Ciurei), брдо 154
 Дежан 86, 92
 Дента 84, 93
 Дета 84, 190, 191
 Дивич (Divici) 52, 87, 94, 127
 Дивостињ, манастир 190
 Дињаш (Dinias) 84, 92, 104, 118, 119, 124, 126
 Добраџа 153
 Доња Аустрија 14, 18
 Дунав, река 11, 12, 15, 16, 28, 29, 30, 51, 134, 185
 Дунавска клисура 57, 81, 85, 94, 107

Ђ

Ђир 92, 104

Е

Европа 11, 15, 31, 33, 193
 Елисабетин (Elisabetin), кварт Темишвара 40
 Ердељ 53, 54, 56, 62, в. и Трансильванија
 Ердељска митрополија 185

Ж

Жижија, река 149

З

Загреб 78, 110, 143, 156
 Зајечар 78
 Зајтенштетен (Seitenstetten) 14, 18
 Земун 32, 40, 41
 Зла Река 150
 Златица 52, 86, 93, 97
 Златица, манастир 8, 9, 180
 Зрењанин 78, 190, 192

И

Иванда (Ivanda) 92, 118, 126
 Илија 149
 Илфов, жупанија 155
 Инђија 193
 Иркутска област 149
 Италија 27

Ј

Јабалча (Jabalcea) 144, 159
 Јадран 57
 Јарославска област 155
 Јаши 27, 154
 Јаши, жупанија 149, 154, 155
 Југославија 98, 107, 108, 113, 116, 117, 119, 123, 124, 125, 128, 129, 186, в. и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца

К

Каменица 35
 Каприоара 154
 Карапаш (Caraş), река 161
 Карапаш-Северин, жупанија / Карапаш-северинска жупанија 150, 152, 155, 159, 170
 Карапешово (Caraşova) 140, 144, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 192
 Карапашка жупанија 83
 Карловачка митрополија 172, 185
 Карпати (Јужни) 11, 15
 Кемеровска област 149
 Кетвељ / Кетвељ 54, 84, 92, 192
 Кеча (Checea) 92, 96, 98, 110, 111, 112, 126
 Кечкемет 39
 Кијев 78, 155
 Кикинда 124, 189, 192

- Клаузенбург 190
 Клисура 7, 92
 Клокотић (Clocotici) 144, 159
 Клууж (Cluj) / Клуј-Напока (Cluj-Napoca) 52, 56, 67, 156, 171, 191
 Клууж (Cluj), жупанија 155
 Кнез 54, 86, 93
 Којзак, планина 51
 Кома 149
 Косово 29, 30, 179, 180, 183
 Косовска Грачаница 180
 Костулени 149
 Крагујевац 34, 78
 Крајова 181
 Краков 78
 Краљевац 93, 190
 Краљевина Румунија 53, 56, 62, 135
 Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца 54, 62, 64, 81, в. и Југославија
 Краљевина Србија 59
 Краснојарски крај 149
 Кривобара 155
 Крф, острво 26
 Куранец 150
 Курејево 150
 Курила (Curila), брег 150
 Курила (Curila), речица 150
 Курила, четврт Призрена 150
 Курили 150
 Куриливка 150
 Курило 150
 Куриловка 150
 Курилово 150
 Курим 150
 Курино 150
 Курињ 150
 Курићи 150
 Курја 149
 Курја, речица 149
 Курја Нога 150
 Курјак Брдо 150
 Курјаки 150
 Курјаци 150
 Куркино 150
 Курково 150
 Курмели 150
 Курне 150
 Курров 150
 Курово 150
 Куровскиј 150
 Курковское 150
 Курковској 150
 Курцови 150
 Курополка, река 149. в. и Холмогорка
 Куростров, острво на Северној Двини 149
 Курск 150, 155
 Курул-Мунтелуй (Curul-Muntelui), планина 150
 Курул-Рошу (Curul-Roșu), планина 150
 Курцево 150
 Курци 150
 Курцово 150
 Курчатов 150
 Курчевское 150
 Курчино 150
 Кусин 52
 Кучи 154
- Л
- Лазарица, манастир 180
 Лајпциг 27, 28
 Лењинград 156
 Лесковица 87, 94
 Ливорно 27
 Лика 150
 Липова 52, 57, 59, 62, 67, 164
 Локва, брдо 52
 Луговет (Câmpia) 86, 93, 96, 97, 127
 Лугош / Лугож 61, 190
 Лукаревац 98
 Лупак (Lupac) 144, 159
- Љ
- Љубљана 78
 Љупкова 94
- М
- Мађарска 11, 14, 15, 18, 52, 62, 81
 Мађарски Чанад 81
 Мајуреви (Maierele), стари назив кварта Ели-сабетин, в. Елисабетин
 Македонија 150
 Мала Паланка (Palanka Mică), приградско насеље уз Темишвар 12
 Мали Бечкерек 84, 92, 98
 Мало Курилово, брег 150
 Марбург на Лану 190
 Мароко 59
 Мачевић 51, 87, 94
 Мачва 149
 Мехединц, жупанија 150, 155
 Минск 78
 Минхен 134, 142
 Модош (данас Јаша Томић) 81
 Модра 26
 Мокрин 192
 Мол 190
 Молдавија 27, 151, 153
 Молитве, брдо 150
 Моноштор 93, 96
 Мориш (Mureş), река 11, 15, 51, 52, 53, 58, 60, 62, 71, 73, 185
 Москва 42, 78, 79, 154, 155, 156
- Н
- Надлак 54, 86, 93
 Наћвала 54, 84, 94

- Немачка 27, 43, 190
 Немачки Семпетар 57
 Немет (Beregsăul Mic) 84, 94, 95, 96, 97, 104, 111, 119, 126
 Нермеђ / Нермиђ (Nermed) 144, 159
 Нова Молдава (Moldova Nouă) 127
 Нова Србија 185
 Новгородска губернија 154
 Нови Арад 51—73
 Нови Пазар 150
 Нови Сад 43, 52, 53, 54, 76, 78, 79, 131, 134, 143, 156, 185—187, 192, 193
- Њ
- Њамц, жупанија 154
- О
- Одеса 40, 41, 42
 Олару (Olaru), брег 152
 Олт, жупанија 155
 Омска област 149
 Опленац, брдо 97, 98, 103, 107, 109
 Осојане 149
 Остружница 33
 Отоманско царство/империја 11, 12, 15, 16, 185
- П
- Пакрац 190
 Панонска низија 185
 Панчево 78
 Парал-Чуреј (Părâul-Ciurei), поток 155
 Париз 12, 15, 27, 156
 Параш (Pară) 8, 92, 126
 Пезинк 26
 Пелопонез, полуострво 26
 Петровград в. Зрењанин
 Петрово Село 93, 190
 Петроград 29, 33, 78, 134, 142
 Пећка патријаршија 180
 Пешта 33, 43, 47, 48
 Пожежена 51, 87, 94
 Пожун в. Братислава
 Польадија 7, 57, 81, 85, 92, 94, 107
 Польска 150
 Поморије 51, 54, 57, 62, 185, 186, 187, 191
 Поморишка војна крајина 185
 Попово језеро 149
 Праг 78, 134, 142
 Прахова, жупанија 150
 Призрен 8, 150
 Приморје 147
 Пруска 28
 Прут, река 149
- Р
- Равник (Rafnic) 144, 159
 Радимна 52, 87, 94, 127
 Радна 165
 Расција 185
 Регенсбург 78, 190
 Рекаш (Resaş) 112, 119, 120, 126
 Решица 159, 168, 170
 Рим 181
 Рјазањска област 155
 Ровдогорка, речни рукавац 149
 Рудна (Rudna) 84, 93, 96, 111, 126
 Румунија (România) 7—10, 62, 75, 81—114, 115—130, 133, 140, 149, 150, 153, 154, 159, 171, 181, 182, 186, 189, 190, 191, 192
 Русија 27, 31, 32, 33, 35, 41, 149, 150, 155
 Руска федерација 79, 80, 118, 122, 126
 Руско Село, 189
 Руско царство 185
- С
- Сава, река 28, 29, 30, 32, 185
 Салаж, жупанија 155
 Санкт Петербург в. Петроград
 Саравола (Saravale) 54, 84, 86, 92, 96, 103, 104, 111, 119, 126, 126
 Сарајево 53
 Свердловска област 149
 Света Меланија, манастир 190
 Свети Георгије, манастир 8, 9, 43
 Свеница/Свињица 87, 94, 134
 Сврљиг 78
 Северна Двина, река 149
 Северна Кореја 179
 Севце 154
 Сегедин 52
 Семартон 27, 94, 126, 151, 160, 172, 189, 191
 Семпетар (Sânpetru) в. Велики Семпетар
 Сента 12, 16
 Сечањ 78
 Сибиу, жупанија 61
 Сједињене Америчке Државе 179
 Скопље 142
 Славеносрбија 185
 Славонска епархија 190
 Словачка 26, 186
 Смедерево 31, 32
 Смирина 26
 Сока (Soca) 81, 92, 104, 111, 119, 126
 Соколовац (Socol) 86, 93, 97, 127
 Софија 142, 156
 Србија 8, 25—38, 40, 42, 51, 52, 53, 79, 80, 82, 134, 149, 150, 179, 180, 181, 190
 Срем 30, 53
 Сремски Карловци 8, 26, 27, 30, 31
 Српски Пардан 81
 Српски Свети Мартин (Sânmartinul Sârbesc) 84, 118

Српски Свети Петар в. Велики Семпетар
 Српски Семартон в. Семартон
 Српски Чанад в. Чанад
 Станчево 93
 Станчилова 155
 Станајевићи, манастир 26
 Стара Молдава 51, 86, 94
 Стари Арад в. Арад
 Старо Село (Satul Bătrân) 152
 Суботица 107, 134, 142
 Сучава, жупанија 155
 Сушка 52

Т

Тајмирска област 149
 Тамиш (Timiș), река 12, 16
 Тамиш-торонталска жупанија 83, 107
 Темишвар (Timișoara) 11—24, 25, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 61, 70, 75—80, 81, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 94, 95, 97, 99, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 115, 116, 117, 118, 120, 123, 124, 125, 143, 156, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 177, 179—180, 181—182, 189, 190, 191, 192
 Темишвар (Град) [Timișoara (Cetate)] 12, 16, 39, 40, 41, 47, 91, 93, 96, 99, 100, 103
 Темишвар (Мехала) [Timișoara (Mehala)] 94, 98, 109
 Темишвар (Фабрика) [Timișoara (Fabric)] 39, 40, 41, 44, 45, 93, 103
 Тимиш, жупанија / Тимишка жупанија 150, 151, 154, 155
 Тимок, река 137
 Тиса, река 11, 15, 52
 Тolvадија (Tolvadja, Tolvădia, Livezile) 86, 92, 119, 171—178
 Тонкиншки залив 179
 Тополница 150
 Торња 93, 95
 Трансильванија 56, 66, в. и Ердэль
 Тројанско 150
 Трст 25, 27, 28, 29, 30, 34, 38
 Турска 29, 31, 32, 185

Ћ

Ћура 154
 Ћурило 154
 Ћурило, планина 154
 Ћурило, река 154
 Ћурковац 154
 Ћурски поток / Вучји поток 154

У

Угарска 28, 53, 56, 66, 133
 Удмуртија 149
 Украјина 150, 186

Ф

Фарашешт (Fărășești) 154
 Фенлак (Fenlac) 93, 124, 125
 Фокшањ 27
 Француска 12, 15, 27

Х

Хабзбуршка монархија/царевина 26, 52, 133
 Хале 27
 Харков 31
 Херцеговина 29, 154
 Хиландар, манастир 26
 Хиос, острво 27
 Ходош / Бодрог, манастир 185
 Холмогор 149
 Холмогорка, река 149
 Хопово, манастир 26, 32
 Хрватска 150
 Хунедоара, жупанија 149

Ц

Цариград 27, 32, 33
 Црколез 150
 Црна Гора 29, 150

Ч

Чаково (Ciacova) 25, 38, 39, 46, 48, 93, 120, 180
 Чанад (Cenad) 84, 86, 90, 92, 119, 127, 154, 180
 Ченеј (Cenei) 81, 84, 92, 96, 110, 111, 126
 Червеница, река 155
 Чешка 150
 Чикаго 182
 Чура (Ciura), бара 154
 Чура (Ciura), потес 154
 Чура (Ciura), река 154
 Чурай (Ciurău), поток 154
 Чуреа (Ciurea) 154
 Чурел (Ciurel), имање 155
 Чурењ [Ciurenii (Ciorani)] 155
 Чурешт (Ciurești) 155
 Чурики 154
 Чурила (Ciurila) 155
 Чурила (Ciurila), брдо 155
 Чурила (Ciurila), поток 155
 Чурилешт (Ciurilești) 155
 Чурилково 154
 Чуриловка 154
 Чурилово 154
 Чуриха, река 154
 Чуркешти (Ciurcheștii) 154
 Чурки (Ciurchi), кварт града Јаси 154
 Чуркино 154

Чурковскаја 154
Чуројаја (Ciuroaia) 155
Чурово 154
Чурул (Ciurul) 155
Чурул дин Вале (Ciurul din Vale) 155
Чурульаса (Ciuruleasa) 155

Ш

Шенђурац 93
Ширија 58
Шолданешт 155
Шчурово 155

Регистре сачинила
Таџана Пивнички Дринић